POŠTARINA PLAĆENA U GOTOVOM

HR

HRVATSKA REVIJA

6

MCMXXXVIII

UREDNIŠTVO JE PRIMILO OVE KNJIGE:

Stuparić Mijo, Joco Udmanić. Socijalni roman iz hrvatske prošlosti koncem XIX. stoljeća. Naklada Slavenske knjižare St. i M. Radić, Zagreb 1937. Str. 272. Cijena 18 d, vezano 24 d.

Bogdanov V., Ante Starčević i hrvatska politika. Historija za svakog, knj. 1. Biblioteka nezavisnih pisaca, Zagreb 1937. Str. 126. Cijena 12 d.

Krleža Miroslav, Deset krvavih godina. Knjiga eseja. Biblioteka nezavisnih pisaca, Zagreb 1937. Str. 205.

Fancev Franjo dr., Hrvatska dobrovolja u popijevkama, zdravicama i napitnicama prošlih vjekova. Iz »Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena«, knj. XXXI., sv. 1. Zagreb 1937.

Podržaj Ivan, Strte peruti. Izd. Vodnikova družba, Ljubljana 1937.

Kuhar Zvonko, Slavoluci bola. (Pjesme). 1937.

Simić Novak, Suton tašlihana. Novele. Savremeni hrvatski pisci, knj. 6 (62). Izd. Društvo hrvatskih književika, Zagreb 1937. Str. 212. Cijena 50 d.

Krišković Vinko dr., Bič božji (Kralj Rikard III.). Poseban otisak iz »Hrvatske Revije«, Zagreb 1937.

Kalendar Gospodarske sloge za godinu 1938. Uredio Janko Tortić. Izdala središnjica Gospodarske sloge, Zagreb 1938. Str. 256. Cijena 6 d.

Napredak, hrvatski narodni kalendar 1938. God. XXVIII. Uredio Ante Martinović; Izdalo Hrvatsko kult. društvo »Napredak«, Sarajevo 1937. Str. 224. Cijena 15 d.

Green Julien, Levijatan. Zabavna biblioteka, knj. 597. Zagreb 1937. Str. 304. Cijena 45 d.

Sjenkjević Henrik, Pan Volodijovski. Roman. Preveli s poljskoga Đorđe Živanović i Vojislav Popović. Zabavnik Srpske knjiž. zadruge, knj. XXIX. Beograd 1937. Str. 610 + III. Cijena 50 d.

Ivanov Vičo, Puškin v svojata grafika. (Posebni otisak iz Godišnjaka na Plovdivskata narodna biblioteka i muzej, 1935—1936). Sofija 1937.

Cassou Jean, Pariski pokolj. Roman. Prevela Neda Žiković Kruška. Izd. Binoza-svjetski pisci, Zagreb, 1938. Str. 304. Cijena 70 d. (vez.), 60 d. (broš.), za pretplatnike 40 d. (vez), 30 d. (broš.).

Sforza Carlo, Evropa i Evropljani. Preveo Iso Velikanović. Zagreb, 1938. Str. 219. Izdanje Političke biblioteke Binoza-svjetski pisci. Cijena (samo vezano) 80 d.; na otplatu 100 d.

Petković Vlastimir S., Plima i oseka. Roman. Izdanje knjižare Vlad. N. Rajković i komp., Beograd 1938. Str. 340. Cijena 40 d.

HRVATSKA REVIJA
GODINA XI BROJ 6 MCMXXXVIII

POVIJESNA SVIJEST U HRVATA

Ako je u sadašnjosti državopravno motrenje povijesnog zbivanja ponešto ustuknulo pred sociološkom metodom, to je vrijeme, da naša mlada sociologija kao bitnu značajku naše prošlosti istakne, da Hrvati nijesu nikada spali na razinu bespovijesnog, nedržavnog, kmetskog naroda s tuđinskim slojem gospodara. To je srž naše povijesti, temelj naše narodnosti i kulture. Dok nam je pred očima hrvatska nacija, a ne pojedina klasa, ne možemo tražiti najviše vrijednosti naše prošlosti u socijalnim revoltama. Najviša vrijednost hrvatske povijesti i njena bitna značajka, kojom se odlikuje nad gotovo svima manjim i srednjim narodima Evrope, jest sačuvanje hrvatskog državnog kontinuiteta kroz više od jedno tisućljeće. Taj historički hrvatski uspjeh temeljio se — kao i svugdje, gdje je zabilježen — s jedne strane na društvenoj, staleškoj diferencijaciji, s druge strane na vrijednosti krvne i kulturne baštine. Nismo mi Hrvati nacija tek po tome, što imademo po izbor narodna veziva i pletiva, divne pučke melodije, rezbarije, običaje, jednom riječju prebogatu pučku, seljačku kulturu. To je samo jedna, izvorna, prvotna, no za narodni opstanak svakako nedovoljna komponenta naše hrvatske narodnosti. Uza to i vrh toga mi smo Hrvati historička nacija, koja je stvaranjem i održanjem svoje države kroz jedno tisućljeće aktivno zahvatila u tok evropskoga zbivanja i dala dokaza svojoj državotvornoj snazi — onoj snazi, o kojoj u prvom redu ovisi sudbina i kultura naroda. Kultura nije samo skup etičkih i materijalnih vrednota, koje žive u najnižim socijalnim skupinama: obitelji i selu, već je jedna od najviših i najsilnijih njenih emanacija zrelost za trajnu organizaciju državne — pravne vlasti nad mnoštvom svijeta. Stoga nije bilo niti će biti doista kulturne nacije, koja svoju stvaralačku snagu nije oličila u stvaranju vlastite državne tvorbe. Pa ako se nama Hrvatima u svijetu priznavalo i priznaje da smo kulturna nacija, to je u prvome redu stoga, što smo historička, državna nacija.

Povijesna svijest Hrvata, svijest o historičnosti i državnosti hrvatske nacije bijaše silna sve do devetnaestoga vijeka. Ona se izražavala u žilavosti, kojom se Hrvatska opirala svim pokušajima, da je se utopi u tuđim državnim tvorbama, u odlučnosti, kojom su naši pređi odbijali i u najtežim okolnostima, da hrvatsku državnu misao žrtvuju bilo kojoj drugoj državnoj ideji, u uvijek budnoj svijesti, da su Hrvati od davnine narod svoj i slobodan i da im je takvim pod svaku cijenu ostati. Tok historije najzorniji je svjedok tome. Iz svijeta pisanih spomenika, bogatog i sadašnjosti na njenu sramotu kud i kamo premalo poznatog, podsjetit ćemo ovdje na stihove protonotara kraljevine Hrvatske Ivana Zakmardija iz god. 1650., koji su ovjekovječeni na staroj škrinji hrvatskog državnog arhiva, našoj javnosti gotovo nepoznati, a vrijedni da se u svim školama u latinskom i hrvatskom tekstu uče naizust:

Illa ego Slavonica, ac jam dicta Croatia tellus,
Pars quondam Illyrii Pannoniique soli,
Post varias exempta vices tandem addita Christo
Hungaricae junxi me sociam ipsa mitrae.
Prima mihi de rege novo sunt vota legenda
Primus in hungarica nobilitate locus,
Stellam animalque insigne gero gens martia Martis,
Jus aequalis Hunnis et mihi, taxa minor.
Marti aliquando crucem junxi pro stemmate binam
Catholicae solum religionis amans.
Saepe in caesareum ruit imperterritus hostem
Noster equus — verum hinc, quid nisi nomen habet.
Terra Bohema viris est culta et dedita nostris,
Sunt fundata meis Polona regna viris,
Quae varia in plures emisi examina gentes
Jam Colapi et Savo vix fruor atque Dravo.

Ja — ta slavonska zemlja, već i Hrvatskom zvana
Nekoć ilirskog kraja kao i panonskog dio,
Poslije raznih grijeha spasu privedena Kristu
Ugarskoj kruni ko druga sama se riješih priključit.
Kralj kada bira se novi glas prvi pripada meni,
Među ugarskim plemstvom moje mjesto je prvo,
Ratničkom narodu Marta — grb su mi zvijezda i zvjerka,[1])
Prava sam jednakog s Hunima, ali moj porez je niži.
Kuni nekada dvogubi križ[2]) pridružih u grbu,
Jer vjeroispovijest samo ljubim katoličku svoju;
Carskog na dušmana[3]) nasrnu moj neustrašiv konjanik
Često — al od toga ne imam drugo do slave.
Zemlju Bohemsku[4]) nastavaju ljudi naši i goje,
Kraljevstvo poljsko od mojih je stvoreno muža,
Ja, koja mnoštvo puka poslah u razne kušnje —
Danas uživam samo još Kupu, Savu i Dravu.

Koliko nacionalne i državne samosvijesti, koliko silne svijesti o sjajnoj prošlosti i tragičnoj sadašnjosti, koliko dostojanstva u prikazu državopravnog odnosa prema posestrimi kraljevini Ugarskoj. Kako nehistoričko i tendenciozno ispada u

[1]) Kuna, koja je u slavonskom grbu, smatrana je zbog srodnosti latinskog izraza mars- kuna, Mars, -bog rata, simbolom ratništva i junaštva.

[2]) Dvogubi križ, koji je u madžarskom grbu, smatra se da je bio najprije u slavonskom, odakle ga Madžari preuzeše.

[3]) Pod carskim neprijateljem mišljen je turski car.

[4]) Vanredno zanimljiv dokaz povijesne svijesti, da su Hrvati došli iz Poljske i Češke. Taj pasus zavređuje pomnije istraživanje sa stručne strane.

svijetlu tih ponosnih riječi nastojanje onih, koji bi hrvatsku državnu povijest željeli zaključiti godinom 1102.

Činjenica je, potkrijepljena bezbrojnim dokazima, da je baš u 16., 17. i većem dijelu 18. vijeka — u razdoblju Zrinjskih, Frankopana, Vitezovića, Krčelića i inspiratora hrvatske pragmatičke sankcije plemića — hrvatska narodna i državna ideja bila neobično jaka, puna elana i ekspanzivnosti, velikih, smionih planova, temeljena na budnoj historičkoj uspomeni. Istom devetnaesti vijek, koji se u nas smatra vijekom preporoda, postao je idejom ilirizma ishodištem najtežeg atentata na hrvatsku narodnu i državnu svijest. Starčević i Kvaternik, rođeni na nesreću hrvatstva pola vijeka prekasno, uspostaviše istom ponovno proti tuđinskog imena ilirskog i srodnih mu ideologija povijesnu svijest u Hrvata. Pravi hrvatski nacionalni i politički preporod započeo je tek pravaškim pokretom. Bijaše to u prvom redu preporod — od ilirizma. Nevjerojatnoj i sramotnoj nacionalnoj konfuziji među Hrvatima u prvome dijelu prošloga vijeka suprotstaviše Kvaternik i Starčević etničku i historičku istinu: da su Hrvati u svoju novu postojbinu na jugu došli kao poseban, organiziran, slobodan narod, da su se oni kroz vjekove takvim održali i da jedini mogući narodni cilj mora biti uzdržanje narodnosti i puna obnova slobode, a ne nacionalno samoubojstvo i tužno pretakanje u periferiju druge kakve nacije. Privedavši te jedre misli pobjedi u srcu hrvatskoga naroda uskladiše stremljenje sadašnjosti s historičkom i etničkom istinom i spasiše time u pravom i doslovnom smislu riječi hrvatski narod od prijeteće etničke smrti.

II

Nakon obnove hrvatske povijesne svijesti preko Starčevića i Kvaternika svjedoci smo danas djelovanju sila unutar hrvatskoga naroda, koje možda i nesvijesno i nenamjerno iz krivo shvaćenog i dobrano zakašnjelog modernizma rade na razaranju najdragocjenije komponente hrvatske narodne svijesti: svijesti povijesne. Tako je došlo do nemile pojave, da se u nekim hrvatskim krugovima zabacuje kult Zrinjskoga i Frankopana, i to argumentom crpljenim iz Marxova historičkog materijalizma, po komu su oni bili predstavnici bezdušne klase izrabljivača. Doista, proti tim našim narodnim velikanima organizirana je prava hajka, pa djelomično i oni, koji ih se otvoreno ne odriču, pristaju uz njihov kult samo još stidljivo i s rezervama. U tome se drastično pokazalo, da naš nacionalizam usprkos silne vatre, koja gori u srcima svih slojeva hrvatskoga naroda, krije u sebi opasne razorne bacile.

Znade se historičko značenje rodova Zrinjskih i Frankopana za Hrvatsku. Bijahu »štit Hrvata«, braniči hrvatske obale od Mletaka, žarište hrvatske epopeje u turskim ratovima, najistaknutiji predstavnici ideje hrvatske državne individualnosti, smatrani ponekad i suverenim vladarima kraljevine Hrvatske; velike figure evropske politike, takmaci čak i za strane krune, bedem evropske civilizacije, »Leonide kršćanstva«, koji su hrvatsko ime vjekovima pronosili od jednog kraja Evrope do drugog. K tome promicatelji hrvatske kulture, književnosti, knji-

žarstva i štamparstva, i sami pjesnici i pisci beletrističkih i pučkih djela, ovjekovječiše se i kao predvodnici duhovnog života svoje domovine, a uza to zahvatiše i u kulturno stvaranje susjednih naroda, te je jedan od Zrinjskih smatran i utemeljiteljem madžarskoga književnog jezika. I nakon što su kroz vjekove kao moćni hrvatski dinasti, velikani srca i uma, bili najistaknutiji nosioci hrvatskoga državnog života, pokušaše golem i od vremena Tomislava najveći hrvatski narodni pothvat: uspostavu pune državne nezavisnosti kraljevine Hrvatske pod domaćom dinastijom. Petar Zrinjski dospio je u svome naletu na Turke do Osijeka i Sarajeva, bio je vodič moćnog hrvatskog pokreta, da se kod sutona polumjesečeva Hrvatskoj vrate Dalmacija i Bosna, odakle je potjecao najveći dio plemstva i puka »ostatka ostataka«. Pa kad su Habsburzi to djelo ometali, pokušaše zadnji Zrinjski i Frankopani otresti se njihove vlasti i uskrisiti hrvatsku nezavisnost makar i u drugoj evropskoj — istočnoj — orijentaciji. Veličajan podhvat s tragičnim ishodom. Tragičnim po ta dva slavna roda i po hrvatsku državu, kojoj su bili najistaknutiji braniči. Da je zavjera Zrinjsko-Frankopanska uspjela, Hrvatska bi postala moćna država, možda onakva, kakvom ju je Vitezović nedugo nakon pogibije Zrinjskih i Frankopana želio. Jer se tragično, mučenički slomio, Hrvatska je kod tjeranja Turaka iz srednje Evrope koncem sedamnaestoga vijeka zaostala, Bosna ostade u turskim rukama, jer nije bilo Zrinjskih i Frankopana, da je oslobode, Dalmacija, kolijevka hrvatska, pade pod Veneciju, jer nije bilo organizirane Hrvatske pod vodstvom svojih drevnih dinastija. Hrvatska je u novim granicama od 1699. do 1718. ostala iznakažena, osakaćena, i takva je ostala do svjetskoga rata. Ravnoteža između nje i njenih susjeda, napose Madžara, koja je postojala do turske invazije, bila je time u temelju poremećena. Pogođena u srce baš u času, kad je predstojao slom turskog carstva na hrvatskim granicama, Hrvatska nije preboljela turskih rana ni do danas. U tom leži najsilnija tragedija uništenja roda Zrinjskih i Frankopana, tragedija, koja se samo još dade usporediti s nasilnom smrti Zvonimirovom. Politička i etnografska karta srednje Evrope izgledala bi drugačije, da su Zrinjski i Frankopani svoju misiju, koju su vršili kroz vjekove kao najistaknutiji predstavnici hrvatske narodne i državne ideje, u 17. i 18. vijeku mogli dokrajčiti.

Zrinjsko-Frankopanska tragedija nosi sve crte velike nacionalne katastrofe. I dok je svijest o tome pod utjecajem Starčevića i Kvaternika, tih velikih umova, koji su znali ocijeniti i sadašnjost i prošlost, u prošlom vijeku obuhvatila hrvatski narod i njihov se kult podigao s pravom kao simbol narodne volje i čežnje za slobodom i samostalnošću, danas se kuša s hrvatske strane zatrti. Doista bila je nesretna misao između socijalnog revolucionara Matije Gupca i zavjere bana-ustaše Petra Zrinjskoga povlačiti ikakve paralele. No graniči na atentat na hrvatsku narodnu svijest htjeti Zrinjske i Frankopane brisati iz narodnoga spomena tobože kao predstavnike klase izrabljivača. Tko to želi, taj mora brisati svu hrvatsku povijest od sedmero braće, od Tomislava, Krešimira i Zvonimira pa sve do najnovijih dana. Nitko ne može reći, kojom se logikom itko od Hrvata može pozivati na tisućgodišnju hrvatsku prošlost, državnost i kulturu, ako zaba-

cuje takve predstavnike tih naših narodnih vrednota, kao što bijahu Zrinjski i Frankopani. Ili počinje hrvatska povijest dolaskom Hrvata na jug — ili svojih 1300 godina kasnije, početkom devetnaestog ili čak dvadesetog vijeka s građanskim i seljačkim pokretima? Na to pitanje treba dati jasan odgovor.

Za opasnu pojavu kolebanja u hrvatskoj povijesnoj svijesti nosi dobar dio odgovornosti i naša hrvatska znanost. Tako primjerice najslavnija epoha naše prošlosti, turska epopeja, do danas nije sustavno, pregledno i cjelovito obrađena. Jednako nema povijesti hrvatskoga ratništva, premda je njime hrvatski narod daleko natkrilio ne samo ratništvo bilo kojega manjeg evropskog naroda, već — možemo mirno reći — i ratništvo srednjih, pa i ovećih evropskih naroda. Nemamo konačno dobre pučke povjesnice, a do danas niti jedne opsežne, cjelovite povijesti hrvatskoga naroda. Nemamo ni jedne od Hrvata napisane hrvatske povijesti na bilo kojem stranom jeziku; strani svijet pozna našu prošlost samo po elaboratima naših narodnih protivnika. A da i ne govorimo o povijesti pojedinih grana narodnoga života. Istom Matičin natječaj donijet će nam povijest hrvatske kulture.

Dok drugi narodi pletu vijence tradicije i znanosti oko jednog jedinog krupnog akta svoje prošlosti, mi gotovo kao slijepci i bezdušnici hrlimo kroz veličajni hram naše narodne prošlosti. Dok nam široki narodni slojevi dobrim dijelom ne poznaju ni najelementarnijih činjenica hrvatske povijesti, dotle naša inteligencija golemim dijelom nema ni pojma o filozofiji hrvatske historije, o istinskoj, potresnoj njenoj veličini, o neiscrpivoj vrijednosti naše krvi, koja govori kroz trinaest vjekova. Stoga joj fali mnogo mjerilo u sadašnjosti i jasan, neodstupan cilj za budućnost.

Jačajmo hrvatsku povijesnu svijest — s njome stoji i pada samostojnost hrvatske nacije!

JUNIUS

NOĆ

Mjesec nad morem
i oblačići kao srebrene ljuske.
Ribarske lađe miruju u krilu mora.
Na nedalekom rtu jablan žut
i uzak put.

Uz more dvoje sretnih
gazi vlažan pijesak.
Greben se plavi.
U daljini lanterne blijesak

i let noćne ptice.

TOMISLAV ANTUNOVIĆ

TRI GAVRANA I JEDAN ČOVJEK

5

Podne unese u park neočekivanu promjenu i živost. Brzo su se razišle debele, lijene žene i djeca, što cijelo jutro naganjahu po travnicima leptire i ptice. Popravljajući tvrde ogrlice i važno se poštapljujući, prođoše umirovljenici u plitkim slamnim šeširima žureći se kroz prorijedak drvored na ručak. Gospoda su odlazila, a dolazili siromasi, da zauzmu njihova mjesta. Mnogo lijepih i ružnih, mladih i starih, zdravih i bolesnih žena (gradić je preko ljeta pripadao ženama, a park je bio njihovo zborište), koje su se prebučno smijale i vikale tražeći uzalud muško društvo, ili tužno, ozbiljno šutjele gledajući u bijelu, polupraznu aleju, ostavljalo je s više ili manje žurbe park, a na njihova mjesta došle su stare seljanke u crnim bluzama i rupcima, nadničari, željeznički radnici i prosjaci. Klupe, što još mirisahu na bogate žene u svili, morale su otrpjeti neprijatnu sirotinjsku prisutnost, jedak uboški vonj u starim kaputima, miris znoja, nečistoće, tuberkuloze i bijede. Na travi kraj jarka, iz koga se pušilo toplo, masno, ljekovito blato, ručali su težaci crn kruh i varivo. Na crveno oličenu željeznu ogradu bazena s vrućom mineralnom vodom, iz koje se dizahu u pepeljastu podnevnu omarinu plavičasti ugljični mjehurići, naslanjahu se seoske djevojke, koje su još rano ujutro donijele u gradić prve kruške i breskve. Teške obline njihova tijela milovala je vrela sumporna i jodna para. Još je zvonilo zvono u crkvi sv. Trojstva, koje se uvijek prvo oglasilo i posljednje umuklo, a onda resko i otužno zazviždi pivovarska sirena i nastade muk. U hotelima i gostionicama lupale su samo kašike i noževi po tanjurima, iz kojih su se dimile tople juhe i masno, još krvavo meso. U kupalištima se smirila zelenkasta, nenaravno prozirna voda u crvenim mramornim i običnim, neuglednim kamenim kadama. Podvornici objesiše na sunce mokre ručnike i kupaće kostime. Trgovci spustiše čelične kapke na izloge i vrata. Na gradić leže troma, mrtva ljetna tišina, koja zanosi i uspavljuje. Parao ju je samo prigušen šum nedaleka parnog mlina, što meljaše dan i noć novo žito.

Profesor se žurio besciljno tihim, prostranim parkom prelazeći iz aleje u aleju i ne primjećujući ništa. Još pred čas pogledala ga je sa smijehom mlada, crnokosa žena s hotelske terase (bljesnuli su joj bijeli zubi među nacrvenjenim usnicama), ali on je prošao ne pogledavši je. Siromasi mu se micahu s puta i promatrahu ga radoznalo, a lišće je šumilo i srkalo sunčanu toplinu, koja je zavila cijeli gradić u prozračno, svjetlosno sunčano velo. Nije osjećao gladi, iako još nije ručao. Pobjegao je od kuće, da ne gleda više ženino umiranje i ne sluša dječji jauk. Sada ga svaki ljudski korak i glas nagoni u strah. Drvored je pred njim prazan, no on vidi sa svih strana lukave ljudske oči, koje ga slijede. Od neprospavane noći i kućnog užasa postao je težak i tjeskoban. U glavi mu je šumilo, a pred očima mu titrahu zelene i crvene žarke iskre, koje izazivahu žitku bol. Preskoči preko potoka, prijeđe željezničku prugu i zađe u šumu, koja se odmah zatvori za njim. Tu legne na travu položivši kaput pod glavu i pokuša se smiriti.

— Što ću učiniti? Što ću učiniti? — pitao se on glasno, ne misleći na to, da ga može tko čuti.

Jutros mu je doktor ubio posljednju nadu. Kad ga je ispratio iz ženine sobe, zastali su jedan čas u uskom vrtiću pred kućom. Zatim paleći cigaretu i izbjegavajući njegov pogled, doktor mu reče neodlučno:

— Moraš biti spreman na sve. Moj je običaj, da nikada ništa ne tajim pred bolesnikom, ali u ovom slučaju to zaista nije moguće učiniti. Nemam srca, da joj oduzmem svaku nadu, kad je u njoj tako jaka želja za životom. Tebi mogu reći sve. Tvojoj su ženi odbrojeni dani. Nastoj, da je ne ostavljaš noću samu, svaki sat i svaki čas je dragocjen. Plaćena ruka nije nikada isto, što rođena ruka. Do viđenja!

To je bilo rano ujutro, a u deset sati počela je agonija, za koju nitko ne zna, kad će se svršiti. Doktor je opet došao i otišao šuteći. Iznenadila ga profesorova izgubljenost i beznadnost, koju nije mogao razumjeti, no nije ništa pitao ni govorio. Kuća se ispunila radoznalim brbljavim susjedama i blijedom, uplašenom djecom, koja su čekala u hodniku. Profesor je išao iz sobe u sobu, zatvarao uši, pio ljutu rakiju i nepovjerljivim, zakrvavljenim očima mjerio dolaznike i dolaznice. Sve se u njemu sledilo i umrtvilo. Na pitanja susjeda i njihovih žena odgovarao je mrkim mukom ili slijeganjem ramena. Kroz otvorene prozore dopirala je u sobu prašna sunčana svjetlost i bučna ulična vreva. Zatvorio ih je srdito, kad je jato vrabaca sletjelo na krov susjedne prizemnice i ispunilo tužnost ljetnog dana zaglušnim cvrkutom. Stao je kraj žene, koja ga gledaše nenazočnim, strašnim pogledom, obrisao joj krvavu pjenu s usta i metnuo svoju hladnu, suhu ruku na njenu vlažnu i vrelu. Osjeti blizinu smrti i zgrozi se. Pred njim je ostavljalo život jedno klonulo i bolešću (doktor kaže rak) izgriženo ljudsko tijelo, a on stoji kraj kreveta vezanih ruku, s užasnim, sramotnijim od svake sramote osjećajem savršene nemoći u duši. Toplo, bijelo žensko tijelo, koje je on toliko puta milovao i ljubio. Kako je čovjek jadan u poređenju s okrutnom veličanstvenošću smrti.

— Gospodine profesore, hoćemo li promijeniti led?

To ga pitanje dozva stvarnosti. Pomogao je okrenuti ženu na krevetu, sam joj odgrne plahtu s trbuha i pričeka, dok bolničarka donese novi ledeni oblog. Sitno, bestjelesno tijelo micalo se uporno pod njegovim nesigurnim rukama, ali nije davalo glasa od sebe. Na žutom, smežuranom trbuhu bubrilo je krvavo meso, u kome su se plavile otečene, nabrekle žile, odebljale od posljednjeg poroda. Pred očima mu titrahu tragovi mnogih injekcija na boku. Prvi put posljednjih godina izbiju mu suze na oči, ali ne od žalosti za ženom, nego od straha pred neizvjesnom budućnošću, koja se crnila pred njim.

— Što sam ja Bogu kriv? — pitao se on ogorčeno, no pitanje ostane bez odgovora, jer je Bog bio daleko, pa ne pokazivaše ni malo volje da mu odgovori i da se obrani od njegove optužbe.

Izlazeći iz kuće nije gledao u dosadna ženska lica oko sebe, koja su ženu žalila, a njega više mrzila no žalila. Osjećao je to i ne gledajući u njih. Zar bi bilo bolje, da stane i da im objasni, kako stvari stoje i kako on zapravo nije ništa kriv? Istina, nije bio dobar prema ženi, zlostavljao ju je i tukao, postupao s njom kao sa sluškinjom, ali to je sve bilo zbog bijede i zla, u kome su živjeli. Boreći

se s vječnim dugovima i neimaštinom, zar je mogao imati lijepu riječ? Umrla je ljubav među njima, a ipak je ta ljubav nekada bila velika i žarka. Otrovale su je oskudne godine braka, koje ljubav zamijeniše svađom i mržnjom. Ona je krivila njega, on nju, a kriv je zapravo bio život, koji im ne dopuštaše, da budu sretni. Svake druge, treće godine dolazilo je novo dijete i s njim nove brige i dugovi. Selili su se iz mjesta u mjesto praćeni gnjevom nezadovoljenih vjerovnika i prezirom njegovih školskih drugova, koji su se nerado družili s njim i zazirali od njega. Mjesto da se zajednički bore protiv te neprijateljske okoline, koja ih oboje jednako mrzi, uravnoteživši bar donekle život, da im bude lakše, oni su ratovali jedno s drugim ogorčujući i trujući sebi međusobno svaki čas odmora. Sa svakim novim porodom žena je bila sve slabija i sve jetkija. Bolest ju je podmuklo razarala iznutra, a on je to vidio i šutio zatvarajući oči pred stvarnošću. Bježao je od kuće i pio, tražio druge, zdrave žene, udvarao u školi starijim učenicama i ucjenjivao ih svojim ljubavnim ponudama. Žena je sve to znala. Što nije doznala sama, potrudile su joj se reći susjede, koje su je žalile i u tom sažaljenju nalazile izvjesno zadovoljstvo, što njihovi muževi nisu takovi i ne traže druge žene osim njih. Uvečer ga je čekala budna u krevetu, gušila se od suza i sramote, kad je on ulazio pijan u sobu mirišući na druge žene, od kojih je došao, klečala pred njim na koljenima zaklinjući ga, da to više ne radi, a kad se on na sve to samo pijano smijao gurajući je od sebe i rugajući joj se, ostavljala ju je strpljivost i razum, pa mu je bacala u glavu sve, što joj je pod ruku došlo. Po cijele sate trajale su takove svađe među njima, koje su se uvijek svršavale njenim porazom, jer on nije bio ni malo sentimentalan prema njoj. Gradić je znao, što se kod njih događa. Susjedi su čuli viku i plač iz njihove kuće otvarajući prozore, da bolje čuju, jer ih je tuđe zlo zanimalo i povećavalo njihovu sreću. Kad je zatim došla ljubav s Evom, bilo joj je jasno, da to ne će moći preživjeti. Iz noći u noć trajala je ogorčena borba među njima. Mrzila ga je, kao što može bolesnik mrziti zdrava čovjeka. Tu strahovitu mržnju povećavala je neumitnost smrti, koju je znala da ne može zaustaviti. Prestala mu je spremati jelo, namjerno mu je metala svoje krvavo rublje pod glavu ili među njegove knjige, huškala protiv njega djecu, koju je zbog njega zamrzila. Kuća je postala pravi pakao, u kome se ona polako (protiv svoje volje, s očajnom željom da živi i da bude sretna) spremala na smrt.

— Hoćeš li se noćas vratiti kući? — pitala ga je ona žučno, kad je oblačio kaput i vezao kravatu pred zrcalom. Motrila ga je, kako se pažljivo češlja i dijeli kosu na sredini. Ležala je u krevetu i stezala rukama ranjavu utrobu bojeći se, da je ne izgubi, ako napravi jedan suvišan korak ili pokret.

— Ne ću! — odgovori joj on kratko žureći se, da je što prije ostavi. Djeca su stajala kraj kreveta ili ležala u krevetu s njom dršćući od straha.

Posljednje se dane malo stišala i smirila. Kad joj je prvi put doveo liječnika, nije mu ništa rekla, samo ga je dugo i tužno gledala, a onda se okrenula na drugu stranu. Zatim učestaše liječnički posjeti, u kući se nađe bolničarka, na liječnikov zahtjev, tijelo se išara tragovima čestih injekcija, navale krvi postaše češće i jače, a bol u utrobi poraste do neizdrživosti. U vrućini, koja se popela preko četrdeset

stepeni, gubila je svaki čas svijest, udarala se šakama po glavi i utrobi, u kojoj je nešto raslo i ključalo, zapomagala visokim, ptičjim glasom, od koga se prisutnima ježila koža. Priviđenja joj zamijeniše stvaran život, koji je sve više blijedio i gubio se u predsmrtnoj magli. Vratila se u djetinjstvo i ranu mladost, sjećala se braće i oca, dozivala majku i djecu, koju više nije mogla poznati, vidjela anđele u oblacima pred nebeskim vratima, koji je zovu k sebi. Na mahove joj se svijest vraćala, ali i tada zasjenjena agonijom, koja je već gospodarila njom. Tada je u čudu gledala bolničarku i doktora kraj sebe, milovala bez osjećaja najmlađe dijete, koje je dopuzalo po sagu do nje, da ga još jedanput poljubi, plašila se gorke medicine, koju joj davahu, da joj olakšaju bolove. Oči su joj bile hladne i suhe. Oko usta ureže bolest trpke crte životna prezira i pobjedničke smrti. Vidje muža, koji je bespomoćno stajao kraj prozora, pa se odmah okrene u stranu, da ne mora gledati u njega, jer nije više mogla podnijeti njegovo mrsko lice.

— Nemojte me mučiti! — zamoli bolničarku, koja joj lijevaše u usta hladnu limunadu.

Napolju je sjalo sunce i šumio vjetar u orahovu lišću. Jato golubova proleti kraj prozora i odnese sa sobom sunce. Kuda su odnijeli sunce nemilosrdni golubovi? Čuju se čudna, zaglušna podzemna zvona, koja biju muklo i tužno. Kako je lijepo ležati u hladu i slušati žamor lišća, s kojega briše vjetar prašinu i sunčanu žegu. Zuje pčele i mirišu tople ljetne trave. Crni ljudi prelaze preko mosta i traže nju, a ona se sakrila u visoku djetelinu i ne daje glasa od sebe. Rosa joj kaplje po licu i vratu, ali ona se ne usuđuje maknuti s mjesta i obrisati je. Tako joj je drag jutarnji miris djeteline, koja je puna šarenih leptira i pčela. Zatim oživi nevidljivi mravinjak pod njom. Osjeti, da su joj koljena puna sitnih, žutih mravi, koji se penju uz noge sve više, pa zaboravi na crne progonitelje i potrči prema rijeci, koja se plavi u daljini. Trčala je dugo ne ogledajući se. Od uzbuđenja i napora ponestane joj daha. Zamrači joj se pred očima i izgubi ravnotežu. Kad je opet otvorila oči, vidjela je oko sebe mnogo žena, a među njima svog muža, koji joj okrene leđa. Sve su žene bile gole i debele, a jedna od njih, najveća i najdeblja, podigla je njena muža desnom rukom na rame gledajući kod toga neprestano u nju i bestidno ističući svoju bludnu nagost. Tada žene počeše urnebesno vrištati i igrati po travi tresući grudima i crvenim zadnjicama, a ona izgubi svijest i krene u mrak.

6

Zašto je Eva posljednje dane morala toliko misliti na mrtvu sestru?

Poslije vladina pada i obrazovanja nove vlade njihova krčma opusti preko noći, kao da je neki čudesni vjetar izbrisao sve goste iz nje, dosada tako govorljive i ratoborne na jeziku i piću, pa je Eva imala dovoljno vremena da se posveti sebi i svojim uspomenama. Rok je po cijele dane izbivao od kuće, a uvečer se vraćao mrk i zao, ne govoreći joj ni riječi i ne gledajući u nju. Satima raspravljaše nešto poluglasno i mračno s Gajskim i profesorom, koji se poslije ženine smrti skoro sasvim preselio k njima prepustivši djecu brizi sluškinje, a sebe

alkoholu. Evu nije mnogo zanimalo njihovo vijećanje, ali upalo joj je u oči, kako često stežu šake i kunu s mržnjom. To je navede na misao, da nešto nije u redu, kad su toliko uzrujani i uznemireni. U gradiću se događahu neočekivane promjene, kraj kojih ona nije mogla proći zatvorenih očiju. Ugled Gajskoga i strah od njegove moći gubio se iz dana u dan, dok je u isto vrijeme rastao ugled predstojnika, dosada potisnuta u pozadinu. Prošle su subote prestale izlaziti lokalne novine, koje je osnovao i uređivao profesor. Bučno društvo, što dosada okruživaše Gajskoga, gosteći se na njegov račun i kujući ga u zvijezde, iznenada splasne i nestane ograničivši se samo na Roka i profesora, koji se tako odao piću, da više nije bio ni za kakav ozbiljan posao. Nije joj bilo nepoznato, da gradić očekuje skori premještaj Gajskoga, a po svoj prilici i profesora, što se uostalom nije moralo dogoditi. Netko zloban onemogućio im je prijelaz u novu vladinu stranku, pa je tako sav njihov trud propao u vodu. Poslanik je digao ruke od Gajskoga, a donekle i od politike, koja ga je stajala odviše novaca, najavivši stečaj i zatraživši poravnanje s brojnim vjerovnicima u iznosu od četrdeset procenata svoga duga. Režući salamu ili sir i točeći vino u zeleni stakleni vrč, iz koga je profesor najradije pio, Eva je čula, kako Gajski škripeći zubima prijeti izdajicama i prebjezima i proklinje svoju ludu glavu. Rok je šutio i slušao. Uzevši sa stola nož za rezanje salame, znao ga je tako snažno zabiti u prvu bačvu, koja mu je došla pod ruku, da ga je ona kasnije jedva izvukla. Što se događalo u njemu, nitko nije znao. Profesor je pio tiho pjevušeći i blijedeći svaki put, kad bi Gajski nešto opsovao. Čudna i tjeskobna večer za Evu, koja se ničemu dobru nije nadala.

Sve češće vraćahu se Evine misli na mrtvu sestru. Poslije podne, kad Rok ode na svoju svakodnevnu, samotničku šetnju po mjestu, a profesor spava kod kuće, ili sjedi u uredu s Gajskim, ako nema posla u školi, ona je u krčmi sama, pa od duga vremena misli na tužne, ružne stvari, jer za lijepe ne zna. Nitko ne bi vjerovao, koliko je ona žalila profesorovu ženu i djecu, koliko se stidjela pred njom mrtvom i djecom živom zbog zla i sramote, koju im je nanijela. Jučer joj je upalila na grobu svijeću i okitila joj križ svježim ružama. Danas sjedi u praznu podrumu i misli na sestru, koja se ustrijelila pred dvije godine. Sjeća se posljednjeg rastanka s njom, kad je ona odlazila u Bosnu za gazdaricu nekom šumskom poduzetniku, s kojim je stupila u vezu preko malog oglasnika. To je bilo pred tri godine početkom zime. Eva se sasvim točno sjeća, kako je ispratila sestru do kolodvora i poljubila je na odlasku u usta. Padao je krupan, mokar snijeg na smrznutu cestu i čudno usplahirene, hitre ljude, a sestra je u svom starom, zelenom kaputu bez krzna i plavoj francuskoj kapi, koja joj nagrđivaše lice, izgledala neobično blijeda i mlada, kao da je tek navršila šesnaest godina. Oči su joj bile plave i tužne, kao u djeteta, dok joj je mahala rukom iz vagona.

— Piši mi svakako, kad dođeš! — viknula je Eva za njom, no sestra je nije mogla razumjeti, jer je vlak već kretao. Samo su još mahnule rukom jedna drugoj.

Tako je tužno poslije podne u praznoj, pustoj krčmi, kad je čovjek sam. Napolju sja sunce i rudi prvo jesensko lišće. Šumi park pun dokonih, sitih žena, koje šeću poslije podnevna sna i tople kupke. Prašnom cestom prođe katkada

koja dvokolica ili teretni automobil, koji se teško penje uz brijeg. Miris života i slobodna prostora, što dopire do nje u memljivi podrum kroz otvoren prozor, budi u Evi želju za bijegom. Jalova i nemila vene njezina mladost uz neljubljena čovjeka, koji je svojata za sebe i bije okrutno, kad mu se učini, da ga se više dovoljno ne boji. Jutros se podala profesoru u podrumu na klupi kod nezaključanih vrata, iako je mogao svaki čas banuti Rok ili tko drugi, a tada je znala, što je čeka. Što joj je do života? Ako je njima pravo, zašto bi se ona protivila? Tri su godine prošle od sestrina odlaska, a dvije od smrti. To joj je dosta, da može mirno usporediti sebe s njom. Zar je njen položaj možda nešto manje beznadan od sestrina? Razlozi, koji su potakli sestru da obračuna sa životom, ne posavjetovavši se o tome prije s njom, kao što je to inače običavala činiti, Evi su danas prilično jasni i stvarni. Ne znači to, da će se i ona sutra ili za nedjelju, dvije ustrijeliti ili ubiti, jer je ona odviše stara i lijena za to, ali znači, da je već davno došla do spoznaje, da život, kojim ona živi, nije pravi život. Ako je tako, zašto bi onda žalila za njom? U času, kad je čaša gorčine bila prepuna, sestra se ustrijelila iz poduzetnikova revolvera. Dosadilo joj biti tuđa stvar, omrznuo joj život, što joj ne dopuštaše, da bude čovjek, pa je odlučila učiniti svemu kraj. Zar se možda prenaglila ili pogriješila? Eva ni časa ne sumnja u to, da je sestra učinila ono, što je morala učiniti. Providjelo joj se i razbistrilo pred očima jednoga dana, kad se nitko nije tome nadao. Shvatila je, da ima samo jedan čovjeka dostojan izlaz iz njezina položaja, pa se bez mnogo oklijevanja odlučila za nj. Poduzetnik joj je i nehotice učinio sitnu uslugu zaboravivši revolver na noćnom ormariću. Tada, u tom času, kad je rukom prekrila oči i možda se prekrstila, ona je sigurno bila čovjek.

Evi je uvijek hladno, kad misli na sestru. Sluti, da se oko nje pletu nevidljive niti opasnosti, a ona nije dovoljno oprezna i pametna, da im se na vrijeme izmakne. Gajski nije prestao sa svojim ljubavnim ponudama i ucjenama. Što još uvijek nije sve rekao Roku, kako prijeti, to je samo njegov manevar, da je, otežući opasnost, prisili na popuštanje. Hoće li mu to poći za rukom? Što je zapravo smeta na tom čovjeku, koji nije ni bolji ni gori od profesora ili Roka? Zašto mu uskraćuje ono, što drugima ne brani, ako nema razlike među njima? Što bi učinila sestra, da se ona nalazi na njenom mjestu? Eva je doduše nepune četiri godine starija od nje, ali sestrina prerana smrt gurnula je Evu u stranu i dala prednost mlađoj sestri. Bi li u Evinu slučaju učinila isto, što je učinila u svom slučaju, ili bi potražila drugi, manje krvav i očajan izlaz? Ali koji? Taj drugi, spasonosni izlaz traži Eva već godinama, ali ga nikako ne može naći. Do groba će biti zahvalna svakome, tko joj pomogne, da ga nađe. Kad su pred čovjekom zatvoreni svi puti, onda svaka uska staza znači spas i oslobođenje. Takvom stazom, koja znači spas, htjela bi Eva naći oslobođenje, ali zidovi od armirana betona i trnja sprečavaju je da pođe dalje. Ona traži put, koji će je odvesti iz strašnog života, kojim živi, a ljudi, na koje se obratila, da joj pomognu, mjesto pomoći i savjeta zagradili su je rešetkama i armiranim betonom, da ne može izaći na taj put. Sad je Eva sama u memljivoj, hladnoj krčmi, pere čaše i tanjure, grli i ljubi ljude,

koje ne voli, mrzi druge ljude, koje također ne voli, raduje se svakom sunčanom danu i svakoj vedroj noći, strepi od tajanstvene opasnosti što je okružuje, a sestra, s kojom je zajedno odrasla i koja je četiri godine mlađa od nje, znala je razbiti rešetke na kavezu i skinuti okove sa sebe. Kako se to moglo dogoditi?

7

Vedra, prozračna noć puna mjesečine i blago zarumenjenih jesenskih krošanja tka nad gradićem srebrnu, čudesnu legendu. Vjetra nema, ali lišće žamori od žitke mjesečine, što curi niz njega u krupnim, hladnim kapljama. Voda je tiha i tamna u bazenu udišući prostrano noćno nebo, koje sja nad njom u fantastičnim tonovima. Kao sjene miču se ljudi od zida do zida kroz uklete, pozne ulice prepune tajanstvenih šumova i sjetna cvrkuta nevidljivih, budnih ptica. Ženama su kreveti neizdrživo teški i sparni. Guše ih tijesne noćne košulje i jastuci, na kojima leže, njihovo vlastito bijelo tijelo, pljesnivi sobni mirisi, otrovna krv u žilama, koja im ne da usnuti. Velikim očima gledaju u srebrne mjesečeve prste na čipkastim prozorskim zavjesama, za kojima šumi nepoznati noćni život. Gade se na muža, što glasno hrče kraj njih u snu, oprezno prelaze preko njega i sjedaju na prozor, koji blista u dnevnom svijetlu. Stresu se od slatke jeze osjetivši mjesečevo draganje u kosi i grudima. Bude se čudni nemiri i zanosi u njima, neizljubljene ljubavi, nedosanjani sni i još neslušane pjesme. Sutra će opet kuhati juhu i peći masno meso u zagušljivoj kuhinji nad zadimljenim štednjakom i čađavim, mrskim loncima, ali danas je njihova noć, kad ožive u duši davni spomeni i slutnje iz mladosti. Krikne negdje tužno slijepa ptica. Zažubore crne, podzemne vode lomeći pretijesne bokove kanala i trulu zemljinu utrobu. Zanesenim ljubavnicima u parku hladi rosa vrelo čelo. Čovjek ide zagrljen sa ženom po mjesečini, sagne se, da ubere tamni noćni cvijet, ali zagrabi punu ruku srebra. Strese se i povuče ženu za sobom u mrak. Povjerljivo se nagnule kuće jedna drugoj zaštitivši se sjenama od radoznalih mjesečevih pogleda. Po pločniku trga odmjereni i ravnodušni noćobdijini koraci gube se sami u sebi.

U Rokovoj krčmi gori dimljivo petrolejsko svijetlo na niskoj bačvi, kraj koje sjede profesor i Gajski. Rok reže za stolom šunku i slaninu, vadi iz boce kisele krastavce i paprike, toči crno vino i klekovaču (jer Gajski danas ne pije vina), pa se vraća s punim rukama jela i pića i sjeda na svoje mjesto kraj bačve. Eva je već davno otišla spavati. Razišli se posljednji gosti i zaboravili zatvoriti vrata za sobom. Sad kroz ta otvorena vrata ulazi u podrum mjesec i noć. Strašno pijan, s licem podnadulim od bdenja i alkohola, neobrijan i promukao od vike, profesor udara nogama po podu takt i povišenim glasom, sav u lažnom zanosu, recitira već treći put Matošev sonet, ne dajući se smesti od ciničnog Gajskog, koji ga polijeva vinom i bode vilicom u leđa:

Na vješalima. Suha kao prut.
Na uzničkome zidu. Zidu srama.
Pod njome crna zločinačka jama,
Ubijstva mjesto, tamno kao blud.

Ja vidjeh negdje ladanjski taj skut,
Jer takvo lice ima moja mama,
A slične oči neka krasna dama:
Na lijepo mjesto zaveo me put!

I mjesto nje u kobnu rupu skočih
I krvavim si njenim znojem smočih
Moj drski obraz kao suzama.

Jer Hrvatsku mi moju objesiše,
Ko lopova, dok njeno ime briše,
Za volju ne znam kome, žbir u uzama.

Kosa mu je na glavi slijepljena od vina i znoja, riječi ga iznova nadahnjuju i bodre, jezik mu se zapliće, a iz džepa mu viri polupano naliv pero i nečisti crveni rubac.

— Pljujem ja na tvoju Hrvatsku! — bjesni Gajski i zatvara mu rukom usta. — Sada si se sjetio plakati za njom.

No profesor se ne da zbuniti, iako ga je zanos za pjesmom odmah prošao. On se diže s klupe, pođe nesigurnim korakom po podrumu (Rok ga neprestano gleda mučeći), traži nešto po džepovima, što ne može naći, a zatim, kao da i sam priznaje, da Gajski donekle ima pravo i da njegovo patriotsko oduševljenje nije umjesno, sjeda natrag na svoje mjesto i kaže skrušeno:

— Trebalo bi svakako nešto poduzeti, Gajski. Ovako se dalje više ne može. — Traži po bačvi svoju čašu, no nađe mjesto nje kiseli krastavac i strpa ga u usta. — Ja sam Hrvat, priznajem i ponosim se time (ne smiješ se smijati, govorim iz duše), ali ovo, što se danas čini u ime hrvatstva, gore je od svake javne kuće i ne može se više izdržati. Zato tražim utjehe svom ojađenom hrvatskom srcu u prošlosti i u poeziji. Ali najviše u vinu.

— Što se ne može izdržati, idiote pijani? — pita Gajski s neizrecivim prezirom i mržnjom. — Šuti, kad ne znaš, što govoriš. Ako ti ne možeš, ja mogu! — Udari se teatralno rukom u prsa. — Razumiješ li, mogu. Mogu i hoću.

Nije tako lako ušutkati profesora, kad on jedanput počne govoriti i razvijati svoju misao. Kao svi mali i zapostavljeni ljudi, voli govoriti glasno i bučno, isticati sebe u govoru i svoje znanje za razliku od drugih, a pijanstvo samo pojačava tu bolesnu naklonost. On pije od jučer ujutro neprekidno, dva dana već nije bio u školi, na cesti ga hvataju djeca za kaput i plaču za njim, ljudi ga se klone i najvole ne odgovoriti na njegov pozdrav. Njemu je u glavi sve savršeno bistro i jasno, iako je posljednjih četrdeset sati popio toliko vina i rakije, da bi to i vola moralo ubiti. On vidi ono, što Gajski ne može i nikada ne će vidjeti. Oni su u gradiću omraženi i osamljeni. Izopćeni su iz društva i prezreni. Uzaludna je svaka nova borba i unaprijed osuđena na propast. Gajski nikada nije imao sluha za opasnost. On je uvijek bio čovjek nagona i strasti, a to je bilo dobro, dok je imao

vlast u rukama. Izgubivši vlast on je nemoćan i jadan sa svojim isticanjem sebe i udaranjem u prsa, čega se nitko ne boji. Profesor je dalekovidniji i bistriji, a alkohol mu začudo još povećava oštroumnost i svijesnost o beznadnosti položaja, u kome se nalaze. Čemu kriti? Rokova krčma za njih je pusto, pješčano ostrvo u beskrajnom moru, na kome su privremeno sklonili glave poslije brodoloma. Tu sada čekaju spas ili konačnu propast, a oko njih buja gnjev i mržnja neprijateljske okoline. Narod, nepoznato urođeničko pleme, koje ih dosada ponizno slušaše, digao je glavu i skinuo jaram sa sebe (ili se to samo tako čini). Njihova lađa nikada više ne će ponosno zaploviti kroz gradić, jer su joj polomljeni jarboli i poderana jedra. Oni su sada samo ubogi brodolomci sa životnog dna, vječni bjegunci sa žigom jučerašnje moći na čelu, koju nisu znali iskoristiti. Ima li što žalosnije i bjednije na svijetu od svrgnuta silnika, kome svjetina prezirno pljuje u lice? Zar to Gajski ne vidi? Što kaže na to Rok? Zašto je Eva tako rano otišla spavati? Treba se pomiriti s hudim udesom i biti strpljiv i ponizan poslije izgubljene igre.

— Ništa ti ne možeš, Gajski! — kaže profesor i pijano se smije, svijestan svoje časovite premoći. — Kad bi što mogao, zar bi sjedio ovdje s nama u podrumu i krao Bogu dane, mjesto da zaustaviš brod što tone? Naša se lađa nasukala, dragi, kao Zvonimirova lađa, više je nikada ne ćemo krenuti s mjesta. Rok, daj mi još jedan krastavac. Gdje ti je žena, baćuška? — Iz nepoznatih razloga, kad su pijani, profesor i Gajski zovu Roka baćuškom.

— Spava. Što se ti toliko brineš za moju ženu?

No Gajski se već sabrao od udarca, koji mu je zadao profesor svojim omalovažavanjem njegove moći, pa se naginje preko stola i odgovara Roku mjesto profesora:

— Pitaj Evu, zašto se brine. Lijepa je žena blago, koje je teško očuvati samo za sebe. A ti si vrlo slab čuvar, Rok, nemoj se uvrijediti. Ti paziš samo na mene, a s druge strane vjetar duva.

Profesor sluti, da to, što Gajski govori, nije dobro i da mu taj čovjek želi zlo, ali vino, koje mu tako bistri mozak, kad govori o politici, sada mu nikako ne dopušta da se snađe. Glava mu je još uvijek puna njegove originalne koncepcije Rokove krčme kao pusta ostrva, na koje ih je bacio izborni brodolom (odnosno njihova nesposobnost i nesreća), pa ništa drugo ne može prodrijeti u nju. Njega već davno ne zanima mnogo Eva. Je li ta promjena samo časovita ili trajna, tko bi to znao, a on se mnogo i ne brine za to. On se sada bavi mišlju tražiti premještaj u neko novo mjesto, gdje ga još nitko ne pozna. Tamo će otpočeti s djecom nov život zaboravivši na sve, što je bilo i zbog čega je toliko patio u ovom prokletom gradiću, u koji ga je doveo sam đavao. Prestat će piti i okanit će se sasvim politike, u kojoj ima tako malo sreće. Treba se žrtvovati za djecu i posvetiti se njihovu odgoju, što je za njega svakako mnogo važnije od Evinih suza i smiješnih tirada o svrsi života. Što se njega zapravo tiče ta žena i njezina sestra, koja se ustrijelila, kad joj je dosadio život? Kako je živjela, tako je i umrla. Da je što bolje zaslužila, sigurno ne bi tako jadno svršila. On se nikada ne će ustrijeliti, jer

on ima djecu, za koju mora živjeti i skrbiti se. Što hoće taj otrovni Gajski od njega i taj ubogi Rok, koji uvijek ima krvave oči i masne ruke? On nikada nije trgovao s hrvatstvom, kao što su to njih dvojica činila. On je pristao uz vladu iz čistog slavenskog idealizma, jer je htio pomoći svom narodu, koji je toliko vremena stenjao pod germanskim i madžarskim jarmom. Njegov je najmiliji pisac Dostojevski, tragični bard borbe za čovjekovo duhovno oslobođenje, epileptičar, pijanac, kockar, razvratnik i sibirski kažnjenik, genijalni analitičar ljudske duše i njenih mračnih ponora, o kome ova dva lopova kraj njega sigurno nemaju ni pojma. Što oni uopće znaju o umjetnosti i o čovječjim duhovnim potrebama? Njima je glavno, da imaju dosta jesti i piti, da imaju krov nad glavom, debelu ženu i da ih se ljudi boje. Ništa zajedničko nema između njega i njih. On pripada jednom, a oni drugom svijetu. Kuda je on to zabludio? Što ga taj Rok tako mrko gleda?

U podrumu je zrak zagušljiv i težak, iako su vrata otvorena i kroz njih sja na nečiste stube pun mjesec. To dolazi od napetosti, koja vlada među tri pijana čovjeka kraj bačve. Ta napetost postepeno raste. Oni piju i govore (mrzeći se i želeći jedan drugome zlo) od osam sati navečer, a sada je već davno prošla ponoć. Skoro će svanuti jutro, misli mjesec i polako se penje uz stube u dvorište, preko koga pliva mliječna predjutarnja magla. Tri čovjeka ostaju u podrumu sama i piju dalje. Gajski pije klekovaču, a profesor i Rok vino. Njih trojica su se noćas već nekoliko puta svadila i pomirila. Iako osamljen, jer su Gajski i Rok protiv njega, profesor je najglasniji i njegova se riječ najviše čuje.

— Eva je moja žena! — viče Rok i trese medvjeđom šakom kržljava profesorova ramena. — Odgovori, što se dogodilo između nje i tebe?

— Pusti me, budalo! — Profesor je pijan i uzbuđen, uzalud pokušavajući da se istrgne nemilosrdnom Rokovu zahvatu. — Baćuška, molim te, pusti me, ne budi lud! Tako se ne možemo razgovarati. Sad se radi o Hrvatskoj, a ti mi ne daš mira sa svojom ženom. Hrvatska je u opasnosti od ovog bandita Gajskog, od mene, od tebe i od stotine nama sličnih. Prodali smo i zapili Hrvatsku, možeš li shvatiti težinu tog nepromišljenog čina? To je druga prodaja Hrvatske. Prvi put je prodana samo Dalmacija za stotinu tisuća zlatnih dukata, a sad smo mi prodali cijelu Hrvatsku za dvije tisuće dinara mjesečno i malo kruha i vina. Tako ti Boga, slušaj, što govorim. Ovo se tiče svih nas. Tiče se naših žena i djece, pa i tvoje žene.

— Da li i tvoje? — ceri se Gajski zlobno, ne hoteći dopustiti, da ga profesor nadglasa. — Još nisi skinuo crni flor s rukava. Kada ćeš ga skinuti?

To izbaci profesora iz ravnoteže. Osovivši se na nesigurnim nogama, on se gotovo unese Gajskom u lice:

— Kako te nije stid spominjati moju ženu na ovom mjestu? Nisi vrijedan jedne njezine stare cipele. — Dohvati sa stola još punu bocu i navali na Gajskoga, ali ga Rok zadrži i izbije mu bocu iz ruke vrativši ga natrag na njegovo mjesto.

— Ti se trebaš sramiti, strvinaru! — razviče se Gajski pomahnitavši, a na usta mu udari bijela pjena. — Ti si je spremio u grob, kujin sine, nitko drugi. Da si ti

bio drugi čovjek, ona bi još i danas živjela, no onda ne bi ti mogao biti ovdje i dijeliti nama moralne savjete. Ima li igdje na svijetu većeg nitkova od tebe?

— Ima samo jedan, a to si ti.

Pljuvali su s uživanjem jedan drugome u lice, vrijeđali se najpogrdnijim riječima, bacali jedan drugome u glavu čaše i boce urlajući kao životinje, dok to Roku ne dosadi, pa izbaci profesora kroz vrata napolje razbivši mu šakom zube i udarivši ga nogom u tur.

— To ti je uspomena od Eve! — reče mu ne krijući radost nad svojom pobjedom. — Ako ti nije dosta, pričekaj još čas. Da te nisam više vidio u svojoj kući!

Zaključa vrata, s kojih je nestalo mjesečine, pa mirno sjedne natrag kraj Gajskoga, koji je točio rakiju u vinske čaše i brisao vlažnu bradu. Profesor se s teškom mukom izvuče na cestu, prijeđe preko nje dršćući od jutarnje hladnoće, korakne u park, gdje se svali na prvu klupu i odmah zaspi. Mjesec zađe za planinu. Zapjevaše prve ptice.

(Svršit će se) IVO KOZARČANIN

KĆI

Kćeri, mala kćeri,
sva si rajski
sjaj.

Sve se odijeva tvojim čuđenjem,
sve pobiseri od tvog smijeha.
Ja vidim u tvojim svetim očima
svaku zoru svijeta što nanovo svanjiva,
tvojim srcem osluškujem
pjev sviju stvari,
davno, davno pokopan
u mrtvim vrtovima
daleke mladosti.
Kćeri, mala kćeri,
što si sva rajski
sjaj.

GUGLIELMO LO CURZIO

Preveo Mate Meštrović

Frano Kršinić
Budenje

Frano Kršinić
Kipar

DOBRIŠI CESARIĆU

Bolesnička soba: zatvoren u mraku,
Žalostan i tih —
I katkad se trgnem začuvši u zraku
Plakati tvoj stih.

Čini mi se, dragi, on je kao suza,
Suza teška sna.
Iskopani dragulj u rudniku uza —
Da drugima sja.

Teku crne riječi, ali usred plača
Prekida ih grč;
Blista oštro jezik buntovničkog mača.
Pun je krvi vrč.

Ali ništa zato, bogate su žile,
Treba biti krut,
Okovi ne bole, bezmjerne su sile —
Tek je krvav put.

I neka je mračno, i neka je crnje!
Klonuli su svi —
Za najljepše zlato dobili su prnje.
Tako ćeš i ti.

Ne, nije to ništa, ne ništa to nije,
Ti si tako jak!
Čujem samo: netko hrapavo se smije,
Dok odlazi vlak.

IVAN GORAN KOVAČIĆ

MARGINALIJE

Vivere necesse non est, navigare necesse est!

Malo putovah, pa volim putovanja, volim putopisce. Uostalom dobar putopisac i ne mora opisivati samo krajeve, koje može svatko ugledati, gradove i zemlje,koje postoje na zemljovidu. Napokon — možda i ne treba putovati, da budeš dobar putopisac. (Kao što ni pivo kad se izvozi ne postaje boljim, tako ni Nijemci ne postaju bolji u inozemstvu — reče Heine, autor mnogih putopisa). U prvoj polovini prvog stoljeća putopisci, pored ostaloga, bolovahu od kićenosti, obligatne romantike i sveznadarstva. Bijahu potom dosadni i jednolični. Anglosaksonci uvedoše i u putopis humour. Swift je pronašao fantastične zemlje, ali je ostao stvaran, a Tom Coryat izrazio je u grotesknim fabulama svoju duboku ljudsku sjetu, dok Thakeray u jednom od svojih najhumorističnijih romana opisa put jednog Holandeza na germanske dvorove osamnaestog stoljeća. Dickens se narugao Sjedinjenim Američkim Državama svog vremena, a nepoznati autor Eothena sprdao se s ekzotikom Orijenta. Amerikanin Poe posla svog dobričinu Hansa Paala na mjesec, a H. G. Wells opisa nam život na Luni još podrobnije i fantastičnije, s maštom Poea, ali i satirom Swifta i Voltairea. (»Ima ljudi, koji misle — priča Wellsov junak predstavniku Mjeseca — i onih, koji obnose javne dužnosti; drugi idu u lov ili su mehaničari, dok su ostali umjetnici ili radnici, ali s v i upravljaju...«) Humour je dragocjen dar, ali rijedak i u onih, koje je Providnost obdarila i raskošnijim darovima. No i danas neki suvremeni engleski pisci, koji daju putopisnu književnost, duhovitiji su i sretniji posjednici tog humoura, nego im vršnjaci na kontinentu. Više Huxley, nego Paul Morand, nego Ramon de la Serna ili bufon Fracarolli. Uostalom to je svojstvo naroda. Humour i fantastično mogu se lijepo slagati! Upravo na tom oskudijevaju u prošlom, nesretnom vijeku putopisi gospoje Stael, mnogo slavnijeg Gautiera, sanjara De Amicisa i dr. osim (možda) Heinea.

*

Jedno vrijeme dopisivah se sa X., književnikom.

Mnoga sam njegova pisma, zbog zanimljivosti, spremio. Ove zime X. mi je poslao kao prijatelju rukopis svoga novog romana. Onda se sjetih na jedno njegovo pismo, u kojem mi je iznosio svoje misli o romanu. Pismo je uglavnom glasilo:

»Evropski roman sadašnjice nalazi se na vrlo visokim, zamjernim, tanahnim vrhovima svog konačnog razvitka, do kojih je došao jednim pravilnim tokom, uvjetovan neumolnošću svojih posebnih zakona. Kao svako ljudsko djelo u svijetu i roman je niko, razvijao se, rastao, napredovao i konačno došao do onog raskrižja, koje je možda ravnina, stigao do one posljednje stanice na kojoj je točka, a onda konac i bjelina svršetka. Ako ga uporedimo s cvijetom (jer je roman u književnosti osobito za svojih ranih otkrića bio nesumnjivo krhka biljka! — [X. je bolovao od vječnih metafora, op. A. N.], ako ga dakle uporedimo sa nježnim cvijetom, mekanom stabljikom, danas je neprijeporno čvrsto izgrađeno deblo, kojem se ne zna ni dob ni sudbina, ni sadašnjost, ni budućnost. Jedno je tek sigurno: roman (barem u ovom poetskom primjeru) nije svenut cvijet, nije stari crvotočni panj — ali je izvjesno da je roman u krizi i kob mu proricati u ovom času, mogla bi samo dobronamjernost gatalice. Pod inače blagim književnim podnebljem Evrope roman (da ostanemo kod poredbe sa cvijetom!) blijed je skoro pod svakim nebištem, skoro u svakom vrtu... Ne može se tajiti, da mu je anglosaksonsko tlo bilo plodnije i draže nego apeninske svjetline, dok je na svoj način rodna ruska ravan i francuska pokrajina. Tako nas je XIX. stoljeće obdarilo romanima, novim voćem za ljubitelje pisane riječi, umorne i ohladnjele od dvanaestobrojčanih stihova i onog baroka, koji bijaše dosada života i književnosti. Dobro je, što je roman nikô u Engleza i što je njihova, posebna stvarnost uskladila i ublažila onaj romantičarski jecaj, što je strujao stranama prvih francuskih romanciera. I bolje Dickens, nego, recimo, G. Sandova, bolje Meredith, nego, recimo pokojni dobri P. Bourget, ali već je dobro kad je Flaubert, Tolstoj ili Verga... U cvatu bilo je lako... Da bi još lakše bilo, potrudiše se učitelji književnosti: u svojim kvalifikacijama naznačiše nam, što je »čist« roman,

što psihološki, a kad počinje »naturalizam« i u čemu je razlika od verizma i realizma... Danas je i ta rabota otešćana! U krivudavoj liniji, koja ide od velike točke Dostojevski doći će se nesumnjivo do točke Proust (sa svim varijabilnim komponentama Joyce, Svevo, V. Wolf). To je baza, prilično kobna i nju teško može obići i jedan noviji, »moderni« evropski romanopisac, kao što nijedan slikar ne će da umre ne vidjevši Pariz. Za naš hrvatski roman(koji ne znam koji zlobnik nazva sirotanom)...« Tu prekidam.

Dočitao sam ovih dana X-ov roman u rukopisu. Nisam zadovoljan, kao što ne bih bio ni sa svojim. Ali moje nezadovoljstvo mračila je spoznaja o relativnosti svih naših želja, napora i konačnih ostvarenja. Zato ne volim programa i mrzim propise u umjetnosti.

Čekajmo u strepnji, svijesni, da nam vrijeme bešćutno protječe.

*

Mnogo se proučavao problem veza i granica između čovjeka i umjetnika. Gdje su te granice? Ima li ih i jesu li uopće potrebne? Danas se možda zna, da ni kod toga nema pravila, i da treba svaki slučaj individualno istraživati. Često sam upravo to volio istraživati: Nedavno sam pročitao Peguy-ev životopis iz pera Daniela Halevy-a. Kao i P. djelo, i život mu sja od čistoće i čestitosti... jedan uzorit život, koji se ugasio na bojnom polju u bitci kod Marne...

I čitajući podatke o životu voljenog pjesnika bilo mi je drago, što sam sve to bio još prije, još bolje doznao iz njegovih stihova.

*

Često čitajući razne knjige zarobljenici smo najapartnijih asocijacija, što barem prividno nemaju nikakove veze sa štivom, koje u tom času čitamo, ali su opasne varnice za požar mašte. Nedavno u polutamnoj sobici kišovita predvečerja listajući omašnu knjigu (čini mi se, da se radilo o Stanju sociologije u Americi) — odjednom se sjetih dalekog proljetnog dana, što je živio negdje u Dalmaciji, kraj mora. Sunce je bilo pripeklo i jedna od onih naših malih vrlo drevnih crkvica javljaše se jutarnjim zvonom, da je Gospina svečanost tog dana započela. Doskora stadoše pristizati tihi hodočasnici: među tim nabožnim svijetom nalaze se i naše matere... Lijepo je i živo tih dana u tim pustim starinskim malim crkvicama, koje krase pustu ljepotu mog zavičaja. Dok se naše majke mole, mi po livadama kraj mora pjevamo. Sve se sreći na proljetnom suncu...

Tko je taj, koji će nam vratiti zanose dvanaestgodišnjih?

*

Raffaele Carrieri objavio je malu monografiju o talijanskom slikaru Giuseppu Cesettiju, nazvanom i Tortorella. Uz njegovo, spominjao je i imena Rousseaua, Paola Ucella, Degasa i drugih vrijednih. Istakao je njegovu umjetnost, ali još više, mnogo više njegovu ljubav — za konje, za sve što je konjsko, ždreblje, što galopira, rza, vrišti. Spomenuo je i Tom Mixa. Na svakoj strani ove zanimljive knjige diše i slikareva strast i ljubav za konje. Svoju monografiju Carrieri je (logički) zaključio: »Rodio se rzajući. Ne mogu ga zamisliti bez repa.«

*

Par godina umirao je R. po evropskim sanatoriumima. A onda jednoga dana ozdravi. Bio je gotovo podjetinjio od radosti. Pričao mi je, da je za svih tih mukotrpnih godina mislio samo o smrti. Pored njega su umirali, sam u sebi nosio je klicu smrtonosne bolesti, a ipak, čudno, volio je čitati samo takove knjige, u kojima se govorilo o smrti. Tako se sav predavao umiranju i zaboravu, da je još živ, i tako, rekao mi je, bilo mu je lakše umirati. Imao je gramofon s pločama, koje su svirale samo mrtvačke koračnice. Kad je ozdravio, dao mi je bilježnicu, u kojoj je bilježio svoje razne meditacije o smrti i sve ono, što je našao u knjigama, koje je u to vrijeme volio čitati. Nađoh tu mnogo zanimljivih misli, pa neke od njih ovdje ispisujem:

Na putu ka groblju sretoše se dva prijatelja. Zbogom — reče živi mrtvom. — Doviđenja — odgovori mrtvi živom. — Anonim.

Razmišljao sam često o smrti i nalazim da je to najmanje zlo. — Bacon, Esay on Death.

Sve vrijeme, koje nam preostaje na zemlji, moramo posvetiti misli na vječnost. Sve vrijeme, u kom se ne razmišlja o smrti, po-

traćeno je vrijeme. Nevjerojatno je, da se na to i časkom može zaboraviti. — G. A. Borgese, I vivi e i morti, IX.

Živjeti u srcima, koja ostaju za nama, to ne znači umrijeti. — T. Campbell.

Ako ne poznamo život, kako ćemo upoznati smrt? — Konfucije, Dijalozi.

Život je svratište, a smrt je konac putovanja. — Dryden.

Sol chi non lascia eredità di affetti
Poca gioia ha nell' urna. — U. Foscolo, I sepolcri

Prezirati smrt — eto načela moralne snage. — Lacordaire.

Tout nait, tout passe, tout arrive
Au terme ignore de son sort
A l' Ocean l'onde plaintive
Aux vents la feuille fugitive
L'aurore au soir, l'homme à la mort. — Lamartine.

...Sempre stringe
all'uom il cor dogliosamante, ancora
ch'estranio sia, chi si diparte e dice
addio per sempre. — Leopardi, Consalvo.

Debemus morti nos nostraque. — Horac, Ars poetica.

Omnia mutantur, nihil intuit. — Ovidije, Metamorfoze.

Vivere tota vita discendum est; et quod magis fortasse mirabere, tota vita discendum est mori. — Seneka, O kratkoći života, VII.

Inter peritura vivimus. — Seneka.

Ovdje leži onaj, koji bijaše smjerno odan umjetnosti i časti.

Za života nije vrijedio mnogo, a sad ne vrijedi uopće. — Nadgrobni natpis.

*

Bizarnost i apartnost u blizom su srodstvu s modernom evropskom umjetnošću. Tko je pročitao neko djelo Španjolca Rámona Gomeza de la Serne (na pr. njegov Hotel, Grudi ili Liječnik nevjerojatnosti), ili Talijana Emilija Cecchija ili neke ranije stvari Massima Bontempellija, nazret će moju namisao. Cecchi je po kulturi Anglosaksonac, dok im je mlađi subrat Orio Vergani bliži Španjolcima i Francuzima. Njegova knjiga bizarnih malenkosti, Soste del capogiro, doživjela je tri izdanja. Nesumnjivo pod utjecajem Rámona, koga je i prevodio na talijanski jezik, on je ipak vrlo originalan u ovim svojim malim stvarčicama, koje često kriju čudne skrivene emotivne snage. Iznosim ovdje neke, kao što predavač popraćuje svoja izlaganja dijapozitivima.

»U ovoj knjizi — veli Vergani — kao u orhestru desetak časaka prije nego se ima podići zastor, — glazbala se još »naštimavaju«.« — (To je čitav piščev predgovor).

San

Katkada noću more vrlo lagano uzdrhta. Ssssst!...

To su ribe, koje se u snu okreću na drugu stranu.

Zabranjena ljubav.

Saksofoni pjevaju uzbuđenim grlenim glasom žeđu crnih svirača za zabranjenu ljubav bijelih žena.

Pisma

Lica u komedijama nikada ne dobivaju beznačajna pisma, pisma koja se mogu pročitati i baciti u koš bez potrebe, da se saopći sadržaj gledaocima. Kod njih je listonoša rijedak, ali vrlo važan. Ona žive u doba, kad je pošta značila jedan od najvažnijih događaja u ljudskom životu; kad su pisma neizbježno donosila katastrofu.

Čovjek

Čovjek: dosadna životinja.

Fafner

I žena, koju vi bezumno ljubite, u hladnim zimskim danima ispušta iz nozdrva dah u obliku plavičaste maglice, koji podsjeća na dahove zmajeva, koji u legendama čuvaju blaga.

Skladni svirač

Kod flauta ovo mnogo smeta: što svirač pravi dražesna ustašca, a licumjerno oko.

Misterij

U rupice klarineta kao da je unišlo nešto, što se ne da istisnuti ni kad bi se vjekovima duvalo.

Samoubojstvo

Jedan napušten šešir na rubu zaslona jednog mosta. Sve do časa samoubojstva postoji briga — da ne pane šešir.

*

Pred par godina na jednom Međunarodnom Natječaju, koji je za najbolji roman raspisalo Udruženje Ujedinjenih Američkih i Engleskih Nakladnika, pobijedio je tridesetgodišnji Madžar Ferenc Körmendi sa svojim danas već glasovitim romanom »Pustolovina u Budimpešti« (A Budapesti Kaland.) (Preveden na sve svjetske jezike; ovaj bi roman zaslužilo prevesti i na hrvatski jezik!). Govoreći o poteškoćama oko prevođenja sa madžarskog jezika, jedan prevodilac točno je uočio: »Ove su poteškoće kao prepreka bodljikave žice, što sputava uzlet književnosti. Posvuda ima nakladnika, koji se zanose dobrim djelima, koja se rađaju u Engleskoj, Njemačkoj, Italiji ili Francuskoj. Ali rijetki su izvan Ugarske oni, koji poznaju ugarski jezik. Ako dakle jedna knjiga na ugarskom jeziku probije tu mrežu jezične zabrane, znači da posjeduje sve rekvizite da bude smatrana odličnom i iznimnom.« Ovo je točno, a i uostalom i davno poznato. No iako je svaki »uspjeh« relativan, ipak treba istaknuti, da je i ovo jedna odsudna poteškoća pisanoj riječi, koju ne poznaju ni glazba ni likovne umjetnosti.

A. Nizeteo

MEDITACIJE

Samac misli o šutljivim dubinama, o miru visova i sibirijama zapuštenosti. Njegova je molitva: ukopajte me, da mislim i slatko sanjam, da vam otkrijem alfabet pustinje, govor muka.

Dragi su časovi, kad razlivena tišina uskrisuje dušu pisca tjerajući dosadu, vidno oporavljajući umoran prsni koš.

*

Tako, nepoznati i druže, prolaze dani, nad svako jutro izlazi sunce, i evo zapada. Najednom se trgneš, uvališ prste u kosu, i smrknuta oka zapituješ sebe: što? 24 godine! badava? a tko mi jamči, da i ostale . . . ! Iz grla ti se odapne strjelica melankolije s otrovom suze. I ostale . . .

*

Nanose dobri, obični ljudi plodove sa livada u staje, pod krovove, izgledajući jesen vinograda. Berba. — Ova će nas riječ pokositi, jer je ljeto tu, pijano pjeva u nama i izgara, da, a mi starimo.

*

Nova je čulnost uskrsla u meni: bubanj tuge udara, izgubi se, prelijeva se sa jesenskih stabala na me.

Zašto, kad je kiša, mislim jedino o intimnim pejzažima interieura, gdje se najbolje snalazim, a duša najljepše pjeva?

*

Kad glupa radost protjera osamu, poći ću za njom u šumu, u dno, duboko u šumu kao slon. A kad je posijeku, kriknut ću, da se utopim u posljednju samicu: u se. Tko da me odavle istjera?

*

Volio sam legende. Nisam ni sanjao, da će godinama ojačati u meni ljubav za toplinom legendarnog stila. Možda je to nešto od nihilizma, koji se je zavukao tiho i neosjetno pod nevinim oblikom, da reče životu: malo se tamo?! Mogu napisati priču: travanj i ja: s njime sam živio u dodiru punom obećanja, u dugu razgovoru, a govor je bio muk i reakcija duha na sve slične pokrete života na krajoliku, na vodi, u čistom azuru. Legenda je istinska povijest i aureola mnogih duša. Sjećam se nekih imena. A ja sam bezimenjak — pinxit ignotus —, a moja legenda ostaje zanavijek moja. Nastavlja se: evo, travanj me zove novim pasturelom.

*

(Sa obline rta niz nasmijane milje mora, vidi se Split)

Da udobrostivim čežnju za daljinama, usmjeravam oči put mora, travanjskog jutra, na mirnoću jasne površine poništenih i razmaknutih granica, na gubljenje pogleda u plavu prozračnost, gdje vid zatajiva i uronjava moć u daljine, odakle se bliže koraci voda, da zapljusnu, tu, uza me, prpošno

ćarlijajući na bijelom žalu. Ovi su transparentni valići pozdravi živoga duha, što u ovom jutru priča o dalekom svijetu sunca i okeana, o pjesnicima, poludjelim na prepotentnu sliku gibanja i života, o artistu, što se preklinje, da je dio usklađenih pokreta.

*

U zemlji, »gdje raste limun žut«, gdje opaja borova smola, mladi vinograd i naranča, a more svejednako obdaruje popodnevnim snovima o kraju siromaha, boema i umjetnika s prepunom dušom slika i marina. Vidici su nam proroci, boje s nijansama učionice, tišina trajno otajstvo i izvor zanijemljenja pred otajnim. Htio bih napisati knjigu o sebi, o njima, o zemlji sa cvrčkovom gitaricom.

24. VI.

Gori u meni ljeto pod zapaljenim vidicima dalmatinskih nebišta. Žudim da me pogladi s mora vjetrić: zove ga lađa i grana crvenog šipka. More široko snatri, spava za izraz moje nutrine, trenutno blažene.

Dażdi nebo u dažđenju sunca. Zrije riječ ljeta: vinova loza.

*

17. IX.

Trčim u lucidnu pozadinu večeri, dok sunoćni parobrod, očaran svim bojama, ulazi u luku kao vizija s lirskim podarjem suglasnosti, što me vežu s obećanjima i zvukovima nevidljivih, duhovnih žica i kabela. O čudna anteno, koju udara glas noći! Srce je luka. Poezija je srce i čar predvečeri na krovovima izalučkih kuća sa sjenama u vodi, na sjajucavoj površini: divnom bazenu diskretne i nostalgične pjesme, kojoj u ritmove i rime, talasanja i bijeg pjevač istište plemenite, astralne sokove duše: najavljene u travnju, zaigrale u punoći srpnja, sazrele u rujnu.

Kao ždrali na jug, i mi ćemo na otok Umjetnosti, o kojemu nam priča ovaj kraj. Lastavice salijetaju telegrafske žice. Opet ih gledam, cvrkutaju, ćeretaju, brbljaju, da nam zahvale radi naše zemlje.

Prekomorske ciganke, jeđupke, dovidova.

Jer su one simbol. Mir! jesen govori umiranjem jarkih boja u šipkovu lišću.

*

(Ladanjske duše)

Harmonija — Zlatni Otok (Tele) — umjetnika, i nije nego pogled na svijet, koji bi morao, za mir, naći ili stvoriti. No za to je potrebito piti vlastitu krv, prijeći preko vlastitog tijela kao preko štapa na cesti, da ga prezrem kao glupu misao vlastitog srca, kao nemogući uzdah za izmetninama. Da je to preteško, tvrdnja (laž, istina?) da su pjesnici ili pokvareni ili suluckasti. Izvor je tome nemir, lutalaštvo, plač za Harmonijom, koja se odzovne u duši i nestane ostavljajući pjesnika na lađi bez guvernala, i bez vesala, da zavesla dvjema pesnicama. Jedro je zov, put u veliku nepoznaticu, koja ipak opstoji, na sreću i nesreću. To su časovi ispražnjenja: kad vlastita misao odbjegne u potragu. Ja ostajem bez duhovne moći, što čini život nekako snošljivim. Osjetiti se jedino masom mesa! onda se fotografirajmo s... Sređenje! Ustaljenje! Harmonijo!

Inače trčimo za vlastitom sjenom, vječno, poput Ahasvera, sa štapom, inspiratorom boeme, koja bi trajala hiljadu godinu u jednom biću.

*

Nesreća je pjesnika u potražnji apsolutnog ideala na zemlji.

*

Pjesnici najvole melodiju, koja iza sebe ostavlja praznoću i tri točkice, da je sami ispunjaju.

*

(Sanjao sam stare otkrivalačke lađe. Prama vječnosti)

Ti si duh, povedi me u utopiju. Oči su moje upravljene na dalji put, što se odvi dugo, dugo, kao draga melodija, uhvaćena u pravi čas duše: kad sam imao razapeta jedra, spravna da čuju i nečujni dah vjetra, gotova da odmagle na prvi zov.

Jedrim. Lovim, a uvijek prazne ruke i izduvana tobolca. Lovac sam vječnosti. Jednom sam bio očaran njenim pozivom. Pa moram za njom odskitati. Ja ću se skitati. Drugo ne mogu. Rečem duši: draga lutalice, ciganko, gataj, da uprosimo kruh smisla, mi smo siromasi.

Da ne malakšem, potražujem portrete starih mornara, pitam njihove oči, sad mr-

tve, uslikane, ukroćene na platnu, mrtve pod bojama. Zurlam da otkrijem tajnu onoga momenta. Poziv! zov, zov. A njihov sluh? Kao da osluškuju život Atlantide, koja, valjda, i ne opstoji. Slutnja mi je zvijezda i busula u negdje. Slušam daljine u očima starih konkvistadora, pustolova. Idem za zemljom, koju nasluti skrućena školjka mornareva uha. Još ima nesvijesnih praunuka starih legenda i legendarnih lica. Samo im ne trebaju galije s crnim trbusima i sablasno lepršavim trakovima u vjetru, ne trebaju im zemlje. Jer mi tražimo vječnost.

*

Još uvijek sam gmaz bez očiju. U meni spavaju neotkriveni vidici, ne znam puta do njih. Šećem dolinom, a morao bih gaziti bregove, da me zapljusne zrak i svijetlo u svim vjetrovima, kao proljetni škropac, razliven u sve pravce.

O, srodna dušo pjesnika, povedi me! Muči me vizionarstvo, a gušim se u škrtoj mreži linija i panorama. Ne crtam kukasti upitnik, već idem ovako, tješeći dva života u meni: onaj, koji jest, i ideal — život na izvisini, do koje imade mnogo. O, srodna dušo.

Nadam se Kolombovim duhom ugledati Novu zemlju. Svibanj i o njoj muca.

*

Odvedi me za sobom, svemoćni pjevaču u skritoj dubini mene!

Tko si ti? — Tvoj glas polijeva lirika večernjeg angelusa, kad boje, profinjene, kristalne i produhovljene, stvaraju zanos ekstatičnog ludila.

Tko si ti? Oživjeli duh pejzaža, koji pohodi prijatelje, da im izreče hvalu? Što sam ja? praznina, sposobna da bude eho svakom pozivu. A ti? — Govoriš mirisom svibnja, plastikom svibanjskih voda, diafanim pokretima boja na grudima mora. Možda i niti tvar?! Čujem te u sebi kao naslućaj.

O, slutnja i čuti, najdraže riječi!

*

Ima časova da je duša samo duša: kad se izvuče iz ogrlica upitnika, iz iglica uzvičnika, da bude samo ona. Da prima hranu, koja je od iskona ide: spiritualnu ambroziju iz astralnih vrčeva.

Ima iznadživotnih časova, kad je umjetnikova riječ životnija od istog života.

Oslobodi me, očisti me, da bude bjelji od snijega. Onda ću hitnuti dušu u plavetilo da progleda: na nju padaju slike i misli, o čijim nadama ona i živi, o kruhu i vodi čežnje; kao staklo, duša se vidi prostrijeljena zrakom, vodom i suncem.

Na ovaj pejzaž struji dah vječnosti.

*

Čudan je dan srca. Stalno dršće kao jasika, iako mi veliš, da ne kuca. Ono je stvaralac, najčešće uplakan div, prikovan uz nakovanj. Udara, rezucka, pjeva po nadahnuću svemira. Možda u času, kad ga ne čuješ, stoji ispunjeno, i prslo bi na prvi otkucaj kao nabrekla mješina. Srce je knjiga ispisana minuskulima iz prirode, života, prenapeta lukovima odnosa i strjelicama srodnosti, slika sa bezbroj mostova, pomičnih i nepomičnih, iz moje nutrine k tebi...

Pustit ću misao — Noje goluba — da se prikrade najzamršenijim kolodvorom — zasjedama srca. I znam: kazat će mi što je doživjelo nazad 15 godina, a što iza djetinjeg sna, kad sam dozivao ljetne oblačiće na očevu odrinu, dok je srce udaralo kao bubanj niz ulicu. Da, sve je vidjelo, kao varoški luđak, koji omjeri svakog došljaka, gledajući ga ravno u oči.

Za upotpunjenu spoznaju, noću razapinje mreže nad svijetom i shvaća šapat južnih luka u kreštanju simetrične lastavice, nevinu igru lepira oko čaške, otajnu šturkovu jeremijadu.

Čudna knjigo, daj mi svoju azbukicu.

*

Dalek je put srca: odlazak, povratci. To mu je život i dan.

I stalno je, da mi nikada ne će zasjati u očima blijesak vode, zamaštane u krajevima srca, nikada, jer su njegovi putovi pjesma beskraja, i nikada se ne će zaobliti u bjeločnici stanica, na kojoj fantazija nervozno čeka cilik zvonca na odlazak, pijuckajući na gorskom izvoru snova, i nikada me ne će pozdraviti skitnički vjetar dodirujući svojim dahom moju kosu, i nikada ne ću stajati pod krošnjom široka lista, da slušam, kao i ono, umilnu igru kiše (dok tropska bubnja na bambusima) na našim livadama, kao što je vidim u ovaj čas.

Zalagati se za praljepotu umjetnosti znači, u očima većine, biti lud.

*

(Dalmacija: more, Zagorje)

Gdjekada mi se pričini, da ne pripadam ovom Sredozemnom golfu. Iza planina, gorštak, rođen u sivim gudurama Mosora, donio sam na more spleen i ideal magla. U meni se kavže primorska jutra: jasna, topla, providna, plava u vrsima borika i na moru naranča, limuna s tutnjavom i muklošću poljskih podvodnja, opiumom magla, što zanose svojim vječno uplakanim vrbama, rakitom s razlistalom sjenom u jarugama, s lišćem što umire: u vinogradima, na tijelu jablanova i trepetljika. Pjeva naranča, plače jadika. Komu da posvetim sonet? suncu ili oniskim oblacima, što mòre, tište, da nas ušikaju u užitak jesenjih pjesnika i slikara? Htio bih spojiti jedno i drugo, u sebi, duboko u pokrajinama duše. Jer ona nije monotona ravnica: voli listopad oranica, a hoće da na njoj dogorijeva umilnost dalmatinskog jutra u listopadu; hoće da dopjeva ariju sunca i sjene. Duša je skeptar, sintetik boja, arena ljepote. Ej, zato osluškivam — miriše hrvatsko more, kajkavska pjesmice »z mojih bregov«, »vu kmicama i hižama««, »v suncu i senci« — prisnivam pokret bogate jeseni u dugome polju pod vodom, male varošice s jezerima, koja će zatutnjeti, kad im se razjape vrela, da ispune modrom vodom plava i crvena zjala kamenitih vrtača.

Ovdje, na stolu daždi sunce sa ogledala... prelijeva se sa stakla na me, preko sobe.

Vani: dan sunca, bogat. A u meni borba: tmice i demona jasnoće. Dva demona. Tko je serafin? Možda je ovo jurnjava beznađa na nadu, ufanja na kulu crnog arapina očaja? Ako nije, svakako će se sličnost spajati za pobjedu. Što u meni vri kad isturim ruku kroz otvor! Htio bih, odmah, da pišem knjigu: Sanje uz slapove sunca!... ali magleno polje, vrba! Htio bih da pišem knjigu: Vrba na jaruzi. I pričini mi se, da trčim na nijagaru sunca, koje govori, dok u isti hip povlači se spodoba tužnog aralda i skriva sebe uz jarke, zamućene prozeblim maglicama. Borba. Kao i druga što je hobotnica ukotvila na dvoboj lirika i realistu, pustinjaka i radnika, šumor i samotinju, sanjara i agenta. Što ću? to je život duha, dokumenat života, tajni arhiv duhoborca. Ja sam put Sjevernjaka na Jug, Juga na Sjever. Plač za jugom u sunde presađene smokve, žalba otrgnutog soba za ledenjacima mahovina. Vjekovito djetinjstvo. To u meni živi dijete, divljačak prepun uspomena. Dijete na cesti u pravcu gaja, polja, u luci, u šumi krstastih jarbola s pogledima u egzotiku vulkanski razbuktjelih rumenila u predvečerja. Luke! živa bića. A djetetu podadoše zvukove sa bogzna kojeg otoka (Sanchova?) nadošla parobroda. Luka — inspiracija golemih voluma, platna, glasova i duša. Tragika raskrsnice. U me, kao u pristaništa, ulaze utrobe vodenih kolosa, u moj život — koji je san — pjevaju šume, kad čujem sjenicu na moru, razbukte ljetna jutra žetelačkih srpova i povaljenog snoplja. U meni sja maslina kao starinsko srebro, sja more. A zove i zagorje, jesen, mutna.

*

U zadnje doba poslano bijaše pleme boema. Bili su i sretni, i ludi, i nesretni, ti pjevači i proroci nevidljivog i nadosjetnog. Želi su poroke i kitili se jorgovanom kad su ulazili u gradove, odvagnuvši slasti i nostalgiju višega dobra i dalekog grizodušja rekli su: taština. Sa grbom, išaranim crvenim zanosom bolesnika Nietzschea: »O vječno Svagdje, o vječno Nigdje, o vječno Uzalud«, ulaze s harmonikama u mjesta kao minesengeri, kad pada noć. Oni su pjesnici Mraka, Predmračja, Prijelaza i vječnog Iskrcavanja, kad bogati i magični prolog noći, iz daleka, počne brisati tok putova, krušce voda. Oni, oni... a i ja volim smirenje očiju u mlakosti večeri, krštenje duše u vlazi crnine.

Da nisu, svi skupa, jeremijada pred propašću? pa se zaklanjaju u kulu pozdravljajući dan s one strane mosta, gdje zamračene krošnje liče kućama? Ili su fanatici protjerane iz masa kontemplacije, mistike, u kojoj će se okupati novi rod, što se sada razgovara s drvenim pajacom i limenom mačkicom?

Da nisu vjesnici čovjeka-djeteta, herojapjesnika, i sami noseći slutnju, da su djeca, a, kao takovi, i dobri?

*

Istražujem srodnost neba, oblaka i uzdušastih izbrežina, vinovih nasada. Sličnost postoji: kad urlikne seoba oblaka, loze počnu žutjeti, zemlje zacvokoću, a odnekuda jave se sjenice i vrane, simboli nadošlih dana. Što je široko, suziva se, mak smijeha sahne i blijedi, bronz hihota drveno udara, rijeka pogleda razlijeva se stapajući svoj orkanski tok u mlitavilo poljskih povodnja. Ja sam opazio, da slobodni obzor upravlja kucavicom ove površine. Složnosti me hrane i napajaju. Istraživalac sam njihov, pa i kroz nadarja »čudnih« poeta. Poete, vi slušate viši glas. Mirite uzduh s tvrdim elementima. Domalo ćemo slavodobitno do zvijezda. Vi stvarate sedmi dan, u kojemu je Jahve otpočinuo, da i vama nešto ostavi za slavu. Sedmi dan stvori pjesnik bratstvo svemira. Da se sve raspline, sačuvana pjesnikova knjiga pričala bi o starome kozmosu. Da li su vračevi skokovi i žonglerije ludosti? ili su to posjednici šestoga dana, a da o sedmom ne znaju ništa? Sveta nelogika htjela je, da redovno neimari sedmoga dana ne posjeduju ni vrtlić predašnjih dana. Ipak su sretniji. Da nisu oni progovorili, govorilo bi kamenje i vlaće o hladu i mrazu, o smrznutom suncu radi manjka sedmoga, pjesničkog dana. Krvavo je to zidanje Nedjelje. U njoj se ne dobiva hljeb, meso. A vi, šest dana, uzmakli ste, otprhnuli ko zvijezde u nemoć domašaja, a pjesnici ostaju na cvjetnom otoku glada. Zato:

profana masa ne čuje,
svima je otupio sluh, zarastao šikarom;
eho sa cvjetnog otoka njima je nekorisna tlapnja i ciganska vatrena svirka s besplatnim odzivom srca u kratku otkucaju;
k vama se, planetarci, pristupa u lađama od lopočova lista, u zaljubljenosti rajčice i tratinčice;
rijekom šarne dúge.

Moralna pouka: »čudnovito«, »poetsko«, »čarobnjačko« diraju objavljenje neba u međusobnom križanju božjeg alta i pjesnikova seconda, božjeg sola i pjesnikove pratnje na gitari. (Pojam božjeg utkan je s pojmom demona. Onda tragični trio!)

*

Poezija je bliža rumu nego vodi, jer sluša slap krvi i nabujalih osjećaja, a ne logiku mozgovne mašine; sestra čežnje, naslućaja, ne pravila i paragrafa. Ona je kći nadživota, ekstatična i bulazna. »Redovitost« je troskot u poeziji. Ipak volimo vode, želimo da šute u versima, da zaobljeno bljeskaju u strofi kao u bazenu. Ne proklinjemo ih kao neki. Jer su one simbol života, što u sebi odraziše prošla obzorja, minule sjene sanjarske abulije, čekaju proljetne oblake, koje miluje lahor, one nam profetski pripovijedaju o daljinama. Pjesnikova voda nije ropski elemenat, ona je život, zrcalo, muk, ljetni ditiramb zraka i svježosti, jesenji čuvar smirenih lađa u dnu luke.

*

Naslućaj samo nutarnjeg talasanja, gibanja, gdjekada me okruži mrtvačkom sleđenošću. Kunem se: u časove ne čujem ništa, ne vidim ništa, bez misli, a pun nečega. Iskusio sam, da pred stvaralačke (skromne) minute sve moći stanu — zvoni zvonjelica, kazaljke trepere: poetska senzibilnost dršće kao voda udarena galebovim krilom, a sve drugo — svi životni kotači — počivaju. Šutnja poezije, egzaltiranost. Kao đavao Gorkoga, netko je povadio iz mene sve (kao u izjavi neke mističarke: »Bog mi je uzeo srce na dlan, iščupao ga, kako sam mogla živjeti?«), osjetim se kao cvijet nolimetangere. Daleko od mene! Bućnite me u vodu, da nastali virovi odaleče vas od mene. Suvišna je pomoć izvanjskog. Ili ne znate silu osame? Volim svoj pakao no vaše senzacije. Hranim se kruhom vječne tlapnje, vinom dušâ, daleko vaši likeri sa šarenim etiketama. Ej, da vam je kap odnekle — odakle? — zdaždjela napitka na vaš grozničavi jezik! Vi proti nervoze rabite šetnje, plesove sa ćucima — a njemu, tebi... kuckaju nam duhovi u zid kao dru Faustu. Svetiji je naš Mefist od vaših anđela u svilenim suknjama, s obojadisanim kovrčicama pseudodjeteta. Nas odjednom polije olakšica, kao pijanca trezvena kiša, da gonimo sebe naprijed, da se istrčavamo s bremenom kažnjene Psyche potucajući se od nemila do vas nedragih.

*

(Žalosti pjesnikâ)

Kako smo daleko od čiste spiritualnosti! Pa ista poezija, vjerno zrcalo svih pokreta na duši! Profanacija spiritualnog vlada i na oltaru. Koliko bi mnogi pjesnik dao, da ne

mora nutarnja raspoloženja i lucida intervalla povjeravati mastilu, šuštećem peru i hrapavom papiru; da ih ne mora odmjeriti materijom pa najaviti: to je duh! Spiritualnost je božanska kao utopija, pa nije ni ona došla do svoje fotografije. Zlato omatati dronjcima, čist povjetarac zarobiti u kotac. I riječ je trpka, opipljiva svejedno kao papir i mastilo. Onda se ne čudim, što su mnogi umjetnici mrzili vlastita djela, stideći se pred sobom, jer su okovali svoj duh, slobodan kao sunce, u zarđale negve i zakužene kaveze.

Dinko Štambak

PJESME KOJE SE NE PJEVAJU

Mladić na ulici

Samotan ići u plavetni sumrak protiv struje užurbanih ljudi po ulicama razbludnih četvrti i zastajati prepun teških misli pod hladnim suncem prvih svjetiljaka.

Tražiti izlaz na svakom koraku, ćutjeti, kako na dnu puste duše nešto s bolom tinjajući izgara kao zadnje ognjice umirućih šuma na obalama mutnih, podmuklih voda jesenjih i gledati...

Talasaju se ovlaženim pločnikom treptavi odsjevi večernjih osvjetljenja, a kroz njih, u muklom šumoru vreve, bezglavo plove sjene prolaznika, njišu se, poskakuju, čudesno rastu i padaju u nevidljive dubine.

Toliko preraznih očiju svjetluca u ovoj uznemirenoj polutami fosfornim blijeskom čežnje i ushićenja, a mene ni jedno pogledalo nije.

A i ja imam dobre svjetlucave oči, one gledaju krotkom blagošću, ali u ponorima svojih zjenica skrivaju potajne proplamsaje velikih zanosa, koji samo čekaju, da se nekom otkriju.

Toliko preraznih usana smiješe se danas prijateljski, toplo i zavodljivo, a ni jedne se meni osmjehnule nisu.

A i ja imam tople nabubrele usne, koje se kadikad umorno trzaju i uvijek tugaljivo škube željne opojnosti, vrelih dodira i smijeha.

Toliko preraznih ruku u pozdravu i dozivanju domahuju ove večeri ushićeno i raznježeno, a ni jedna meni domahnula nije.

A i ja imam ruke, ispijene, blijede i nemirne, koje vole nježno i dugo milovati i koje bi bezgranično usrdno grlile, kad bi samo imale koga...

Samotan ići u plavetni sumrak protiv struje užurbanih ljudi po ulicama razbludnih četvrti i zastajati prepun teških misli pod hladnim suncem prvih svjetiljaka. Tražiti izlaz na svakom koraku, ćutjeti, kako na dnu puste duše nešto s bolom tinjajući izgara kao zadnje ognjice umirućih šuma na obalama mutnih, podmuklih voda jesenjih i najednom nasred ceste nemoćno sklopiti oči.

Mladić ojađen životom bdije

Reci, o Svesilni, kako da Ti se molim, da jednom ushtjedneš i moje prošnje saslušati. Prekrotke su i krhke riječi molitvene, ali Ti, koji sve vidiš, ne možeš previdjeti žar osjećaja, koji su zakopani u srcu, kao dragulji u starom kovčegu. Neka nije uzalud ovo isposničko bdenje u tmini sirotinjske sobe. Budi uz mene i mudro, kao što si izveo narod biblijski, izvedi me još ove noći iz pustinje mojih samoća i daj mi, sve dok svitanje ne pogasi zvijezde i zadnje fenjere, traženu pomoć i moć.

Ne trebam vihornih jahača iz Apokalipse ni čete borbenih anđela s plamenim mačevima, ali daj mi oči vidovite i nepogrešive, prijeteći glas olujnih gromova i bič, kojim je Sin Tvoj iz hrama izagnao one, koji su ga oskvrnuli, i ja ću biti dosta hrabar i jak, da pođem na djelo.

Nenadano, kao silan noćni orkan pojavio bih se u grešnom gradu, koji se himbeno u san pritajio, i zaviknuo bih na uzbunu. Ori se prostorima moj moćni glas, ja sumanuto srljam niz rasvijetljene ulice i trgove uzbuđen i sav zadahtan u pravednom gnjevu pu-

cajući bičem nad svojom raščupanom glavom.

Lupam pesnicom o prozore skupaca i bogatuna, tresem teške bakrom okovane kapije, zaustavljam blistave limuzine s kokotama i starim izmoždenim razvratnicima i pobjedonosno provaljujem u plesne dvorane, zabavišta, kartašnice, lupanare i palače. U porastu neobuzdane mladenačke snage, nadglasat ću prodirnim glasom zveket razbijenih stakala i paniku krikova zbunjenih uživača i počet ću bjesomučnom gorljivošću tjerati krivce svih zala i nevolja: pohotnike, besramne žene, rasipnike, okrutnike, licemjerne podlace i varalice.

Uzavret će divlje komešanje uplašenih grešnika i nitko ne će u tom metežu znati, što se tu uistinu zbiva, a ja ću, snažan, nadmoćan i gord iz raskošnih skrovišta sve stjerati u hrpu i gonit ću ih pred sobom držeći ih fijukom biča na okupu kao zaplašeno krdo, koje od ulice do ulice raste.

Gadni pokreti putenih, pohlepnih ruku postaju uznemireniji i drhtaviji, lica avetno siva i užasnuta, a glasovi puni groze. Uzvikivat ću zapovjednički, trčat ću s jednog kraja ulice na drugi, da spriječim svaki bijeg i uzdržim jednolično gibanje usplahirenog mnoštva, i tako, teško napredujući, stići ćemo na najveći trg grada, gdje će se ova uznemirena masa izliti poput crne žitke lave. Tu se stišava žamor i nastaje mrtva, gluha tišina očekivanja i strave, i nitko se ne usuđuje da i najtišim šaptom naruši mir jezivo-svečanog časa, samo užurban i prigušen dah pojedinaca odaje napetost strašne neizvjesnosti, koja lebdi u zraku. Malo po malo razabire se kroz bruj tišine i težak uzbudljivi mir neki potmuo, neobičan šum. Poglédaju se ljudi pitajućim pogledima i ne razabiru, da li to iz daljine dopire mrmor morskih valova ili se u beskraju svemira zbivaju sudbonosne promjene.

Tad ću se progurati do sredine trga, stati na postolje velikog spomenika, odakle se može pregledati cijelo mnoštvo, i mirno, bez riječi, prstom pokazati pločnik.

Prignut će se polako zabezeknuti grešnici i pokorno prislonuti uho na hladan kamen; šum postaje mahnito bučan, sasvim bliz, i oni odmah shvate, da to kanal, nevidljiva gnojnica velegrada, ispod pločnika svira svoju mračnu koračnicu rasula.

Glazba propasti i crnog raspadanja zlokobno šumi u struji sluzave, smradne, onečišćene tekućine, koja nosi splačine raskošnih gozba, terevenka, tjelesnih užitaka, crne bijede i bolova.

Sve čim se halapljiva usta sladila, sve što je sirotinja mučno prožvakala, sve što je stišalo glad bezbrojnih želudaca, sve što je posrkano požudno da uzbudi krv, bila i dade slasti i pijanstva živcima, teče pretvoreno u odurno blato. Gnoj smrtnih rana, krv pobačaja i mrtvorođenčadi, grki ručkovi nevoljnika, mirisna vina, oštrige, južno voće i ruže, krvavo ispljuvani mutni zanosi i uzaludna odricanja, znoj teških napora, ponoćnih ognjica i ljubavnih grčeva, zdrobljeni udovi i neispjevana pjesma, ispljuvci grudobolnika i gladnih sanjara, kapljice skupocjenih mirisnih esencija, šampanjac i slina hropca, zgaženi ljiljan nevinosti i neotkrivene tajne zločina — sve se to nerazdjeljivo smiješalo u gustu kaljužu, iz koje se puše mijazmi. Šume rovovima katranasti, masni katarakti, kote se, cvile štakori, bjesni uskipjela siva pjena zgrušanih sokova, vare se tmaste, zagušljive, otrovne pare i plove kovitlajući se sa surom strujom...

Slušaju grešnici u jezi, nepomični na pločniku, tu mračnu, podzemnu koračnicu rasula, čuju kroz njen ritam veliku optužbu i blijede. Otvaraju se zaslijepljene oči. Kao britki mačevi ulaze u srce prijekori i raste spoznaja, da je ovaj uživački, presiti život odvratan, prazan i nedostojan. Shvate prolaznost svega. Osjete jasno i određeno, kako je teško breme neimaštine u sivilu gladnih, neveselih dana i zastide se sami sebe nad tom spoznajom nepravde, kojoj su oni krivci, i udare se iskreno pokajnički u prsa, zaridaju, razderu svoje skupocjene haljine i raziđu se gradom sasvim preporođeni...

Svitat će, kao što i sada sviće, kad se budem vraćao kući sretan i spokojan. Na vratima stana dočekat će me majka s toplim kruhom i vinom, vedro nasmijana, što može jednom već u zoru nahraniti sina — — —

Reci, o Svesilni, kako da Ti se molim!

Samotnik u predvečerje otvara prozor svoje sobice

Čujete li, zamišljeni, tihi drugovi mojih tišina, čujete li, kako dolje, između silnih gromada kuća, danas sasvim neobično šumori modri sutonji grad, okićen blistavim đerdanima lučnih svjetiljaka i prosijan mutnim treperenjem žutih, utuljenih lampaša, koji se na vjetru žalosno njišu kao sumrtvi, zaboravljeni lampioni. Do našeg visokog prozora, između zarđalih žljebova, kosih krovova i oronulih zabata, dopiru na mahove iz nejasnog šumora s valovima prohladnog, uzbibanog zraka, zvonki odjeci obijesnog kikota, bruj vedrih, razdraganih poklika i po koja glasnije izgovorena riječ.

Makar je to nerazgovijetno dovikivanje izmiješano s potmulom bukom prometa i tutnjavom večernje žurbe, ja osjećam uzbuđeno disanje grada, pa i sam od toga počinjem nemirno disati, jer predobro znam, što se tamo zbiva i tko je danas donio uzbunu. Zar vi, tihi drugovi, baš ništa ne naslućujete?

Redovi vaših slova uvijek spokojno i pravilno teku, govorili vi o velikoj mudrosti istoka i zapada ili ispovijedali pokojne bolove nesretnih pjesnika. Vi divne, skupocjene urne, čuvate pepeo mrtvih, napaćenih srdaca! S vama sam se povukao u ovu monašku pustoš, prezreo sam ludilo gradskih užitaka, opojnost bludnih radosti i već godinama ne idem među ljude, da se već jedva i spominjem da nekad življah s njima, ali ja još imam živo, toplo srce, koje pod starim ranama i brazgotinama hrabro udara, i imam dušu nabujalu čuvstvima, i zato se ne čudite, što sam nemiran i što me napast obuzima, da siđem u vrtlog.

Danas, kad je s bregova silazilo proljeće i kad je potajno ušlo kroz gradska vrata s rascvjetalom grančicom gloga u ozebloj ručici, budio sam se s tihim veseljem i bio vedar i smiren. Ali na oblim, vunastim oblacima odjedrio je sa suncem na zapad moj pokoj, a ja sam ostao u sobi teško smućen!

Proljeće je bezbrižno tumaralo ulicama, kuckalo tu i tamo prstićima na okna, bacalo po koji cvjetić na jadne žute tratine, zastajalo po sivim, turobnim dvorištima, vješalo dva-tri listića na grane starih lipa, iščeprkalo iz razbijenog lonca na podrumskom prozoru prvu žutu klicu i jedva zamjetljivim mirisom mladih životnih sokova iz crne, prekopane zemlje i nabubrelih pupova lišća cijeli me dan slatko-tužno opajalo. Prognao sam djetinjaste misli i ostao uz vas!

Dok dolje još ni sada nitko ne shvaća, zašto se preobrazio grad i zašto svjetlucaju oči mladih, mirisnih žena, ja znam sve: Djevojče-Proljeće opet je u gradu, sjedi, umorno od vrludanja, na skrivenoj klupi šetališta i drijema, malo prozeblo od prvog talasanja večernje hladnoće sve čekajući mene, da je na rukama ponesem u svoju sobu.

A ja, koji ludo volim život, jer sam ga po slasti i gorčinama potpuno upoznao, zatvorit ću i zastrti pomno ovaj prozor, napalit ću svijeću i ne ću, ne ću sići, i opet će netko drugi grijati pomodrjele prste djevojčeta.

Jednom će, možda, biti drugačije. Htjeti ću da siđem — ali bit će prekasno. Mnogo ću više znati, nego što sada znam, no ne će me smutiti dolazak proljeća, ne će me slatko-tužno opajati miris plodonosne zemlje niti će me čekati djevojče na skrivenoj klupi šetališta.

Bože, daj da još jednom prije tih dana siđem.

(Iz ciklusa pjesničke proze »Pjesme, koje se ne pjevaju«)

Vladislav Kušan

TRI PJESME

PLESAČICA I ZVUK

U lahorima velova
igra i oko sebe obigra
gipko, hitro vitko.

Za zvukovima poskače,
kroz muziku se propinje,
premeće, trepeće, vije,
ko zvuk.

Tijelo joj čulo što svijet dodiruje
i vječnoj se Tvari približuje
u beskraju muzičkih prostora
gipko, hitro, vitko.

IZVAN VIROVA

U kretanju ljudi dvorane vriju,
snaga se, slast se i strast se svija,
jurnjava krugova, vrtlozi virova,
topotanje, urlanje, mamno prelivanje,
oči svjetlucaju, riječi se mucaju.

Iskonska snaga ih pokreće
u virove kretanja, virove bivanja,
ratove strasti i kozmičkih vlasti.
Kose im huje, zvjerkaju oči,
sokove snaga grljenja topi;
krši se, lomi.

Spol je mudrost praiskonskih snaga,
jaka ko život što nosi i dava,
kozmički elan što svjetove nosi...

Tjelesa se gone, stapaju, slamaju,
tjelesa u beskraj uranjaju,
plove i plove u neznano;
po crtama nevidnih krugova
jure u beskraje noći.

NAŠ ŽIVOT BEZ NAS

Uz globus, niz globus prolaze ljudi i žene,
neznano otkud idu i prolaze.
Sjemenje budućih ljudi u tajni muških života.
U amforama ženskih tjelesa tople noći utroba griju nove muževe i žene.
Kroz njih teku životi ko plodovi iz grana stabala.
I u tom vječnom vrenju svoja i tuđa rođenja i smrti nazivaju svojim.
A svi se životu i smrti bespomoćno čude.

Pere Ljubić

KRČEVINA

Osvanuo kopan dan. Mile je ispustio koze i ovce u Vinac, dok su se djeca spremila. Čim su djeca došla k blagu, Mile se vrati kući. Kad je ušao u kuću, nađe brata Pešu gdje bradvom taslači bilo za grablje, pa mu stade pričati:

— Kad sam bije više Vinca, vidije sam Jakova Martina, Juru Nikolajina, Jojana Matešina i Nidžu Pupina kako krče gmajinu.

— 'di krče? — upita Pešo.

— Jakov krči dolinu ispod puta podno Vršeljka; Jure krči dokicu ispod Vrška; Nidžo krči dolinu Anđelinu jednu, a Jojan drugu . . .

— Ako budu tako krčili dvi tri godine, iskrčit će sav pašnjak, pa ne ćeš imati 'di blaga ispustiti — dodade Paja, žena Pešina, koja je u glavnjama prala suđe.

— A što ćemo — sleže Pešo ramenima. — Neka krče! . . .

— A da ti, brate, krčiš, već bi ti i Jure, i Jakov odletili u ispostavu tužiti — dodaje Ruja, žena Milina.

— Nek' bi' — Pešo će. Ja ne ću ni nji' ni nikoga tužiti. Znam da je šteta pašnjaka, ali: ako čoek može iskrčiti pedalj zemlje i baciti zrno žita da nađe koru kruva, grijota mu je smetati! . . .

— A, da! Možemo i mi krčiti — reče Mile.

— Vi uvik na jeziku krčite. Spremate se već tri godine krčiti dolicu pod pupčićem — smijući se govori Paja.

— E, baš je danas lip dan, pa ćemo — s pomoću Božijom — započeti krčiti — reče Pešo.

— Mogli bi, kad bi nam mašljuni bili nasađeni — dodade Mile.

— 'ednoga sam neki dan nasadije, a za 'ednoga imam gotovu držalicu, samo ga nabiti i zaglaviti. A vi, žene, — pogleda prema njima —prijanite s ručkom . . .

Dok su Pešo i Mile nasadili i zaglavili mašljun, bila spremili iznad varilice i nekoliko zubaca izdiljali, dotle je majka umiješala palentu, Paja istopila mast, Jeka — sestra — skinula stolicu s kace, metnula je na sred kuće, izvadila iz krtola zdjelu i žlice, te ih metnula na stolicu. Ruja je zapretala kruh: mašom razgrnula ognjište, iskrenula kruh na nj, pokrila ga pěkom, a pěku zagrnula žeravom.

Kad je palenta bila umiješana, primakli su kotlušu k stolici, navadili punu zdjelu palente i polili je masti. Svi su ukućani posjedali oko stolice, prekrstili se i pomolili Bogu, a zatim nastavili ručati.

Čim su Mile i Pešo ručali, uzeli su dva mašljuna, kramp, ćuskiju i macolu, te otišli krčiti.

Početak je bio lagan, jer su počeli na proplanků. A bili su i čili, pa su one male liščice, trujice i grabiljke sve žive čupali. Naišli su tako i na jedan starodrevni panj, koji je svojim žilama zagrabio duboko u zemlju. Najprije su ga — kako Ličani kažu — šecovali:

— Sirov je — veli Mile.

— I jedar je — dodade Pešo. Trebamo ga izdaleka opkopati . . .

— Ti, brate, s te, a ja ću s ove strane — reče Mile — i duboko zasiječe mašljunom u zemlju.

Dva su sata, Mile i Pešo neumorno mašljunima otkopavali zemlju i presijecali žile dok su izvadili panj.

Sad su sjeli, ali ne da se odmaraju, nego da užinaju, jer je podne bilo prevagnulo. Iz torbe su izvadili komad ledena i suha kruha. Zatim su pozvali Jakova, Juru, Jojana i Nidžu na užinu . . . I ako je kruh bio leden i suh, slatko su ga jeli, no ne zato, što nisu za bolji znali, nego zato, što su bili sretni da su ga i ovakog imali u ovim zlim godinama. Godine su tako slabe, da većina njihovih komšija ne mogu priuštiti da dnevno triput jedu suha kruha.

Brzo su užinali. Čim su užinali, odmah su uzeli macole, pa udri po jednom velikom kamenu od svojih tisuću-dvije kila. Upravo se čovjeku koža ježila, kad je gledao, kako ta dva čovjeka, kao dva diva, onim željeznim batovima od 10 do 15 kila tuku po kamenu. Od kamena su frcale škrilje, koje su u zraku ubojito zviždale i padale daleko od kamena. Kamen je u času bio tako iskomadan, da su ga oni mogli na civarama odnijeti u gromilu.

Kad razbiše kamen, pristupiše jednoj maloj stijeni, koju mašljunima otkopaše i ćuskijom odbiše, a zatim zemljom potrpaše, tako da mogu plugom orati, a da im kamen ne će zapinjati za plug . . .

Od toga dana vrijeme je okrenulo na ljepše, a Mile i Pešo krčili su skoro svaki dan, dok nisu iskrčili cijelu dolinu.

Došlo je i proljeće, a Pešo se i Mile spremili na oranje. Pešo je još prvi dan uredio plug: nabio gvožđa i isprobao plug u njivi. Mile je spremio ostalu lisariju: skinuo s poda suhu drenovinu, i od nje napravio zavoraj i kurelj; donio ojče, jaram, teljige, žagre te sastavio član; usjekao mlade ljeskove grane i od njih usukao gužve i oračice; priredio drljaču i branu, brani usjekao kuku, a u drljaču metnuo kline, te sve to skupa — čemu Ličani kažu lisarija — strpao u kola.

Sutradan, u jutro rano ustao Joso, brat njihov, nahranio volove i paripa; volovima metnuo pljeve i sijena, a paripu sijena i potom natakao strunjicu zobi.

Sunce je tek granjivalo, vidjele su se prve sunčane zrake kako miluju najviše vrhove toga kraja, a braća Pešo, Mile i Joso došli orati. Joso je uhvatio volove za teljig, Mile za krčalo, a Pešo za ručke od pluga:

— Dikonjo, ajde brate! — ćaknu Joso volove.

— Pomozi Bože! — reče Pešo i zapluži po sred doline.

Zemlja je bila meka, — samo su se brazde rasipale —, al isto tako neorna! Žile, koje su ostale u zemlji prilikom krčevine, nabijale su se na crtalo i lemeš, pa ih je Pešo morao neprestano otikom skidati. Kako je bilo i strmo, morao je Joso uvijek vući volove za teljig, oskati i stukati, dok je Mile morao neprestano držati za krčalo.

Josino oskanje i stukanje daleko se čulo. Čuo ga i Jakov. Sjedio on za stolicom i ručao, a kad je čuo oskanje i stukanje, zastade malo, pa kad razabra, da Pešo ore, baci žlicu na stolicu, izleti pred kuću i zovne Juru:

— O Jure, Jure!...

— Oě! — odazva se Jure i izađe pred kuću.

— Eno Pešo ubrazdije...

Jure je lukavo mučao. Volio je da Jakov dade ideju.

Jakov bi isto volio da Jure reče, kako bi Pešu onemogućili u oranju doline, ali je bio nestrpljiv, pa kad Jure ne reče ništa, nastavi:

— 'ajmo ga tužiti!... Pa ćemo otići sa žandarima i nekoliko kalećana te srušiti krčevinu.

— Moramo se žuriti — reče Jure.

— Nije priša! Bolje je da uzore i posije, pa ćemo mu više štete napraviti!...

*

Oko velika popasna doba (četiri sata poslije podne) Pešo je s braćom uzorao dolinu i posijao ječam. Djeci su dali paripa, da ga odvedu kući, a volove su pustili, neka se malo prošeću po gušti, dok su oni zagradili ono malo struga na dolini, tako da im blago ne gazi po oranju.

Kad su braća zagradila dolinu, Joso je otišao po volove u grmove, da ih uhvati kod kola i odvede lisariju kući, a Pešo će i Mile ići poprijeko. Prije nego su Pešo i Mile krenuli kući, sjedili su povrh doline na ogretku i razgovarali, koliko su potrošili i koliko su muke vidjeli, dok su tu dolinu iskrčili, a koliko će konačno žita dobiti s toga komadića zemlje.

I kad su Mile i Pešo pošli poprijekim putem, obazre se jednom Pešo još na dolinu i reče:

— Lip komad zemlje!...

— Dobar, do Boga dobar! — dodade Mile.

Mile i Pešo idući preko pašnjaka razgledavali su, gdje bi i druge zime što iskrčili. Dok su oni tako razgledavali i govorili ovdje ili ondje bi bilo bolje, sretnu žandare, Jakova, Martina, Juru Nikolajina i još desetak kalećana, seljaka.

— Dobar dan, Pešo! — reče jedan žandar.

— Bog da' dobro! — odgovori Pešo. — A kamo vi, ljudi?

— Pravo k tebi! — opet će žandar i malo se nasmija.

— Što je vas stra' ići k meni bez pratnje? — smijući će Pešo.

— Nit' je mene strah tebe, niti oni prate mene. Ja pratim njih, a bit će, da je njih valjda strah... Pošli su oni rušiti onu krčevinu, što ste je iskrčili i zagradili.

Mile je namršteno stajao na kamenu, šutio i pomalo kuckao ušicama sjekire o kamen, a sve katkad šinuo ispod oka Jakova i Juru.

Pešo je lijepim načinom htio odgovoriti ljude i žandare, da odustanu od rušenja.

— Ljudi, šteta je rušiti krčevinu, kad je već uzorana i posijana... Red bi bio, da ste došli prije nego smo uzorali i posijali ječam... A ljucki bi bilo, da ste nam prije rekli, da vam nije drago i da ćete rušiti krče-

vinu, kad ste cile zime gledali 'di krčimo, a svaki ste dan prolazili kraj nas i s nama razgovarali...

— Lipo vi, gospodo, a i vi, komšije — reče Mile — pustite za ovu godinu krčevinu na miru, a mi je drugu godinu više ne ćemo orati...

— Aa! Mi ćemo to odmah srušiti!... oglasi se Jure i Jakov, a njihove komšije Vlaje prihvatiše.

— 'ajte, 'ajte!... Samo pokušajte rušiti! ... reče ljutito Mile, skoči s kamena i ode prema dolini.

Žandari, Jure, Jakov i par Vlaja produžiše prema dolini za Milom, a Pešo pođe kojih desetak koračaja za njima.

Kad su Jakov i Jure došli sa svojom družinom do ograde, našli su još i Josu, brata Pešina i Milina, gdje trpa u kola lisariju. Nije im bilo drago, kad su opazili Josu, jer su znali, kako je goropadan, no ipak su počeli čupati kolje i rušiti ogradu. Joso nije puno molio da ne ruše, nego je zgrabio ojče i leteći prema njima, okresao nekoliko gladnih matera, a na kojeg je naletio, udario ga ojčem. Mile je priletio sa sjekirom, a ni Pešo nije mirovao: tukao je babuljima i rustovima kao krave u kupusu...

Tučnjava je bila tako žestoka, da su žandari jedva spriječili da nije došlo do mrtvih glava. Ograda je ostala tako reći netaknuta, a i ona dva — tri koca, što su ih protivnici isčupali, zabio je Joso još pred njima opet u zemlju.

Žandari su o tome događaju podnijeli prijavu, a kotar i šumarija osudiše Pešu, kao najstarijeg brata, da mora sam srušiti ogradu i platiti globu od dvije tisuće dinara.

Pešo je uzeo advokata i podnio priziv protiv previsoke globe, a ogradu na krčevini nije htio srušiti, što više, on je krčevinu još proširio i obrađivao dalje.

*

Premda je Jakov, osim doline koju je iskrčio malo podalje od Peše, imao mnogo više iskrčene zemlje u gmajini, on je bio toliko gladan i podao, da je radi one dolice neprestano tužio Pešu općinskoj ispostavi.

Dok je bio stari upravitelj, općinska je ispostava bacala prijave u koš, jer je znala, da svi krče u gmajini, al kad je došao novi upravitelj pozove on Pešu kao okrivljenog, Jakova kao tužitelja i starješinu kao svjedoka.

Podranio Pešo, pa će ispred kuće Jakovljeve:

— O, Jakove!...

— Oě! odazva se Jakov s praga kuće!

— 'ajdemo!... zovne ga Pešo, kao da idu u svatove.

— 'ajde ti, eto mene... Ja ću tebe stignuti... govorio je Jakov Peši.

Pešo je polagano išao očekujući Jakova, al' Jakova nije bilo.

Nije on htio ići s Pešom; radije je išao sam, i pun jala, mržnje i veselja razmišljao, kako će Pešu strpati u rešt i nanijeti mu što veću globu.

Pred ispostavom nađe Pešo starješinu:

— Dobro jutro, starješino!

— Bog dà' Pešo — odgovori starješina — 'esi doša' radi krčevine?

— 'esam — reče Pešo.

— Idem ja k upravitelju najaviti, da si doša' — reče starješina — al' da znaš, da ću tužiti Jakova, a ti moraš posvidočiti, da i on ima iskrčene gmajine, jer je meni to dodijalo; on svakog tuži za gmajinu, a najviše krči...

— Ti moreš tužiti, al' ja ne ću svidočiti... — reče Pešo. — Ja ću odgovarati za svoje, a za tuđe ni briga me nije!...

Starješina uđe k upravitelju:

— Dobro jutro, gospodine upravitelju!...

— Dobro jutro, starješino!... — odgovori upravitelj.

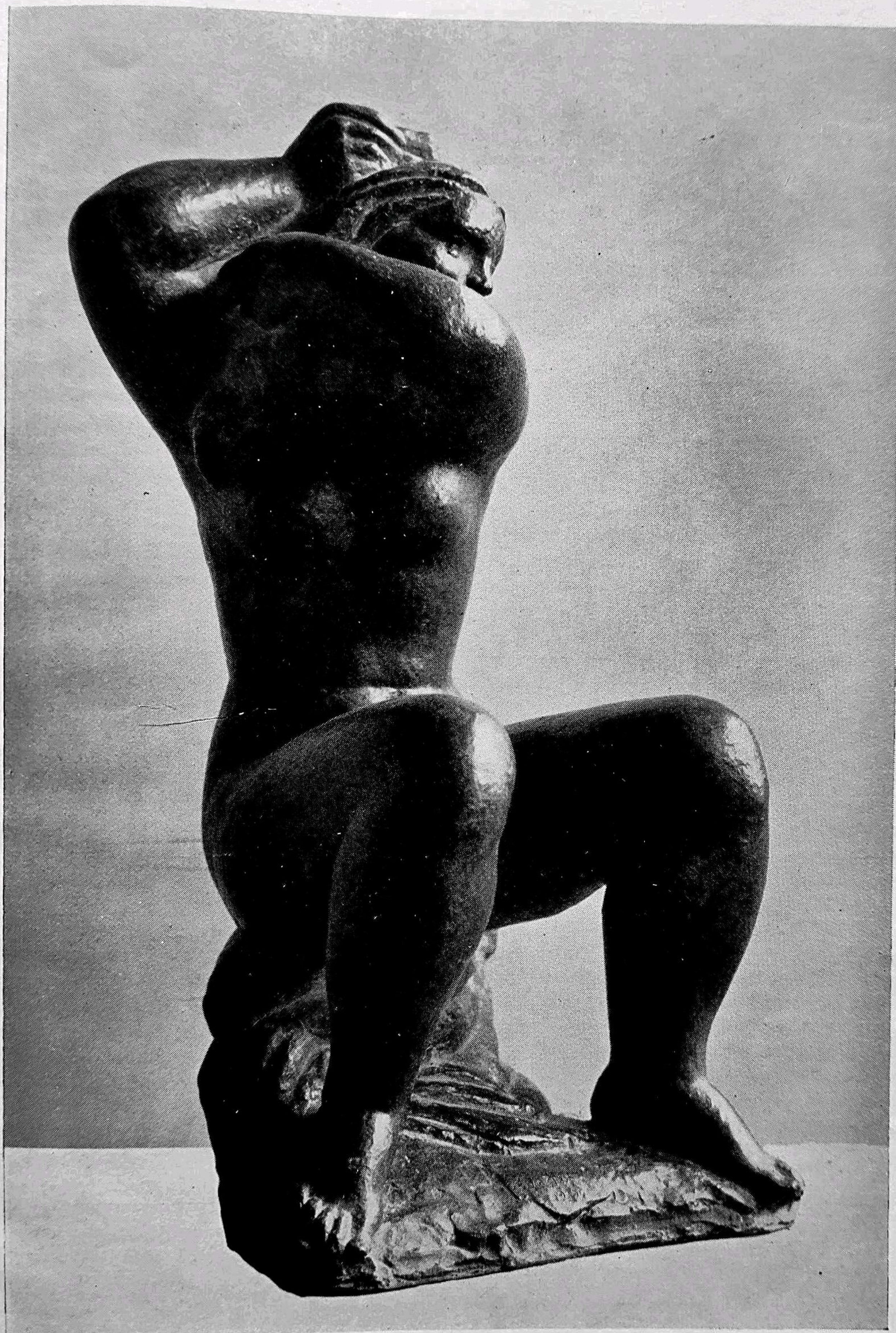
— Vi ste me pozvali radi Pešine krčevine?

— Jesam! — reče oštro upravitelj. — Pešo, Pešo!... malo zastade, a zatim baci na stol spise, koje je držao u rukama i čitao. — Taj čovjek je jedna smutnja u selu... On iskrči svu gmajinu... Ja ću njemu pokazati...

— Nije to loš čoek...

— Kako nije — prekide upravitelj starješinu —, kad ga njegove komšije, Jakov Martin i Jure Nikolajin tuže svaki dan, da iskrči svu gmajinu te da nemaju gdje blaga pustiti...

— Ponovo vam kažem, nije to loš čoek. On je naprotiv pošten čoek!... reče starješina.

Frano Kršinić
Češljanje

Frano Kršinić Kupanje

Torzo

— Kako vi možete braniti čovjeka, koji krči seoske pašnjake?! — ljutio se upravitelj.

— Ne branim ja nikoga. Ja vršim svoju starješinsku dužnost...

— Sad je meni jasno — prekide upravitelj starješinu — zašto on toliko krči... Nisu meni badava govorili, da vi njega štitite kod svakog upravitelja, ali kod mene, vjerujte, ne ćete!... oštro je govorio upravitelj. — I ne ću vas više čuti!

— Ni ja vas ne ću slušati! — oštro će starješina, skoči te ustade sa stolice. — Ali ako 'oćete biti sudac sela i suditi strogo i pravedno, morate saslušati starješinu sela, a to sam ja. Ako vam pak ne odgovaram ja, onda neka selo bira drugog, pa neka vas on izvijesti, al' upamtite, da će vam reći i on što i ja!

Upravitelj se malo primiri i zapita:

— Dobro, da čujem!?...

— Znate — starješina će mirnije — ja znam kako 'ko u selu diše. Ja poznam dobro Juru, Jakova i Nikolaja, a borme poznam i Pešu i njegovu braću. Istina, Pešo je iskrčije onu dolinu u gmajini, al' molim vas, 'ko je taj u selu, koji nema iskrčene gmajine?

— Pa nije Jakov, Jure i Nikolaja — reče upravitelj.

— To oni pričaju — nasmija se starješina.

Upravitelj pozvoni i pozva podvornika.

— Pozovi mi Pešu!

Pešo, ulazeći u sobu, pozdravlja:

— 'valjen Isus!

— Uvijek! — odgovori upravitelj s pola volje, a zatim izvadi neki spis iz ladice i upita:

— Molim vas, recite vi meni: krče li Jakov, Jure i Nikolaja pašnjak?

— Ja ne znam, niti koga tužim — odgovori Pešo.

— Izvolite na hodnik i čekajte dok vas još ne pozovem — reče upravitelj.

Pešo izašao na hodnik, a upravitelj će opet starješini:

— Pa vidite, da i on kaže da Jakov, Jure i Nikolaja ne krče?!...

Starješina muči.

— Što vi velite na ovo?... opet će upravitelj.

Starješina zamišljeno muči.

— Recite, recite i ne sramite se... nastavi upravitelj.

— Dà, da... češkao se starješina po glavi.

— Dà, dà... ironizirao upravitelj starješinu.

— Ma znate!... zastane opet starješina.

— Ma znate!... opet će upravitelj ironično.

— Znate — zastade starješina i odvažno će: — Pešo je previše pošten čoek, a da bi mogao prijavljivati svoje komšije.

— I on laže?! — upravitelj će.

— Ne, on ne laže, nego on ne će da prokazuje svoga komšije, ali ne zato što bi bio pokvaren, nego zato, što je dobar i pošten čoek. Vidite sada, kakvi su vam ti ljudi — Jakov, Jure i Nikolaja — što tuže Pešu zato, što je iskrčio jednu dokicu, u kojoj nema ni po' dana oranja, a on nji' ne će ni za deset.

— Šta!... oni imaju deset dana iskrčeno u gmajini? — začuđeno upita upravitelj.

— Teško mi je tužiti, al' kad ne mogu drukčije, imaju! — reče starješina.

— Upravitelj pozvoni podvorniku, neka Pešo i Jakov uđu k njemu.

Uđe Jakov, a za njim i Pešo.

— Recite vi meni, Jakove — upravitelj će — je li Pešo iskrčio dolinu u gmajini?

— Jest!... odgovori Jakov.

— A da li vama to smeta? — pripita upravitelj.

— Kako ne će smetati, kad nemam 'di blaga pustiti...

— Pa vi i nemate blaga!... upade starješina.

— Imaju drugi! — Jakov će, ali više ne gleda upravitelja, nego u zemlju.

— A recite vi meni, Pešo, jesu li Jakov, Jure i Nikolaja iskrčili gdje gmajinu?

— Ja ne znam! — odgovori Pešo.

— Kako vi ne ćete znati, kad ste njegov komšija!?...

— Ja ne znam, nit 'oću znati, jer ja nisam doša' tužiti nikoga — odgovori otresito Pešo.

— Petnaest dana zatvora — reče upravitelj. — Deset zato, što lažete, a pet zato, što ste iskrčili gmajinu. A vi, Jakove, — okrenu se prema Jakovu — dvadeset dana zatvora i morate sami srušiti svu svoju zagrađenu i iskrčenu gmajinu.

— Ali!... Jakov je htio nešto reći.

— Ne ću ništa čuti! Podvorniče, vodite ih u zatvor.

Podvornik je odveo i Pešu i Jakova u zatvor, a upravitelj ostao opet sam sa starješinom.

— To su vam smutljivci, Jakov, Jure i Nikolaja — starješina će.

— Ja ću njima pokazati. Sve ću im branjevine i iskrčene njive, koje su prisvojili od pašnjaka srušiti...

— Nemojte tako strogo, gospodine upravitelju — opet će starješina. — Jer ako im srušite sve, što su prisvojili od pašnjaka, ne će im ništa ostati, jer nemaju svoje mirene zemlje dosta ni za luk...

— Čudo Božje, da tako veliki siromasi mogu biti tako veliki gadovi!?

— Ehè!... Još i kakvi! Koliki su gadovi, toliki su dvaput gladeži! Oni nisu Pešu prijavili, što im smeta krčevina blagu, jer ga i nemaju, nego zato, što oni ne će moći iskrčiti tu dolinu, kad ju je Pešo već iskrčio. To je glavni razlog, a drugi je, da oštete Pešu.

— Pa šta bi čovjek s njima?

— Kažnjavajte ih kako znate, ali vas jedno molim, nemojte im rušiti krčevine, jer ne mogu ni ovako živit, a onda ne će pogotovo...

— Dobro, ja ću promisliti... — reče upravitelj.

*

Podvornik je Pešu i Jakova dotjerao u zatvor i mandelom zapričio vrata.

Nisu Pešo i Jakov bili sami u zatvoru. Bilo je tu njihovih i bližih i daljih komšija. Bio je tu Marko udovičin, kojeg je Jure prijavio radi krčevine; Piljak, kojeg je Nikolaja prijavio radi sadnje duvana u dolini opaljenoj i radi krčevine, i još mnogi drugi, sve radi krčevina i branjenja. Pešo je na pasija kola izružio Jakova, a bogme bi ga ovi drugi bili i tukli, da Pešo nije branio: »Njega je već Bog kaznio što je ovaki!«

Teško su prolazili ljudima dani u zatvoru, a pogotovo onih prvih deset sunčanih, jer je ječam sazorio, pa bi ga trebalo kositi, a oni leže u zatvoru. No ni to nije bilo tako strašno, nego kad je kiša ono posljednjih pet-šest dana intačila padati, ljudi su gotovo poludjeli, bojali su se, propast će sve žito. Đukan Dubić znao se popeti na gatre, a suze kao grah tekle su od muke i ljutosti niz obraze, kad je gledao kako su drugi pokosili ječmove i sadjeli ih oko guvna u stogove, dok njegov negdje mlati kiša i krupa, pak gnjije u otkosima...

Nije u zatvoru bilo samo jadikovanja, bilo je tu i važnih zaključaka. Svi, osim Jakova, kojem nisu dali ni sudjelovati u razgovoru, stvorili su zaključak, da će srušiti sve branjevine i krčevine u selu. Pešo je također pristao na to pod uvjetima, da on ničije ne će rušiti, nego svoje, ali samo onda ako i drugi sruše.

Istekao je i rok zatvora, ljudi su izašli, neki dan prije, neki dan poslije kući. Upravitelj im je svakom pri odlasku rekao, da ne treba rušiti branjevina i krčevina, jer mu on oprašta!

Upravitelj je dakle oprostio svima, a napose Jakovu, Juri i Nikolaji, ali njegovo smilovanje nije vrijedilo ništa, jer prva nedjelja, koja je osvanula iza izlaska iz zatvora svih onih koji stvoriše odluku rušenju i sječi, bila je strašna za Jakova, Juru, Nikolaja i još za desetak onih, koji su kao i ova trojica živjeli od kleveta i podlosti. Cijela sela Kalati i Ostrovica — i žensko i muško, došlo je i porušilo sve njihove krčevine i sasjeklo branjevine. Na tisuće i tisuće vozova drva ležalo je i gnjilo, a svijet je prolazio i upirao prstom u razrušene ograde i posječene šume.

Jure Pavičić

F E U I L L E T O N

FELJTON O MALOJ BRIJAČNICI

Naoblačeno, snužđeno popodne travnja. U uskoj uličici nedaleko od katedrale hvata se feljtonist snužđeno za lice i otkriva, da mu je brada već dosta ponarasla. I u ovo snužđeno popodne uđe sa snužđenim licem u malu brijačnicu nedaleko od ugla, i pozdravivši se sa snužđenim brijačem, koji je brijao nekog snužđenog čovjeka, sjedne i stane razgledavati oko sebe. Mala je to brijačnica, valjda najmanja u Zagrebu, a strop je nizak i siv i doimlje se tužno kao da će i s njega svaki čas početi padati kiša. U izlogu su samo četiri kocke sapuna za brijanje, naslagane jedna na drugu kao malen toranj. Tužno i osamljeno stoji taj tornjić u izlogu, i feljtonist pomisli, da su barem nekoliko muha mogli metnuti u izlog, da u njemu ne bude tako tiho i dosadno. Jer muhe unesu ipak malo života u taj dosadni život, — mislio je dalje feljtonist, — one su pčele grada i zuje meko i pospano kao cello visoko negdje u tavanskoj sobi, ili kao sirene tvornica daleko negdje iza grada. Pogleda po zidovima, koji su neutješno sivi, i oko mu zapne za staru, već posve zaprašenu sliku. S teškom mukom razabere, da je na njoj naslikana vjetrenjača, i to ne od holandeskog, već bit će od soboslikarskog majstora. Mirno i ukočeno stoje krila vjetrenjače kao da radnici u njoj štrajkuju, a nebo je na slici prijeteći crno kao da će se iz njega svaki čas sasuti tuča.

Pogleda prema staklenim vratima na dnu brijačnice i spazi maleno, tužno dvorište puno ljestava, škrinja i dosade. Zagleda se u brijača. Obrijan, visok i malo pognut prije je nalik na mežnara u času kad sa škrabicom sabire po crkvi, pa se naklanja, nego na brijača. A čovjek, kojega brije, ima tužno i blijedo lice kao da je čas prije izašao iz bolnice.

Brijač i njegova mušterija stali razgovarati o kiši i o ovim hladnim danima, i to je posve naravno, — mislio je feljtonist, — jer ljudi najviše razgovaraju o vremenu, pa je dobro, da se ono tako često mijenja, jer tako imadu ljudi bar o čemu razgovarati.

Brijač je tumačio, da je prije toliko i toliko godina koncem travnja zapao tako dubok snijeg, da su se djeca na saonicama sklizala niz ulicu, mušterija je malo nepovjerljivo stala klimati nasapunanom glavom, našto joj je brijač strogo naložio neka mirno drži glavu, jer bi se mogla dogoditi nesreća. Nasapunana glava mušterije naglo se posve smirila kao bijela glava kipa, i brijač je dalje marljivo brijao.

Feljtonist je stao gledati na ulicu. Na suprotnoj kući stajala je na prozoru krletka s kanarincem, koji je tužno sjedio na svome štapiću i brisao kljun o žbice. Feljtonist je stao razmišljati, kako je to ipak svinjarija zatvoriti pticu ni krivu ni dužnu u doživotnu tamnicu, i to u samicu. Ajde, taj je kanarinac rođen u krletci, taj je već odgojen za tamnicu, no kako mora biti kosu ili češljugaru, kada ga ravno iz slobode stave u krletku. Sigurno je prve dane sulud, a poslije padne u apatiju i otupi. Maleno mu srce lupa hladno i tupo kao džepni sat, a oči mu se stanu hladno i bezživotno svijetliti kao glavice na gumbašnicama. Takova ptica postane s vremenom potpun idiot, koji se cio dan samo puni i prazni, pa ako katkada i zapjeva, pjevanje mu je hladno i bez osjećaja, kao da to pjeva gramofonska ploča, a ne živa ptica, kojoj po sićušnim žilama teče topla krv.

Feljtonista je prenuo glas brijača, koji je upravo svršio brijanje mušterije, pa je sada prijaznim kretom ruke zvao njega u stolac. Feljtonist se odmah odazvao njegovu pozivu, misleći, za koliko je ovakav stolac prijatniji od, recimo, stolca zubara, ili od stolca u kazalištu, kad se daje kakva dosadna drama. Obrijana mušterija je otišla i u brijačnici je na čas nastala velika tišina, tako da se je čulo, kako ljudi za zidom razgovaraju u susjednom stanu. Brijač ga je čvrsto i marljivo sapunao, tako da mu se čitava glava tresla kao da ima groznicu. Onda ga je stao brijati.

Reminiscencija za vrijeme brijanja

U tišini se čulo, kako brijač struže britvom. Uto stane s nedaleke katedrale zvoniti zvono. Zvonilo je ozbiljno i tužno pod naoblačenim nebom, i feljtonist se je sjetio djetinjstva. Možda je u ovakav isti oblačni dan stajao u polumraku katedrale i sanjao o nebu. Možda mu se činilo, da kroz šarene crkvene prozore gledaju nasmiješene glavice anđela i da pjevaju tankim, svježim glasovima kao dječaci u školi. Stajao je sam u polumraku, malen i neznatan u ogromnom prostoru, a bradata lica svetaca gledala su s oltara ozbiljno u njega, i on je mislio: svaki čas saći će jedan od njih k njemu i ozbiljno ga poput gospodina učitelja ukoriti radi njegove modre računske zadaćnice, koja je bila puna mrlja od tinte. On je onda živio u čarobnom svijetu, u kojemu je svaka stvar imala krila i mirno i zadovoljno kružila oko sunca. No brzo je prošlo djetinjstvo, anđeli su se naglo rastopili poput ledenog cvijeća u podne na prozoru i njegovo je lice postajalo sve snužđenije, jer u njegov su život mjesto anđela stupili — ljudi.

Brijač je već obrijao jednu stranu njegova lica i sada se sprema, da obrije drugu. Poznato je, da brijači vrlo rado razgovaraju, i feljtonist još do sada nije naišao na šutljiva brijača, kao što još nije nikada naišao na šutljiv vodopad. Tih dviju stvari nema i ne će biti do kraja svijeta. I tako je i ovaj brijač već postajao nemiran i nikako nije bio oduševljen šutnjom feljtonista, I kad se više nije mogao svladati, zapodjenuo je razgovor:

»Hladno je danas, a već smo na kraju travnja. Šta ne da je hladno?«

Feljtonist: »Da, hladno je. Kao u zimi. Pa vidjeli ste, da je ujutro padao snijeg.«

Brijač: »Kako ne, i to dosta dugo je padao. Pa kako se to vrijeme moglo tako ispremiješati? Tome su sigurno opet krive kakove struje sa sjevera, što mislite?«

Feljtonist se utekao svojoj staroj konstataciji, koju je rabio u svim prilikama, kad se razgovaralo o vremenu, i odvratio:

»Što ćete, sve se već na svijetu ispremiješalo, pa tako i vrijeme. Sve nas su postavili na glavu, i sada još od nas traže, da ravno hodamo. Nije li to ludost?«

Brijač se je složio s feljtonistom i oni su na dugo i široko stali raspredati o svjetskim pitanjima. Već je i druga polovina lica bila obrijana, feljtonist je morao sagnuti glavu nad zdjelicom, u kojoj je bila hladna voda, i brijač mu je prao sapunicu s lica. Razgovarali su još kratko vrijeme, i kada su cijelu svjetsku politiku postavili na posve nove temelje, porukovali su se srdačno, i feljtonist je pun nada za budućnost i divno obrijan smjelo zakoračao u taj prljavi i strašno neobrijani svijet.

Vjekoslav Majer

KAZALIŠTE

Luigija Pirandella »Što je istina«

»Parabola u tri čina« »Što je istina« treće je Pirandellovo djelo na našoj pozornici. Ono je valjda najplastičniji tumač kompliciranog pojma pirandellizma, pojma, koji sadrži ono novo i osebito, što je ušlo u literaturu s opsežnim pjesničkim djelom Luigija Pirandella. Kako se je Pirandello i teoretski objašnjavao, pala je pogotovu sumnja na njegovu pjesničku invenciju, spočitavao joj se racionalizam, racionalizam kao posljednji poticaj umjetničkog stvaranja. Međutim je otkrivanje pjesnikove ličnosti, koje se je uporedo s porastom slave produbljivalo, iznijelo toliko toga proživljenog i sadržanog u njegovu biću, da se racionalizam nije mogao održati kao jedino i najispravnije tumačenje neobičnosti i tajanstvenosti toga sugestivnog teatra. Pojava Pirandella i njegova pirandellizma nije drugo nego nov izražaj duboko iskomplicirane psihe današnjega kulturnoga čovjeka sa svojom novom i neobičnom umjetnošću. Razumljivo je, da je u takvom tipu sinteza racionalnoga i čuvstvenoga toliko nerazdvojna, da se i u njezinu izražaju teško razabire, što zapravo prevlađuje. I Pirandella su stigli isti prigovori, kao i Ibsena i Shawa.

Parabola »Što je istina« u neku je ruku drama primitivnog pirandellizma. U provincijski gradić dolazi dvoje ljudi, punica i njezin zet. Radoznalost malograđana najprije se spotiče o neshvatljivu pojavu u njihovu životu, da se majka nikad ne sastaje sa svojom kćeri. Malo pomalo ona se i dalje gura u tu zagonetku. Puničina je kći umrla u nekom sanatoriju, i to se je majke toliko dojmilo, da je — po zetovu mišljenju — poludila. Kad se je on po drugi put oženio, punica je bila uvjerena, da to nije bila druga žena, nego njezina kći, koja se je vratila s oporavka. Zet, da joj tu iluziju očuva, jer bi se bez nje njezino ludilo pogoršalo, krije pred njom novu ženu, i pušta je u uvjerenju, da je zapravo on lud i da zbog toga ne da ženi, da se sastaje sa svojom majkom. No radoznalosti okoline ove činjenice ne kazuju dosta. One ne objašnjavaju neizvjesnost, tko je zapravo lud: ili punica, kako ju prikazuje zet, ili zet, kako ga prikazuje punica. Neizvjesnost mogla bi se samo riješiti vjenčanim listom, ali kad se je sumnjanje u svima prometnulo u paroksizam, nema više ništa na svijetu, što bi ga moglo stišati. Na pitanje: što je istina, nema nigdje odgovora. Naprosto, tako je i tako ostaje, ako vam se čini, da je tako!

Pirandellova drama gomila teške događaje, što ih proživljuje dvoje mukotrpnih ljudi. Ali to nije sav sadržaj njezin. Nije dosta, da čuvstvene peripetije, koje nastaju uslijed pogibelji, da bi se mogla otkriti prava istina, i koje su posve realne, zavise silom prilika o nečem prividnom, nego i učestvovanje okoline zalazi i gubi se konačno u toj magli prividnoga. Kad su se izbrisale granice između realnoga i nerealnoga, onda više nije važno, da li one uopće i postoje. Pirandello u svojoj drami prikazuje, kako se taj proces odigrava u konkretnom slučaju i uzbuđuje u nama nespokojnu misao: nije li naš život pun takvih mistifikacija, može li se uopće odgovoriti na pitanje: što je istina, ne spada li i ta neizvjesnost — kako bi rekao Unamuno — u tragiku našeg životnog osjećaja.

Iz tog kaosa tjeskobnih doživljaja uzima Pirandello građu za svoj teatar i stvara oko sebe bolnu atmosferu nesigurnosti i neizvjesnosti, novi svijet čuvstvovanja toliko bliz i pristupačan današnjem čovjeku, svoj pirandelizam.

Ovako suptilan sadržaj Pirandellova teatra vezan je neobično usko s djelom tankoćutnog režisera. G. Strozzi vrlo je inteligentno riješio svoju zadaću. Pirandellova je drama »Što je istina« očito jedan naš zamjeran uspjeh. Gđa. Mihičić kao »luda« majka prenosila je dubokom umjetnošću svoj čuvstveni život u neki bezlični trans, u neku vijavicu, koja je izgubila tlo, ali nije izgubila intenzivnost čisto ljudskog osjećanja. G. Jovanoviću kao zetu probijalo se kroz temperamenat nešto instinktivno, toliko značajno za Pirandellova lica. Ostale su figure, neka vrst modernoga kora, izgradile bezizuzetno interesantnu i jaku sliku malogradskoga milieua, u isti čas privlačivu pozadinu i snažno pokretalo radnje drame. I kao glumac, Laudisi, bio je g. Strozzi suradnik autorov posredujući uspješno svojim superiornim stavom između ideologije Pirandellove i njegova realizma na sceni.

Gena R. Senečića »Radnički dol«

Brzim tempom ulaze u naš najdomaćiji repertoar komedije Gena R. Senečića. Nova se je komedija Senečićeva opet smjestila na za-

grebačkoj periferiji i preplela je živom akcijom i ljude sa periferije i one iz centruma. Dar gledanja na njihov život, poznavanje toga života i suosjećanje s njime pokazalo se opet izdašnim vrelom Senečićeva stvaranja, pa i najboljim. Izbjegavajući nametljiva rješavanja krutih socijalnih problema, njegove komedije očito pribiru građu, koja se ukazuje vanredno podesnom nesamo za svraćanje pažnje na takve probleme, nego i za njihovo bolje razumijevanje. Ne može se zbog toga prigovoriti Senečiću, da ne ide dosta daleko, glavno je, da ono, što prikazuje, i kako to prikazuje, kreće pravim putem.

Kao elementarna sila provaljuje grad u svoju periferiju. Ljudi, koji su djelovali na njegovim rubovima, treba da se miču ispred gramzljivosti njegovih potreba. U Senečićevoj komediji ima takva kućica na periferiji, koja treba da se makne. Kao kad se dirne u mravinjak, i iz nje su izmiljili poput mrava njezini ukućani. Nova situacija svakoga je zatekla na svoj način. Tu je prije svega stara kućanica i vlasnica Ana Kelen. Preoteti joj kućicu znači kidati joj živo meso. Nema toga argumenta, kojim bi se dala stišati njezina bol, pa i njezin otpor. Ona i njezini stanari neka su zajednica, veže ih siromaški život. Tu su tri muzikanta iz jedne noćne kavane, jedna konobarica iz zabavišta »San Sebastian« i neuposleni akademski slikar. Nikoga od tih ljudi ne smeta osobito, da se konobarica katkad vraća s posla s pripitim gostom, ili da se neuposleni akademičar opija kao zemlja. Svi su oni okorjeli u svojoj bijedničkoj strpljivosti. Samo nešto zamašno može poremetiti monotoniju njihove svakidašnjice, a to se dešava upravo u ovaj čas. Pravo grada na eksproprijaciju naišlo je u staroj Ani Kelen na nesavladivu zapreku. Sve, svu svoju dušu i svoju egzistenciju ona ulaže u borbu i otpor protiv toga prava, za koje nema u nje ni truna shvaćanja. Kad njezin otpor prema gradu donekle uspijeva i kad je već dodijalo čekanje vlasniku zemlje oko njezina posjeda, pokušava on sam, na svoju ruku, uspješnijim sredstvima nadmudriti staricu. Čovjek, koji vreba na staričin posjed, šef je nekog propagandnog zavoda, neki Weber, posve nenaobražen, ali lukav, spretan i bezobziran pljačkaš. Njegove makinacije, kako će doći do gradilišta, zapremaju glavnu radnju komedije. Tako prikazuju scene drugoga čina, kako je Weber uposlivši akademičara i predobivši time i konobaricu Jelku, ovo dvoje, koji su imali najviše utjecaja na Anu Kelen, i napokon opivši nju samu, postigao svoj cilj i došao do posjeda Anina vlasništva. S prikazom katastrofalnih posljedica za Anu i njezine stanare, ispunjen je treći čin: pred činjenicom sudbene deložacije sinulo je svima, i starici i otpuštenom akademičaru i zavaranoj konobarici, kako su nasjeli varalici, sinulo im prekasno, kad je trebalo bezuvjetno napustiti kuću.

Ovi su događaji dramski vrlo spretno prikazani. Ali više od te akcije pokreće komediju punoća i elan životne istine, koja ispunja svako pojedino lice i čitav ambijenat, u kojemu se njezini ljudi kreću. U tomu je prava pokretnost komedije, koja gotovo ne će da zataji ni onda, kad je autor u trećem činu posve bespomoćno svršava. Propovijed, kako će se svi ti nesretnici u čvršćoj zajednici oduprijeti svome zlu i krenuti u bolji život, napadno je slab završetak komedije zaostajući daleko za njezinom dramatičnošću do toga časa.

Stara Ana Kelen zanimljiv je dobitak za galeriju zagrebačkih lica u Senečićevoj dramatici. Priprosta žena, čije dobro srce usklađuje sve moralne disonance, pristupačna svakoj tuđoj nesreći, više i djelotvornije nego najotmjeniji moralist, žena iz zaturenog ambijenta, u svom krugu izvrsna, ali izvan toga kruga izgubljena. U zahvalnu ulogu Ane Kelen gđa. je Vavra unijela više burne dramatike, nego karakteristike, što bi bilo u tom slučaju efektnije. G. Cilić kao njezin brutalni protivnik Weber bio je suzdržljiv i dobar na zagrebačkoj liniji. G. Laurenčić kao akademički slikar Pintar stvorio je markantan tip s mnogo topline i razumijevanja. Iz ambijenta nije izilazila ni konobarica Jelka gđice. Babić, a ni Violeta gđice. Grahor. G. Bek kao muzikant znao se je istaknuti i u epizodi. Režiser komedije g. Verli nije sigurno bez naročitih zasluga za zagrebački kolorit u »Radničkom dolu«.

B. Livadić

UTJECAJ ŠEVČENKA NA HARAMBAŠIĆA

Povodom 25-godišnjice smrti ili 75-godišnjice rođenja hrvatskoga pjesnika dra. Augusta Harambašića uz kraće novinske prigodne člančiće osvrnuo se sintetičnije gotovo jedini dr. Branimir Livadić u »Hrvatskoj Reviji« (1935.) esejom s karakterističnim naslovom »Tragom Augusta Harambašića«. Čini se, da i naše pokoljenje nepravedno prosuđuje njegovo književno stvaranje i odbacuje njegov literarni rad, kad je gotovo mučke prešlo preko te obljetnice. Dr. Livadić sigurno nije slučajno postavio takav naslov svome eseju, jer osjećamo, da poslije svih perturbacija i modernih kataklizama književnost treba da podržava historijski kontinuitet i da se razvija u općenito naglašavanoj relaciji neotuđivanja od rodne grude, ali opet u vidu zahtjeva modernističkog i umjetničkog razvoja. Dakle, vraćamo se opet nacionaliziranju hrvatske književne produkcije, čemu se u svoje vrijeme protivio dr. Livadić kao jedan od ideologa i kritika Mladih i kao desetgodišnji urednik »Savremenika« (1907.—1917.). Književni historik dr. Antun Barac za njega kaže: »Prve svoje borbe za slobodu stvaranja Livadić je vodio protiv ljudi, koji su držali, da književnost ima da se podredi obzirima morala, vjere, tradicije, politike. Ali su i među »Mladima« već oko god. 1905. postajale sve jačima neke razlike u nazorima. Deset godina poslije velikih borba između njih i Starih jedan je dio Mladih stao sve više isticati zahtjev za jačom nacionalnom notom u ta-

danjoj hrvatskoj literaturi. Livadić je ustao i protiv onih težnja, opet u ime slobode stvaranja. Tu svoju novu borbu za slobodu stvaranja vodio je on od g. 1912. do 1914., u vrijeme, kad se u hrvatskim krajevima bio razmahao nacionalistički pokret revolucionarnih tendencija, pa su i neki kritici i ideolozi (Marjanović, Matoš, Marko Car) zahtijevali, da se i književnost prožme duhom toga revolucionarnoga nacionalizma.«[1]) Zbog toga je značajno, da je baš dr. Livadić sintetizirao pritajene misli i naglašavane težnje živeće književne generacije u svome naslovu »Tragom Augusta Harambašića«, dohvativši tu dominantnu ideju svojih suvremenika, koja je samo produženje onih nastojanja i pokušaja književne generacije, u koju je ušao dr. Livadić kao kritik, a koju nije ili htio ili mogao dohvatiti. Na trag Harambašića, a pogotovo omiljenog i popularnoga borca i patnika A. G. Matoša kao da se upućuje i svodi hrvatski kulturni i književni razvoj, koji će korisnije i bogatije uroditi plodom u budućnosti. Na ovaj način i mnogi drugi oduševljeni poštivači Matoša (kao Jurčić i dr.) nesvijesno skreću hrvatsku književnost na njezinu tradicionalnu kolotečinu. Skretanja, oduševljenja i sva borba oko neke umjetno nakalamljene i fiktivne literarne socijalnosti (Barac je dokazao u Predgovoru Harambašićeve antologije, da je Harambašić bio socijalniji od mnogih onih, kojima je socijalnost bila samo fraza) nijesu bili ništa drugo nego neka zastranjenja, i poziranja mladenačke prepotencije. Momentano zastranjivanje s tako zvanom socijalno-proleterskom literaturom bio je ponovni pokušaj prekida hrvatske nacionalne misli u njezinu historijskom i vitalnom razvoju.

August Harambašić je umro 1911. godine doživjevši u svojoj pjesničkoj dispoziciji veliki lom i proživjevši težak moralni slom, pa postavivši s Barcem pitanje: »... je li svome moralnom slomu kriv više Harambašić sam, ili zemlja, koja oduvijek hrani mnoštvo sasvim prosječnih i nevrijednih ljudi, a škrto daje kruh onima, koji ipak nijesu prosječni?«[2]) ne ćemo ispitivati, na kome je krivica. Odbačen i popljuvan od onih, kojima je služio predano, s punim srcem i nesebično, umire napušten i osamljen. Ustaju na njegovu obranu Matoš i Nehajev, a nakon nepunih dvadesetak godina poslije Šarićeva napadaja na Harambašića (Hrvatska misao 1897.), u odlučnu zaštitu uzimlje Harambašića dr. Antun Barac. Premda se godine 1926. prof. Barac nalazio na antipodnom stajalištu prema raširenoj Harambašićevoj političkoj koncepciji, ipak je pristupio proučavanju njegove poezije s razumijevanjem, predano, s punom objektivnosti i kritičkom staloženosti. Uz razjašnjavanje Harambašićeve poezije morao se dodirnuti i suvremenih ideologija, koje nastoji obuhvatiti s općenitim karakteristikama. Brani Harambašićev zanos i ističe njegovo revolucionarno hrvatstvo ne kao frazu, verbalizam, pjesničku retoriku i romantiku, nego kao istinski i iskreni zanos, pun samoodricanja i osobnih žrtava, jer: »U svako doba, koje se sprema na velika kolektivna djela, mora da se individualni osjećaj podredi interesu cjeline.«[3]) Barac rezimira svoje misli: Tako je Harambašić u svojoj poeziji izvršio dvostruku ulogu: svojim je patetičnim, radikalnim i buntovnim patriotskim pjesmama davao jake impulse nacionalnim aspiracijama svoga vremena, a svojom je ljubavnom lirikom dao najljupkiju lektiru prosječnom čovjeku svoga doba, ispunjajući tako i njegove najkolektivnije snove.«[4]) Ostali kao da su zaboravili na Harambašića i priklanjaju se mislima, koje je lakše usvojiti, nego razumjeti i shvatiti.

II

Kako je Harambašić mnogo prevodio sa stranih jezika, često je puta i stajao pod direktnim utjecajem. Za njegovu pjesmu na pr. »Hrvatskoj« osjeća se, da je nastala pod utjecajem Leopardijeve pjesme »All' Italia« itd. Osim Leopardija navode mnogi kritici i druge uzore i utjecaje, kao Radičevića, Zmaja, Hugoa i Stecchettija, pa »Odrediti autorstvo Harambašićevih pjesama bio bi veoma težak i kompliciran posao, jer se često dešava, da se u spontano nastaloj pjesmi nađu najednom tuđi stihovi.«[5]) To nije tako strašno, jer i Vaclav Borów spominje u svome djelu o različitim pjesničkim utjecajima i imitacijama, da su i veliki pjesnici rado priznavali, što su naučili od svojih prethodnika i suvremenika. Istina, Harambašić to ne spominje, ali se može odrediti gotovo točno komparativnom metodom. Takvi strani utjecaji ispoljuju se kod Harambašića i u onome, što A. Barac obilježuje ovako: »Tek Harambašić nije nikada jedan isti metrički princip provodio do kraja, već su pojedini momenti dolazili sami od sebe spontano, pa pojedine njegove pjesme pokazuju različitu metričku građu, u vezi s čuvstvenim svojim karakterom.«[6]) Interesantno je, da nam nijedan hrvatski kritik ne spominje, od koga je to preuzeo. Mi znamo, da je među ostalima Harambašić prevodio i s ukrajinskoga, i to pogotovo pjesnika Tarasa Ševčenka, i da je čak i Matica Hrvatska izdala godine 1887. Ševčenkove Pjesničke pripovijesti u Harambašićevu prijevodu. To je moglo poslužiti kao putokaz za traženje Harambašićeva uzora, u odstupanju od jedinstvenoga metričkog principa. (Ševčenko to provodi na pr. u pj. Začarana, Nevoljniku, Hajdamacima itd.) Prema Talijanu Leopardiju i Ukrajincu Ševčenku bila je oso-

[1]) Dr. A. Barac: Hrvatska književna kritika. Zagreb 1938., str. 206.
[2]) Dr. A. Barac: Predgovor Harambašićevoj antologiji. Zagreb 1926., str. 68—9.
[3]) Ib., str. 34—5.
[4]) Ib., str. 40.
[5]) Ib., str. 50.
[6]) Ib., str. 66.

bito sklona Harambašićeva pjesnička natura. Iste misli, želje, nastojanja i nacionalna ostvarenja približavala su Harambašića k njima. Stoga je trebalo odrediti, kako i na koji se način vršio njihov utjecaj na Harambašića. Taj je zadatak riješio — u pogledu Ševčenka — ukrajinski književni i kulturni historik Luka Luciv u svojoj studiji »August Harambašić i Taras Ševčenko«, što je tiskana u »Zapiscima naučnoga društva im. Ševčenko«, Tom 155, Lavov 1937. Luka Luciv vrlo dobro poznaje pjesnički rad Ševčenka, jer je u nekoliko navrata i pisao o tome ukrajinskom pjesnikuvizionaru. Na tu studiju, iako opsegom malenu (20 strana), potrebno je osvrnuti se, jer će hrvatski literarni historici morati da dadu važnost i tome problemu, što ga je Luciv postavio kao jedan od znatnih faktora u Harambašićevoj poeziji, a preko nje u našem kulturnom i političkom životu.

Literarna studija Ukrajinca Luke Luciva pregledna je i interesantna. Razdijeljena je na tri poglavlja. (O Harambašiću uopće, Harambašićevi prijevodi Ševčenka i Utjecaj Ševčenka na Harambašićeve pjesme.) Iako se Harambašić rodio u godini smrti slavnoga ukrajinskoga Kobzara (1861.) i umro kad se navršila 50-godišnjica smrti Ševčenka (1911.), ipak je Harambašić razmjerno dosta kasno saznao za njega. Dr. Livadić navodi u svome eseju (Hrvatska revija, 1935., br. 3.), da je Harambašić pošao u mjesecu kolovozu 1884. god. na put u Beč, Prag i Krakov i da je već u listopadu iste godine nastupio dobrovoljačku službu u Osijeku. Prema tome otpada mišljenje Luciva, da je Harambašić saznao za Ševčenka za vrijeme svojih univerzitetskih studija u Beču. On je u Beču, a vjerojatnije u Krakovu čuo za Ševčenka, oduševio se njime i odlučio prevoditi ga, jer već nakon tri godine izdaje Matica Hrvatska njegove Pjesničke pripovijesti s oduljim uvodom o životu i radu pjesnika Ševčenka, za koji se poslužio radovima literarnih kritika Petrova i Pipina.

O značenju Harambašićeve poezije Luciv je preuzeo sud od Matoša, jer Barčevu literarnu studiju o Harambašiću nije uopće ni poznavao, pa stoga i tvrdi Luciv, da najveće značenje ima Harambašićeva lirska poezija, na što se kritika nije osobito ni osvrnula, a o čemu je Barac govorio kritički i detaljnije. (Od str. 32—40.) Kao neku interesantnost navodi Luciv, da je Harambašić romantik, kad se 1880. godine javlja pozitivizam u filozofiji i realizam u književnosti. Njemu je Harambašićeva ljubavna poezija spjevana u duhu narodne poezije, na što nas podsjeća i formalna strana njegove lirike (narodni ritam). Temperamentni je autor zapadao često u hiperbolizam i patriotičnu retoriku, a nagomilavanjem slika slabio osnovni ton pjesme. (U pjesmi »Rob« pjesnik se služi predugim paralelizmom.) Njegova patriotična retorika igrala je vidnu ulogu u hrvatskoj literaturi, i iznosi mišljenje Matoša, koji je u njemu vidio pjesnika narodne energije, buditelja rodoljubnih misli i borca za prava naroda (nacije) kao suvremenika Barresa i Kiplinga. Oduševljenje za narodnu poeziju i spajanje čistih narodnih osjećaja s idealizmom, da bi se mogla izraziti narodna čuvstva, prisvojio je mnogo i od Ševčenka, za koga Harambašić oduševljeno kaže u predgovoru, da je »...svoje najljepše i najnježnije pjesme crpao iz izvora narodne maloruske pjesme, te je mnogo njegovih pjesama teško i raspoznati, da su to umjetne pjesme; one su pune iskrene srdačnosti, one naivnosti i zdravoga naturalizma, koji diže cijenu i osobiti čar podaje narodnoj pjesmi. Pjesnici, koji umiju svojoj pjesmi podati naglasak i kolorit narodne pjesme, bili su uvijek rijetki...«[7]) Iz ovoga možemo razabrati, da je lakoću, izražajnu jednostavnost i pjesničku slobodu usvojio od pjesnika Ševčenka, s kojim se zapravo i javlja ukrajinski utjecaj u hrvatskoj literaturi. Da se ukrajinski utjecaj nije prije javio u našoj književnosti, Luciv navodi za to više razloga. Usvaja mišljenje dra. J. Badalića (Ševčenkovo doba i Južni Slaveni. Spomenknjiga. Zagreb 1922.) i krivi bečke političare. (Ševčenko je bio najprije poznat kod Srba među južnim Slavenima, i prvi prijevodi se javljaju 1868. god. u Novakovićevoj »Vili«, a 1877. god. prevodi ga i Glišić u novosadskom »Javoru«.) Harambašić stavlja Ševčenka uz najbolje slavenske pjesnike Mickievića i Puškina, a svojim nacionalizmom ih po Harambašiću i nadvisuje, jer svaki se »...Rus upravo diči Tarasom Ševčenkom kao svojim »pučkim« pjesnikom, koji je znao i umio narodnu pjesmu podići do umjetne pjesme, nu koja nije zaboravila na svoj izvor, na prosti narod, odakle je potekla. I upravo tim je Taras Ševčenko velik i prvi među svimi slavenskim pjesnici...«[8]) Harambašić je htio s pomoću nekih njegovih pjesama (Hajduci, Neofiti) pokazati Hrvatima, kako ukrajinski narodni pjesnik vjerno crta tragično stanje svoga, ukrajinskoga naroda. Osim Pjesničkih pripovijesti Harambašić je preveo deset godina kasnije još i 12 sitnijih Ševčenkovih pjesama, a odštampane su 1899. god. u sarajevskoj »Nadi«.

Pri ocjenjivanju prijevoda uopće, Luciv se obazire na principe umjetničkoga prijevoda, koje treba pretpostaviti točnim prijevodima, a to su na pr. broj redaka, razmjer, karakter rime, karakter rječnika, jezik itd. Napominje, da se dobri prevodioci ne moraju pokoravati tim normama, već mogu i slobodnije postupati, u čemu se zapravo i odrazuje njihov značaj. Tako se na pr. Harambašić u Ševčenkovoj pjesmi »Začarana« ne osvrće na asonantnu shemu (abab), ni na broj slogova u stihu, već postupa slobodnije. Kod Harambašića su gotovo sve osmerci, jer se povodi za svojim pjesničkim osjećajem i opaža se utjecaj narodne pjesme. U njegovim se prijevodima ne ističe dovoljno plastičnost slika kao u Ševčenka. Da

[7]) Uvod u Ševčenkove Pjesničke pripoviesti. Zagreb 1887., str. VI.
[8]) Ib.

dokaže svoje navode, Luka Luciv provodi analizu nekih pjesama (Katarina, Nevoljnik, Topola itd.) i s pohvalom ističe, da su Harambašićevi prijevodi ponekad kraći. S Pjesničkim pripovijestima Harambašić je Ševčenka predstavio hrvatskoj kulturnoj javnosti, pobudio interes za ukrajinskoga guslara pjesnika i tako ga popularizirao među Hrvatima.

U trećem poglavlju svoje studije Luka Luciv navodi interesantne konstatacije. Harambašićeve pjesme nose tipove romantičara, koji se kao umirući heroji tuže na nevolje i nestajanje života na ovome svijetu. (Nevoljnik, Ivica, Braća, Sirota, Guslar itd.) I Ševčenkove pjesme imaju isto tako tragičnu notu, koja je veoma odlučna u Harambašićevim i Ševčenkovim pjesmama. Iste motive, kojima se služi Ševčenko, kao ispreplitanje epskoga mira i uzbuđenosti za junaka, susrećemo i kod Harambašića. Taj Ševčenkov utjecaj opaža se kod Harambašića baš u vremenu, kad je prevodio njegova djela. Prigodom prevođenja bio je Harambašić prisiljen, da temeljito prouči Ševčenkove pjesme, njihovu građu, slike i uopće sve karakteristike njegove poezije, pa ako je što nehotice prešlo i u Harambašićevu poeziju, ne treba se tome toliko čuditi. Pamćenje Ševčenkovih stihova zanosilo mu je fantaziju, pa je na temelju toga Harambašić kombinirao svoje različite motive. Da dokaže Luciv te svoje navode, analizira nekoje pjesme, u kojima je Harambašić nasljedovao Ševčenka. Na pr. u pjesmi »Rob« Harambašić je proveo originalno cijeli motiv. U pjesmi »Ivica« nalazimo mjesta prevedena iz Ševčenkove pjesme »Najmički«, a opis ljubavi iz »Topole«. Harambašićeva »Sirota« napisana je pod utjecajem Ševčenkove »Katarine«. Sujet cijele pjesme »Rob« dao je zgodu Harambašiću, da se mogao raspripovijedati o političkom položaju svoje domovine, jer su Hrvati Bošnjaci stajali pod tuđim gospodstvom, kao i Ukrajina za Ševčenkova života. Osim patriotskih refleksija, što može biti paralelizam u hrvatskoga i ukrajinskoga pjesnika, Luciv je u »Robu« našao jedno mjesto, gdje je Harambašić kopirao Ševčenkovu »Utoplenu«. Harambašićeva slijepčeva ljubav« slična je »Slipome«, samo s tom razlikom, što se kod Ševčenka slijepac oženio. U Harambašićevim se pjesmama osjeća i motiv eidetizma i ideološke sličnosti. Ševčenko je volio Ukrajinu, Harambašić Hrvatsku. I Ševčenko vidi naokolo nepravdu i nevolju kao i Harambašić, i kliče, da će Bog pomoći onima, koji se bore. (»Ropska sudba ne da se zasladit suzicama, nego krvlju žarkom.« Harambašić: Izabrane pjesme, str. 8.)

Sve te utjecaje Ševčenka na Harambašićevu poeziju, zajedničke crte i paralelizme Luka Luciv dokazuje mnogim komparativnim citatima i svoje rezultate pregledno iznosi u završnoj rekapitulaciji. Prema ovome, studija će Ukrajinca Luke Luciva ispraviti gdjekoji pogrešni sud o Harambašićevoj poeziji, pa je ona vrijedan prilog hrvatsko-ukrajinskoj komparativnoj literaturi. Studija je pisana na temelju nepotpunog poznavanja hrvatske literature o Harambašiću. Da je Luciv poznavao Barčevu studiju o Harambašiću, kritičnije bi se osvrtao na Matoševe navode, pa bi u njegovoj komparativnoj studiji sigurno došli do izražaja i drugi elementi. Luka Luciv nam je u svojoj studiji iznio Ševčenkov utjecaj na Harambašićevu poeziju i time upozorio na problem, na koji će se morati obazreti tko bude pisao monografiju o Harambašićevu književnom i pjesničkom radu. Stoga je i važnost Lucivljeva istraživanja znatna za hrvatsku književnost.

Branko Krmpotić

U SPOMEN MLADE PJESNIKINJE

»Tko ti sada uljepšava jesen,
Našu jesen, od nekada, dragi?«

U mjesecu listopadu prošle godine sahranjena je na trsatskom groblju 24-godišnja studentica medicine Desanka Petrović, kći uglednoga Hrvata sa Sušaka g. Ivana Petrovića. — Pokojnicu su njeni znanci uglavnom znali kao marljivu i sposobnu medicinarku, no ona je bila i talentirana pjesnikinja, koja je u neobjavljenim pjesmama prikazala svoju lijepu, umjetničku dušu.

Bio sam lični prijatelj pokojnice, znao za njena literarna nastojanja, i ona mi je, u znak zahvalnosti, što sam je poticao da stvara, ostavila na uspomenu mali notes sa osamdesetak, većim dijelom, ljubavnih pjesmica. U te je pjesme spontano, kao da piše dnevnik, unosila svoju dušu, nadajući se, zacijelo, da će joj jednoga dana uspjeti, da se u njima potpuno i umjetnički izrazi. Međutim, smrt ju je ugrabila baš u času, kad je počela osjećati magiju stiha, obećavajući jake i zrele radove.

Već prve pjesme, iako pisane dosta nevješto i nesigurno, govore, da se tu radi o

djevojci nemirna i vatrena temperamenta, koja osim toga ima neobično živu maštu i snažnu misaonost. I uistinu, svi, koji su je poznavali, znali su je kao jedru i veselu narav, kojoj je iz svake pore izbijalo zdravlje i puno osjećanje života. »Moji su snovi u dubinama i visinama, imaju slatkoću neba i strahotu pakla« — iskreno zapisuje Desanka. U ovo se vrijeme u nje javljaju i prvi nemiri i žudnje za nekom imaginarnom srećom i ljepotama, koje su negdje daleko, daleko, te se samo slute i u snima viđaju. Značajno je po narav pokojnice, da o svojoj prvoj ljubavi ne piše, kao većina mladih djevojaka, želeći je u slatkoj čežnji i drhteći pred tim dosad nepoznatim čuvstvom. Ona je samosvojna i ponosna, možda više nego mnogi muškarac njenih godina, te se bori s tim čuvstvom, koje je iskrsnulo od nekud, nepozvano, da je zarobi i podčini. A kada se je ipak osjetila pobijeđena, ona to s bolom priznaje: »Svijet me je ulovio, smijeh mi uzeo, a za uzvrat dao samo gorčinu i bol.« — Takova je bila Desanka — buntovna, i plašljiva pred nepoznatim dubinama duše svoje, u koju uranja polako i oprezno, kao istraživač koga plaše tmine nepoznate spilje, ali koji, s malim žiškom u ruci, ipak ulazi žudeći njene neotkrivene ljepote.

Prvi Desankini stihovi su kraći pjesnički zapisi o prirodi, moru i suncu, kome oduševljeno pjeva opjanjena vlastitom mladošću:

Opij me, sunce, opij me
Da izgubim svijest.
Da ne gledam ništa,
Da ne mislim ništa.
Oh sunce, opij me,
Da izgubim svijest!

U samom pjesničkom stvaranju, kao i u mnogim drugim stvarima, Desanka je bila zanimljiva i originalna. Druge na pr. pjesnike nije mnogo čitala zato, što se je bojala, da bi čitanjem mogla pasti pod utjecaj jednoga od njih, a njezina je želja bila ostati što više lična, što više svoja. Istina, voljela je Krležine pjesme, pred smrt je čitala Tadijanovića, a od stranih pjesnika oduševljavala se Rilkeom, no, kako rekoh, uglavnom je malo čitala, što je, razumije se, imalo i svojih slabih strana. Od 85 ostavljenih pjesama, većem dijelu, uza svu doživljenost i iskrenost koja se osjeća, nedostaje prikladna forma i sigurnost izraza. Međutim desetak ih je ipak dano u času sretne inspiracije, kad je talenat nadomjestio ono, što je ona formalno propustila. To su uglavnom zadnje pjesme, pisane u lječilištu Golniku. — Ali ne bi bila dana ni približna slika njene ličnosti, kad bi se mimoišla činjenica, da je Desanka — voljela. Za svojih studija u Zagrebu upoznala je čovjeka, kome je poklonila svoju ljubav i žrtvovala svoj doondašnji mir duše, ne mogavši ipak da se zauvijek odrva sili jakoj kao i sam život. Ali ta ju je ljubav radovala i ispunjala je svu samo dok je bila potpuno zdrava. Poluživot i poluradosti Desanka nije nikako voljela te je bila uvjerena, da Njemu, ako i prizdravi, nikada više ne će biti ono, što je nekada bila. Ne možda zato, jer je On ne bi volio takvu, nego zato, što ona sebe nije takvom voljela. U bolnici, gdje je upoznala i tuđe patnje, nastojala je unijeti se u njih da sebe zaboravi, i videći da je to potrebno, učila se pomalo odricati svega: Njega, i života koji je nekada bio, a sada ga više nema; sada su postali dragi sutoni, kada krvavo, umiruće sunce tako neizrecivo boli, a prošla ljubav iskrsava kao daleki, bolni san:

Gdje su oni lijepi dani,
Gdje su?
Tko ti sada šapće o ljubavi,
Tko te ljubi, dragi? —
Motrim oblake i jesen:
Isti kao i lani.
Kao uvijek.
Ali sad ne brojim kao lani
Dane našeg sastanka.
Ne čekam više ništa.
Tko ti sada uljepšava jesen,
Našu jesen, od nekada, dragi?

Ova jednostavna pjesma, u kojoj drhti pritajena bol i krik srca koje voli, također lijepo potvrđuje pokojničin talenat. Njezina smjelost, da bez oklijevanja izrazi svoj intimni doživljaj, sjeća me stihova Estonke Marije Under. Uvjeren sam, jer to njene pjesme pokazuju, da bi i Desanka, da je poživjela, u svojim pjesmama također obračunala s lažnim stidom i namještenošću, poput Underove, koja pjeva:

Već klizi kao kratkotrajna pjena
K nozi haljina zelena, gle:
Sad s tijela šušteć pada sve,
Jer najljepša je ipak naga žena.

Zadnje pjesme, iako pisane brzo i grozničavo, iznenađuju svježinom i novošću motiva, koje donose. Tako se i opet potvrđuje ona stara, da život traži najteže žrtve prije nego nam dopusti, da iz sebe oslobodimo ono, što je u nama najvrednije. Jedna od najljepših njenih zadnjih pjesama je »Evin plač«, u kojoj je iznesen »problem vječnog nesporazuma između muškarca i žene« — kako je sama autorica tumačila pjesmu:

Ja, samo žena
Od iskona strasti podvrgnuta
Prelazim iz lika u lik.
Kroz vječnost tražim te,
Adame, tebe tražim
I ti prelaziš iz lika u lik.
Kada ćemo se sresti?

Eva prelazi iz lika u lik i kroz vjekove traži Adama, koga prati ista sudbina prelaženja: u smijehu dječarca, u strasti mladića i nemoći starca, svuda ga traži. I priznajući, da na toj zemlji stvara pakô i pripravlja raj, veli, da je njemu (Adamu) i mati i žena, ali zauvijek od njega rastavljena, te ga sveudilj doživlje:

Adame, gdje si,
U čiji si prešao lik? —
Možda sam ja mati,
A ti si moj sin
Adame, gdje si?
Zar ne ćemo nikada više
Imati rajski naš mir,
Vječnu slast i sreću
I vječni duševni pir?
Jecam u bolu,
Smijem se kroz suze
I tebe tražim. —
Adame, gdje si,
U čiji si prešao lik?

Ovu je pjesmu Desanka napisala u mjesecu svibnju prošle godine, 6 mjeseci prije smrti, pa ako je usporedimo s prijašnjima, vidjet ćemo znatan napredak. Ne toliko u formalnoj izgrađenosti — nju je ona svojim naročitim stavom prema lektiri u neku ruku sama usporavala, — nego misaono, idejno, uvelike je pokročila naprijed. U Evinu plaču pjeva o vječnom antagonizmu muškarca i žene, dok u »Pjesmi posvećenoj Gospodinu« ispovijeda svoju zbunjenost pred umiranjem prirode u jesen, pa se pita, da li je pravedno, da je smrt tako česta pojava u ovome životu; šteta je samo, da ta pjesma, koja sadrži nekoliko vanrednih stihova, nije u cijelosti uspjela.

Vrijeme je prolazilo, bolest sve više slabila tijelo, i Desanka sve jasnije spoznaje, da taj život, koji živi, i nije život, nego mučno životarenje, i da je sva prošlost tek lijepa, daleka uspomena. Postoji niz kraćih stihova, koji govore o toj spoznaji, kao na pr.: »Pišem ti pismo. Možda posljednje. A nema topline ni ljubavi u njemu. Šaljem ti samo svoj bezimeni bol i plač, za onim što bijaše nekada. Nekada.« —

Postoje još dvije pjesme, koje je Desanka napisala nekoliko dana prije smrti, i koje možda nisu za antologiju, ali koje se, kao iskrena ispovijed djevojke, koja iz života izlazi, duboko i bolno doimlju.

U prvoj »Možda je to sreća« već je potpuno ravnodušna prema životu kao i prema smrti, koju naslućuje:

— — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — —
Ne želim ništa,
Ne čekam ništa,
Ne maštam ništa.
Možda je to vrhunac sreće
Što mi ispunja dušu:
Ne čekati,
Ne imati,
Sa blagoslovom mira u srcu
Il' živjeti — ili umrijeti.

I ova, kao i druga pjesma »Htjela bih umrijeti« napisana je u sušačkoj bolnici, gdje je pokojnica čekala drugu operaciju rebara. Prva, kojoj se bila podvrgla, nije uspjela; eksudat je dalje curio i kroz dvije godine sasvim iscrpao organizam. Preostala je druga, s malo nade u dobar svršetak, ali je valjalo birati: ili-ili. I ležeći tako tek nekoliko koraka od roditeljske kuće na Vršinama, u očekivanju noža, Desanka svoje zadnje misli povezuje s domom, gdje se nalaze draga mati i otac, koji su tolike nade u nju polagali, a tamo je i brat i Tonči i vjerni njen vučjak Dodo, za koje zna, da bi je tako rado uza se vidjeli. No sluti, da živa više ne će k njima, pa želi da ih poslije smrti njena duša obiđe:

Htjela bih umrijeti
U jesen ranu,
Kad se prvi suton
Šulja oko kuća,
Kada tama tiho
Nadvladava svijetlo.

Nek se duša moja
Rastane od tijela
Nek se šulja plaho
Ko večernja sjena
Oko kuće moje.

Umrla je u jesen, kako je željela, ali na operacijskom stolu, hrabro podnijevši smrt kao što je hrabro podnosila dugu bolest, a nama je ostavila dio sebe u pjesmicama, koje, istina, ne znače književnu senzaciju, ali zaslužuju pažnju, jer u njima drhti krik i jeca tuga darovite mlade pjesnikinje, kojoj nije bilo suđeno da kaže zadnju riječ.

Josip Velebit

PUŠKINOVA GRAFIKA

(Vičo Ivanov: Puškin u svojoj grafici. — Godišnjak narodne biblioteke i narodnog muzeja u Plovdivu, god. 1935.—1936.)

Kao što su danas, recimo, Michelangelo i Rafael daleko više poznati kao likovni umjetnici, a manje kao pjesnici, isto su tako i neki književnici (uzmimo na pr. Goethe, pa Hugo) manje poznati ili uopće nepoznati kao grafičari. Jedan od njih je i Puškin. — Puškinovi se crteži ne smiju i ne mogu smatrati kao nešto sporedno ili slučajno u njegovu radu. Njemu je grafika, jednako kao i pjesništvo, jedan način estetskog iživljavanja. On sam upozorava na to u svom »Evgeniju Onjeginu« (Pjevanje prvo, LIX).

»Pored redka ne svršena
Risat noške, oblik žena.«
(Preveo I. Trnski)

Prema tome je i ta njegova grafika, kao sastavni dio njegove umjetničke ličnosti, jednako vrijedna i jednako važna za upoznavanje Puškina kao i njegov literarni rad. Ali se s druge strane ne smije pretjerivati, kao što to čini g. Vičo Ivanov, kad tvrdi, da je Puškin djelovao podjednako i na novu rusku grafiku i na noviju rusku literaturu. Jer prvi i glavni uvjet, da izvjesno grafičko djelo nekog umjetnika može utjecati na nekoga, jest, da to djelo ima neki publicitet, da je poznato, da se može

vidjeti. A toga kod Puškina, kao ni kod drugih književnika-grafičara nije bilo. Ta sam se g. Vičo Ivanov tuži, da ni danas, stotinu godina nakon smrti Puškinove, njegova grafika nije dovoljno poznata, a oni, koji se njom bave — literarni historici — tretiraju je kao nešto nebitno kod Puškina i tek kao privjesak njegovog literarnog rada.

Puškin je ostavio iza sebe mnoštvo crteža, oko 1500—2000. Karakter je crteža pretežno portretni. Tek jedan neznatan dio čine pejsaži. Većina se portreta odnosi na sadržaj njegovih literarnih radova i nalaze se kao marginalije na samim stranicama rukopisa. Vrlo su interesantni njegovi autoportreti, koje nalazimo i među rukopisima i odjelito od njih: svuda isto, sanjarsko i zamišljeno lice — možda već kao nesvijesni predosjećaj katastrofe g. 1837. Zanimljivi su mu i portreti Voltaire-a i Byrona: ciničko otvoreno lice Voltaireovo kao suprotnost Byronu povučenom u svoju intimnu nutrinu.

Pretežni dio njegovih grafika jesu marginalije za »Evgenija Onjegina«, »Kamenog gosta«, »Poltavu«, »Male tragedije«, »Kavkaskog zarobljenika«, »Ruslana i Ljudmilu« i dr. Na jednoj stranici »Kavkaskog zarobljenika« vidimo uz autoportret nacrtanu i figuru Napoleona, u tipičnom njegovom stavu. Sa sadržajem djela ova figura nema nikakve veze. Tko zna, kakve su asocijacije dovele do crtanja Napoleona, kojega je ruski pohod g. 1812. Puškin doživio kao trinaestgodišnji dječarac?

Puškinovi su crteži zanimljivi ne samo s psihološke strane — kao rezultati izvjesnog duševnog procesa — nego i s čisto artističke strane. Jer to nisu amateurski radovi srednjih kvaliteta, nego dobre, a neke štaviše i odlične grafike. Puškin vrlo dobro poznaje sve efekte crno-bijele umjetnosti i načine, na koji se ti efekti mogu postići. Najjasnije nam se to pokazuje na crtežu: Autoportret na konju. Uz lijevu stražnju nogu nacrtana je jedna kosa linija, koja nema nikakvog drugog opravdanja, osim da grafički dade još jači akcenat gibanja. Pokrijemo li tu liniju, čitava skica daje puno mirniji i stabilniji dojam. Takvo rafinirano grafičko sredstvo mogao je upotrijebiti samo čovjek, koji vrlo dobro poznaje grafiku, ili koji grafički gleda i osjeća. Crtež mu je fin, mekan i siguran. Linija teče glatko i lako, bez ikakvih naprezanja i mučnog povlačenja. Da se o tom uvjerimo, dovoljno je samo pogledati njegove crteže: Ubijena žena, Autoportret i crtež jedne, sasvim romantički shvaćene figure za »Kamenoga gosta«.

Portreti su njegovi, uz čisto artističke kvalitete, u isto vrijeme još i vrlo dobre psihološke studije: u nekoliko škrtih poteza (na pr. kod Gogolja) uspijeva mu dosta adekvatno realizirati duševno stanje svog objekta.

Svi su mu crteži dani sasvim realistički — osim možda nekoliko njih s natruhom romanticizma, kao na pr. spomenuti marginalni crtež za »Kamenog gosta«, pa crteži satira i sl. Kako su mu crteži dani sasvim realistički, oni znače ujedno i jedan čisto kulturni dokumenat, dokumenat civilizacije njegove epohe.

Gledajući dakle te Puškinove crteže, moramo požaliti, što oni još ni danas nijesu dovoljno poznati, i izraziti samo veselje, što je g. Vičo Ivanov pošao u svojoj raspravi s jedne nove baze: prikazati Puškina ne kao književnika, nego kao grafičara.

*

Ovom se zgodom možemo sjetiti i jednoga našeg književnika, koji je — jednako kao Puškin — pokazivao također grafičke sklonosti. I August Šenoa je u rukopisima svojih romana crtao figure svojih junaka. Ali ti su crteži imali čisto praktičnu svrhu: da zadrže likove glavnih junaka uvijek pred očima autorovim, kako ne bi došlo do kontradikcija u opisivanju njihovu. No nažalost, od tih crteža nije do danas ništa sačuvano. Odnosno, možda je i sačuvano, ali tko zna, gdje se to nalazi. U obitelji pjesnikovoj nije sačuvan nijedan takav rukopis s crtežima, osim dva fragmenta. Dr. Milan Šenoa sjeća se, da su ti crteži bili crtani crvenom tintom uz sam rukopis i da su bili dosta veliki. Vjerojatno je, da je većina tih crteža s rukopisima dospjela u koš, u koliko nije koji korektor ponešto zadržao za sebe. Ali, kako rekoh, nije mi uspjelo saznati, postoje li još gdjegod ti crteži. Jedino, što obitelj Šenoina čuva, to su crteži olovkom uglavnom iz godina 1853., 1854. i 1858. Većinom su to pejsaži s figurama ili bez njih, po gdjekoji životinjski lik i dvije mrtve prirode. Jedan od tih crteža je štaviše i koloriran. Šenoa je te crteže radio u svojoj četrnaestoj, petnaestoj godini. Rađeni su, kako se čini, po predlošcima tirolskih pejsaža, koji su tih godina bili vrlo rašireni u našim krajevima u uljenom tisku. Neki su bolji, neki lošiji — uglavnom ostaju na razini pokušaja.

Sačuvana je također autoportretna silhoueta, ta tipična biedermeyerska slikarska vrsta; nekoliko čestitaka »mom dragom ocu za imendan« sa crtanim cvijećem i pticama — i to je uglavnom sve, što je preostalo od slikarskih pokušaja Šenoinih.

Ono, što bi nas najviše interesiralo — marginalni crteži u rukopisima romana — nestalo je. Samo je nešto sačuvano. Na jednoj strani rukopisa šestog čina »Mejrime« i na konceptu jedne nepoznate pjesme nalazimo nekoliko crteža glava, crtanih olovkom. Crteži su dobri, i stoga moramo još više žaliti, što su se ostali izgubili.

Dakako, Šenoa u tim svojim crtežima nije ni izdaleka tako jak kao Puškin, a vjerojatno se ne bi ni razvio u tako jaki, čisto grafički individualitet kao Puškin. Jer za Puškina je to bila apsolutna duševna potreba, jednako kao i izražavanje riječima, dok je za Šenou crtež imao ili čisto praktičnu vrijednost ili je bio samo igra olovkom u dokolici, bez jačih doživljaja. Ali zato je ipak šteta, što nemamo tih crteža, jer bi nam oni — kao psihološki dokumenat — dali zaokruženiju sliku o Šenoi.

Mirko Šeper

IZA KULISA MIROVNE KONFERENCIJE

Stenografske bilješke o raspravama »Velike četvorice«

Izdavačka kuća A. Montadori u Milanu izdala je knjigu talijanskog poklisara markiza Luigia Aldrovandia Marescottia »Diplomatski rat« — »Uspomene i fragmenti dnevnika«. Pisac je u ovom djelu iznio veoma važne momente iz razdoblja 1914.—1919., kad se vodila borba, koja je izmijenila zemljopisnu kartu Evrope i koja je iznijela na dnevni red međunarodne politike mnoga pitanja, koja ni do danas nijesu riješena. Pisac je bio u veoma povoljnom položaju, da iznese mnoge važne događaje iz toga povijesnog razdoblja, jer je, prvo, kao član talijanskog poklisarstva u Beču, zatim kao član talijanske delegacije u međunarodnoj misiji u Rusiji 1917. i, na koncu, kao tajnik talijanske delegacije na mirovnoj konferenciji u Parizu imao prilike, da motri i prisustvuje odvijanju velikih zakulisnih borba između glavnih protagonista toga sudbonosnog sudara suprotnih interesa u Evropi.

Najinteresantniji i najvažniji je onaj dio knjige, u kojemu se govori o mirovnim pregovorima u Versaillesu. Pisac je bio jedan od rijetkih ljudi, koji je, premda nije bio odlučujući faktor u mirovnim pregovorima, imao uvida u sve ono, što se je odigravalo iza kulisa u Versaillesu. Aldrovandi je naime bio tajnik predsjednika talijanske vlade Orlanda, jednog od t. zv. Velike četvorice, koja je krojila sudbinu naroda. U tom svojstvu je pisac knjige bilježio tok tajnih razgovora i pregovora između Wilsona, Clémenceaua, Lloyd Georgea i Orlanda. Raspravama »Velike četvorice« prisustvovao je i Sidney Sonnino, kad se je raspravljalo o talijanskim zahtjevima i problemima.

Važno je, da je knjiga Aldrovandia izašla upravo sada, za vrijeme fašističkog režima, koji je piscu stavio na raspolaganje i tajne arhive ministarstva vanjskih poslova u Rimu. Bila je očito želja fašističkih prvaka, a posebno Mussolinia — komu pisac toplo zahvaljuje za pokazanu susretljivost — da pokažu talijanskoj i vanjskoj javnosti, kako je Italija bila slaba i malo poštovana za vrijeme Orlanda i Sonnina, odnosno prije dolaska fašizma na vlast.

Za hrvatsku javnost najvažniji je onaj dio knjige, koji se odnosi na pregovore i potpis te kasnije, za vrijeme mirovne konferencije, na raspravu i spor o londonskom ugovoru. Mi ćemo ovaj dio podrobnije i prikazati, ograničujući se, da druge momente iz knjige samo usput spomenemo.

Pisac je nazvao ono razdoblje mirovne konferencije u Versaillesu, za koje je vrijeme dominiralo pitanje londonskog ugovora i uopće odnosa između Italije i nove države Srba, Hrvata i Slovenaca, »Tjedan jadranske čežnje« (»La settimana di passione adriatica«). To poglavlje svršava odlaskom talijanske delegacije s mirovne konferencije, u znak protesta, što nijesu prihvaćeni njeni zahtjevi. Orlando, Sonnino i talijanski državnici i diplomati uopće kasnije su uvidjeli, da su pogriješili, što su napustili mirovnu konferenciju. Velika trojica, Wilson, Clémenceau i Lloyd George, donosila su odluke od povijesne važnosti i bez prisutnosti talijanske delegacije. Tako je u njenoj odsutnosti izvršena i podjela njemačkih kolonija. Talijanski delegati su se požurili natrag u Pariz, kad su konstatirali, da se i bez njih kroji nova karta svijeta. No kad su se povratili na mirovnu konferenciju, bilo je već kasno, da izmijene mnoge važne odluke »Velike trojice«.

Želja je pisca ove knjige, da prikaže, kako se je s Italijom nepravedno postupalo u Versaillesu i kako je ona prikraćena u svojim pravima. Wilson je glavni nišan pisca, koga optužuje, da je postupao prema Italiji u osvetljivom duhu. Wilson je, veli pisac, zvao londonski pakt t. zv. londonski pakt. On je imao hladnu dušu prema Talijanima. Njegovo bi se lice namrštilo, kad je čuo spominjati londonski pakt. Clémenceau nije također prikazan u simpatičnom svijetlu s obzirom na njegovo držanje prema talijanskim zahtjevima. Najbolje prolazi Lloyd George, premda nije ni on bio onakav, kakvog su željeli Talijani.

Sonnino je bio tvorac londonskog pakta i njegov najpopularniji branitelj. On je u tom pogledu pokazao neobičnu tvrdokornost, koja nije uobičajena u gipkoj talijanskoj diplomaciji. Neki tumače ovo pomanjkanje gipkosti kod Sonnina time, da je njegova majka bila iz Škotske. U svakom je slučaju danas posve jasno, da je tvrdokornost Sonnina škodila talijanskim aspiracijama.

Bila je također pogrješka talijanske delegacije na mirovnoj konferenciji, da je tražila uz londonski ugovor i Rijeku, premda je ona upravo od samog Sonnina bila tim istim ugovorom ostavljena Hrvatskoj, koja je trebala biti nezavisna država, ako se raspadne Dvoimena monarhija. Talijani su tražili Dalmaciju na temelju londonskog ugovora, koji nije vodio računa o pravu samoodređenja naroda ni o etničkom sastavu njenog pučanstva. Rijeku su pak Orlando i Sonnino tražili na temelju prava samoodređenja naroda, pozivajući se na to, da je većina njenog pučanstva za sjedinjenje s Italijom. Ova se je nedosljednost osvetila talijanskoj delegaciji na mirovnoj konferenciji.

Borba za i protiv londonskog ugovora bila je veoma žestoka i u mnogo momenata je poprimala dramatski karakter. Prvi je talijanski zahtjev, dok je talijanska diplomacija pregovarala za ulazak u rat na strani Antante, sadržavao Dalmaciju do Neretve sa svim dalmatinskim otocima i poluotok Pelješac. Uz to je Sonnino tražio cijelu Istru, Trst i Goricu, te sve velike i male istarske otoke, uključivši Krk.

Talijanski poklisar u Londonu, markiz Imperiali, po izričitim uputama Sonnina postavio je te maksimalne zahtjeve, da uzmogne prilikom mešetarenja dobiti što veći dio Dalma-

cije. Ovi su talijanski zahtjevi naišli odmah na protivnost, osobito kod Sazonova. Carlotti, talijanski poklisar u Petrogradu, javio je, da mu je Sazonov prilikom audijencije otvoreno rekao, da je osobno protivan, da se dade Italiji sve ono, što traži u Dalmaciji. Sazonov je naglasio, da će Italija imati osigurano gospodstvo u Jadranskom moru, nakon što dobije Trst, Pulu i Valonu.

Sir Eduard Grey, državni tajnik Foreign Officea, nakon što je razmotrio talijanske zahtjeve, saopćio je markizu Imperialiu, da bi se Italija trebala zadovoljiti Zadrom i Šibenikom te otocima, koji su joj iz strategijskih razloga neophodno potrebni. Ostali dio dalmatinske obale, od Splita pa prema jugu, kao i albanska obala sve do Vojuše bili bi neutralizirani. Imperiali javlja Sonninu, da je prijedlog Greya očito težio za tim, da se ostave otvorena vrata, da se spriječi prekid pregovora. Dan kasnije, 27. ožujka 1915. Imperiali brzojavlja Sonninu, da je njegov osobni dojam, da su saveznici, ma koliko željeli talijansku suradnju, razmotrili sigurno mogućnost, da moraju prekinuti s pregovorima i odreći će talijanske pomoći.

Ovaj brzojav markiza Imperialia djelovao je na Sonnina. On je uvidio, da postoji opasnost da saveznici ne prekinu pregovore za ulaz Italije u rat. U tom bi slučaju Sonnino izgubio diplomatsku bitku, koju je počeo onog časa, kad je stupio u tajne pregovore prvo s Bečom, zatim sa saveznicima, tko će od njih dati više Italiji, da ona ostane neutralna odnosno da uđe u rat.

Sonnino nije više oklijevao. Iz Rima on brzojavlja markizu Imperialiu, da ga ovlašćuje saopćiti sir Eduardu Greyu, da talijanska vlada pristaje na njegov prijedlog, uz izvjesne manje izmjene. Sonnino javlja Imperialiu, da Italija traži, uz ono što je predložio sir Grey, da joj se dadu još svi dalmatinski otoci, osim onih pet, koji leže sučelice Splitu, te da se neutralizira cijela obala Dalmacije, koja ne će pripasti Italiji.

Grey je međutim iz zdravstvenih razloga otputovao iz Londona. 2. travnja 1915. premier Asquith pozvao je Imperialia i saopćio mu, da su se Velika Britanija, Francuska i Rusija, konačno sporazumjele, da se Italiji ustupi: 1. Dalmacija s otocima do rta Planke, 2. Italija dobiva također otoke Vis, Pelegružu, Lastovo i još dva mala, nenaseljena otoka daleko od dalmatinske obale. 3. Ostali dio Dalmacije, od rta Planke pa do granice Crne Gore, pripasti će Srbiji. Dalmatinska obala od Zadra do Neretve bit će neutralizirana, a isto tako i Boka Kotorska.

Sonnino 3. travnja brzojavlja Imperialiu, da ne može pristati na taj prijedlog. 7. travnja Asquith saopćuje markizu Imperialiu, da je Rusija pristala, da se dio dalmatinske obale, koji će pripasti Italiji, ne neutralizira, te da će on, Asquith, uložiti sve svoje napore, da Rusija pristane, da se dadu Italiji također otoci Korčula, Hvar i Mljet, ako Italija pristane, da Pelješac dobije Srbija. Sonnino ne pristaje ni na ovaj prijedlog. On ne će neutralizaciju ni jednog otoka, koji dobije Italija. Nećka se i u pitanju Pelješca. Tako su se vodili pregovori do 26. travnja, kad je na koncu potpisan između Velike Britanije, Francuske, Rusije i Italije londonski ugovor.

Iz daljnjeg se prikaza u knjizi vidi, da bi Italija, da Sjedinjene Države nijesu ušle u rat, dobila u cijelosti londonski ugovor, osim da bi kakav drugi događaj, koji se međutim nije dogodio, spriječio Italiju, da zasjedne Dalmaciju. Wilsonovo odlučno držanje kao i činjenica, da Italija nije za vrijeme rata okupirala Dalmaciju, te neumorna aktivnost Jugoslavenskog odbora, a posebice njegovog predsjednika dra. Trumbića spriječiše Orlanda i Sonnina, da ostvare londonski ugovor. Za vrijeme »Tjedna jadranske čežnje«, od 17. do 27. travnja 1919., kad se je na mirovnoj konferenciji u Versaillesu vodila najupornija diplomatska borba za i protiv talijanskih zahtjeva, dolazilo je mnogo puta do dramatskih prizora. Orlando je čak plakao. Sonnino, koji je tako neobičnom upornošću tražio, da se londonski ugovor u cijelosti primijeni, padao je u očaj, ali nije popuštao. No Wilson je držao čvrsto, pomagan sad jače sad slabije od Lloyd Georgea, ali nalazeći uvijek više razumijevanja kod Clémenceaua. Talijanski delegati prikazivali su dalmatinsku kulturu kao isključivo latinsku odnosno talijansku. Najviše su operirali strategijskim razlozima. Iznosili su i ovaj argumenat: Ako Poljaci mogu anektirati do 2 milijuna Nijemaca, Česi do tri milijuna Nijemaca i Mađara, zašto ne bi mogla Italija imati u svojim granicama od prilike 600.000 stranaca?

A Rijeku su talijanski delegati tražili na temelju prava samoodređenja naroda. Međutim i Clémenceau i Lloyd George su ih podsjetili ne jedamput, da ne mogu svojatati Rijeku, ako traže izvršenje londonskog ugovora, jer je upravo po tom ugovoru Rijeka s obalom Hrvatskog primorja bila namijenjena Hrvatskoj. Orlando je jednom prilikom ustvrdio, da možda i sada, 1919., u Splitu i Trogiru ima većina talijanskog građanstva. To je, rekao je on, cvjetajuće talijanstvo. Sonnino je pak među ostalim, kao argumenat za izvršenje londonskog ugovora, naveo, da je Dalmacija, a osobito njen sjeverni dio, izvan Balkana. Sve ekonomske i kulturne veze Dalmacije da gravitiraju prema Italiji.

Clémenceau mu je odgovorio, da je zaprepašten, što Italija traži uz Dalmaciju i Rijeku, kad je sama potpisala ugovor, kojim priznaje Rijeku kao dio Hrvatske. Uopće bila je Ahilova peta talijanske delegacije, što je htjela i londonski ugovor i Rijeku. »Tjedan jadranske čežnje« nije donio ostvarenje talijanskih zahtjeva, i Orlando i Sonnino sa svim članovima talijanske delegacije napustili su mirovnu konferenciju i vratili se u Rim. Kad su, povrativši se na mirovnu konferenciju, Orlando i Sonnino nastavili pregovore o londonskom paktu i Rijeci, njihov je položaj bio mnogo slabiji, ne-

go za vrijeme »Tjedna jadranske čežnje«. Bilo je već posve jasno, da Italija ne će dobiti u cijelosti londonski ugovor. Teško da bi bila zasjela i u Rijeci, da nije srpska vojska pustila D'Annunzia, da uđe sa svojim arditima u grad. Prilikom jedne konferencije Velike četvorice, nakon povratka talijanske delegacije u Versailles, Lloyd George, odgovarajući na argumente Orlanda, da se Italiji dade Rijeka, rekao je doslovce ovo: »Rijeka je pitanje napuhnuto. A to nije vrijedilo. Znam, da Jugoslaveni drže do toga. Trumbić je tvrdoglav i drži, ali Pašić ne drži«.

U Versaillesu, kako je poznato, nije završen spor radi londonskog ugovora i Rijeke. 1920. godine u Rappallu je zaključen ugovor između Italije i države Srba, Hrvata i Slovenaca, kojim se je Italija odrekla Dalmacije osim Zadra i Lastova. Rijeka je pak postala slobodna država, koju je međutim kasnije dr. Ninčić ustupio Italiji. Na ovu »susretljivost« odgovorio mu je Mussolini nekoliko mjeseci kasnije tiranskim paktom. A Ninčić je na to odstupio. Tako je Rijeka ostala Italiji, premda je mirovna konferencija nije htjela priznati Italiji. U međuvremenu, dok su se Orlando i Sonnino uzalud borili, da provedu londonski ugovor i dobiju Rijeku, Italija je prikraćena kod podjele kolonija, a nije dobila ni južni dio Anatolije, koji joj je bio priznat kao nagrada za njen pristup u rat na strani saveznika.

Tako je svršilo jedno poglavlje svjetskog rata i mirovne konferencije.

Stenografske bilješke markiza Aldrovandia potvrđuju, da je uporno i nepopustljivo držanje dra Ante Trumbića u pogledu Dalmacije pružilo Velikoj trojici moćan argumenat protiv zahtjeva Orlanda i Sonnina. Kad su talijanski delegati insistirali na izvršenje londonskog ugovora, Lloyd George je isticao tvrdoglavost dra Trumbića. A i Wilson je imao jaku potporu u nepopustljivom držanju predsjednika Jugoslovenskog odbora u pitanju Dalmacije.

U današnjem presjeku mirovne konferencije u Versaillesu i njenih zaključaka mogu se sa mnogo sigurnosti postaviti na pravo mjesto ne samo Velika četvorica, već i svi oni faktori, koji su direktno ili indirektno utjecali na poratnu sudbinu evropskih naroda. Orlando i Sonnino nijesu sigurno pokazali dalekovidnost. Bili su nedorasli vremenu, koje ih je bilo iznijelo na prvo mjesto u Italiji.

—Šp. nis—

HADŽI MEHMED DŽEMALUDIN ČAUŠEVIĆ

In memoriam

U bosanskoj Krajini ili nekadašnjoj Turskoj Hrvatskoj, kako se nazivala Krajina za turskog vladanja, a u selu Trapuši nedaleko od Krupe, u kraju koji je bio nekada svojina hrvatskih krbavskih knezova, i to u najhrvatskijoj zemlji iza zapadne Hercegovine — na čistoj hrvatskoj grudi — rodio se 28. prosinca 1870. godine Džemaludin Čaušević. Sin je naprednih seljačkih roditelja. Osnovno znanje stekao je u svom rodnom mjestu, kasnije je pohađao muslimansku srednju školu ili medresu u Bihaću. Godine 1887., upravo u 17. godini svoga života, otišao je u Carigrad na dalje školovanje, gdje je ostao punih 17 godina. Tu je završio visoke studije (teološki i pravni fakultet) s odličnim uspjehom. Koliko je Džemaludin bio cijenjen i u turskom naučnom svijetu u Carigradu, vidi se najbolje po tome, što je obdaren naslovom i najvećim odlikovanjem mula od Stambola. Tim visokim odlikovanjem u islamskom svijetu kitili su se samo najveći muslimanski dostojanstvenici i oni zaslužni muževi, između kojih se birao šejh-ul islam, t. j. vjersko-pravni poglavica muslimana. Džemaludin se je toliko uživio u turski jezik i tako dobro govorio turskim jezikom, da je gotovo i zaboravio govoriti svojim materinjim hrvatskim jezikom. Može se čak ustvrditi i to, da je i do smrti gotovo bolje govorio turskim jezikom.

Baš u ono vrijeme, kad je završio visoke studije u Carigradu, došla mu je vijest, da mu je umro otac Ali efendija. Valjda je to natjeralo Džemaludina, da se ponovo vrati u Bosnu, gdje i ostane. Iste, 1903. godine Džemaludin je imenovan učiteljem arapskoga jezika na današnjoj sarajevskoj gimnaziji. Godine 1905. postavljen je za člana Ulema medžlisa (ustanova, koja upravlja i nadzire vjerski i prosvjetni život islamske zajednice), u godini 1909. imenovan je profesorom šerijatske (sudačke) škole u Sarajevu. Dužnost profesora u tom najvećem muslimanskom zavodu u Bosni i Hercegovini vršio je tri godine. U mjesecu srpnju 1912. izbio je sukob između Džemaludina i ondašnje austrijske vlasti, i radi toga se zahvali na državnoj službi. Taj Džemaludinov energičan i muževan istup pribavio mu je veliki ugled među muslimanskim svijetom. Godine 1913. izabran je Džemaludin predsjednikom visoke vjerske ustanove Džemijetul-ilmije. U tom vremenu (1913. g.) na svoju molbu umirovljen je reisulema Sulejman Šarac, a na mjesto njega hodžinska kurija predložila je na prvom mjestu Džemaludina Čauševića. Austrijske vlasti nisu trpjele borbenog Čauševića, pa su njegov izbor poništile, iako za to nije bilo oslonca u zakonu. Međutim i na ponovnom zasjedanju hodžinska je kurija opet predložila Džemaludina, pa je austrijska vlada potvrdila izbor Džemaludina Čauševića za reisulemu, i to u ožujku 1914. godine. Imenovanje i ustoličenje Džemaludinovo za reisulemu primljeno je s odobravanjem u islamskom svijetu, te je u muslimanskim listovima naglašavano: bila je velika narodna potreba, da se Džemaludin imenuje vrhovnim muslimanskim poglavicom, taj visoki i teški položaj može obnašati samo čovjek sa onom sposobnošću i energijom, što ih jedino ima Čaušević.

Čast reisuleme Džemaludin je obnašao od ožujka 1914. pa do 1930. godine. Te godine (1930.) izbio je sukob između njega i ondašnjeg ministra pravde Milana Srškića radi loše redakcije novog statuta (ukidanje autonomija).

U mjesecu travnju tražio je umirovljenje, i usprkos toga, što su mu prijetili, da ne će dobiti mirovine Džemaludin je te godine umirovljen. Od tada je manje više poboljševao. I pored teške bolesti štampao je 1937. godine u mjesecu ožujku Kuran (prijevod i tumač).

Nenadana smrt zadesila je Džemaludina 28. ožujka 1938. godine. Bosansko-hercegovački vakufski sabor htio je pokopati Džemaludina na svoj trošak. Međutim obitelj r. Čauševića nije dopustila, da se Džemaludin zakopa ni na čiji trošak, pa ni na trošak vakufa. Tako je zaslužni Džemaludin 30. ožujka 1938. g. zakopan o trošku svoje familije, i to u dvorištu Begove džamije u Sarajevu, gdje se ukapaju najzaslužniji sinovi Bosne i Hercegovine.

U prvim godinama po dolasku iz Carigrada Džemaludin je uočio veliku zaostalost — naročito prosvjetnu — bosansko-hercegovačkih muslimana. U školskoj obuci izveo je značajnu reformu: preudesio je arapsko pismo (slova) na hrvatski jezik. To je t. zv. »arebica«. On je to pismo uveo, iako je ta reforma naišla na mnoge proteste od strane reakcionarne i konzervativne čaršije. Počeo je odmah Džemaludin pisati muslimanske knjige za obuku arebicom. Izdao je svu silu vjersko-poučnih djela, što originalnih što prevedenih. Valja naročito istaći: Ritmičko pravilo za čitanje Kurana, Kratka povijest islama Bergivija i dr. Ta djela Džemaludin je izdao u vlastitoj nakladi. Čaušević se mnogo bavio i publicističkim radom, uređivao je: »Behar«, »Tarik«, »Mualim«, »Misbah« i dr. Također je aktivno sudjelovao i u mnogim muslimanskim prosvjetnim i dobrotvornim društvima (»Merhamet«, »Narodna Uzdanica« i »Gajret«), bio je osnivač i utemeljitelj »Merhameta« i »Narodne Uzdanice«.

Još kao student u Carigradu, Čaušević se, proučavajući izvore islamske vjere, uvjerio, da je glavni islamski izvor Kuran. Poslije je putovao po Arabiji i tamo našao muslimanska društva i škole osnovane prije 70 godina, koje su zastupale povratak korijenu (Kuranu) i odbacivale i osuđivale sekte u islamu, koje nisu postojale za vrijeme Muhameda i njegovih prvih nasljednika (četiri prva kalifa). Radi toga valja naročito istaknuti, da je Džemaludinu u tumačenju islamskih zasada bio glavni izvor (vođ) Kuran, pa se Džemaludin nije držao tumačenja i izlaganja pojedinih šerijatsko-pravnih djela.

Odmah po imenovanju za reisulemu Džemaludin je dobio upit od austrijskog ratnog ministarstva, da li bi mogli po islamskim vjerskim propisima muslimanski vojnici oblačiti mjesto uobičajenog fesa običnu vojničku kapu sa strehom. Džemaludin je na to odgovorio: po islamskim izvornim propisima nema nikakve zapreke, da muslimanski vojnici oblače kapu sa strehom kao i ostali vojnici. No s obzirom na današnje prilike kod muslimana u Bosni i Hercegovini ne mogu preporučiti tu promjenu, ali priznajem, da je crveni fes, osobito za vrijeme rata, nezgodan, i vjerujem, da monarhija može dati fesu kakvu hoće boju, pa sam za preinaku u tom pogledu.

Tako su — na prijedlog Džemaludinov — muslimanski vojnici za vrijeme rata nosili fesove boje iste kao i odijelo.

Naročitu pažnju treba posvetiti Džemaludinovim vjerskim i socijalnim reformama, i to: pokrivanje muslimanske žene, njezino sudjelovanje u javnom i društvenom životu i racionalno iskorišćavanje vakufa. To su glavna pitanja, koja zasijecaju u javni, društveni i vjerski život naših muslimana. Ali o tim pitanjima nije nitko prije Džemaludina smio da govori iskreno i otvoreno.

Još prije osnutka turske republike Džemaludin je imao reformatorske poglede, što se dobro vidi iz odgovora austr. ministarstvu, naročito u pitanju pokrivanja i iskorišćavanja vakufa. Ali to Džemaludin nije prije javno isticao. Međutim kad se krajem 1927. godine povratio iz Turske, novinarima je dao ovu senzacionalnu izjavu:

Iz Turske sam ponio najljepše utiske, zapazio sam na svakom koraku napredak i blagotvorno djelovanje, život teče zdravim tokom, što se opaža u podjednakoj mjeri na kulturnom i ekonomskom polju, emancipacija u Turskoj donijela je koristi, pa će i nama iste koristi donijeti, samo ako je prihvatimo.

Zakon muslimanske vjere ne protivi se otkrivanju lica muslimanske žene, te prema tome vjera ne priječi ni jednoj muslimanki da odbaci koprenu i pokaže svoje lice pred čitavim svijetom. Danas bi mnogo bolje bilo, da muslimanske djevojke otkrivene rade po radionicama i trgovinama, nego da zastrte sjede po kavanama i koketiraju po korzu. Nošnja je uopće stvar shvaćanja, a svako vrijeme ima svoje shvaćanje u tome pogledu. Ne krši vjerske propise onaj musliman, koji na glavu meće šešir mjesto uobičajenog fesa. Islam ne gleda, tko je u fesu, a tko je u šeširu. Islamskoj inteligenciji može se predbaciti, što se ona previše udaljuje od naroda i što ne dolazi u džamiju, da čuje njegov voz (propovijed) ili da sama drži predavanja narodu. Opća emancipacija i puno saživljavanje muslimana s ostalim dijelovima našega naroda urodit će dobrim plodom i donijet će velike i pozitivne rezultate...

Džemaludin je, nema sumnje, najbolje poznavao svrhu muslimanskih ustanova, osobito svrhu onih ustanova, koje trebaju služiti narodnom dobru. Na molbu i na zahtjev sazivača na jednoj konferenciji Džemaludin je govorio o racionalnom iskorišćavanju vakufa, napomenuo je, da bi se vakufska dobra i kod nas mogla bolje iskoristiti. U Turskoj se vakufski imetak mnogo bolje iskorišćuje, jer se vakufi prilagođuju suvremenoj kulturi da čim više koriste narodu, a to je i glavna svrha vakufa. Ne može se reći, s obzirom na postojeću konzervativnost našega svijeta, bi li se to moglo danas provesti kod nas. Ali, dužnost je muslimanskih intelektualaca, koji krče put napretku bez obzira na mišljenje masa, da to pi-

tanje pokrenu i rade na njegovu oživotvorenju.

Ove dobronamjerne i iskrene riječi Džemaludinove djelovale su senzacionalno na inače do skrajnosti konzervativni muslimanski svijet u Bosni i Hercegovini. Sitna i beznačajna klasa neupućenih muslimana ustala je protiv reformističkih Džemaludinovih izjava. Mora se istaći, da su protiv Džemaludina ustali samo oni ljudi, koji su sipali prašinu u oči muslimanskom svijetu, ustali su mračnjaci i paraziti, koji su zavaravali muslimanski svijet, ustali su oni pokvareni i nesocijalni tipovi i nazadnjaci, koji su neznanje i neupućenost muslimanskog svijeta iskorišćavali u svoje lične ciljeve.

Sa žaljenjem se mora priznati, da su protiv Džemaludina ustali i neki tobožnji učenjaci (ulema). Šta više, po mnogim mjestima Bosne i Hercegovine udruživala se ilmija (hodže i vjerski učenjaci), držale konferencije i javne skupštine. Tim skupštinama bio je zadatak, da nadglasavanjem osude zlonamjerno iskrivljene izjave Džemaludinove — kao da se vjersko-pravne istine rješavaju po javnim skupštinama. Za tim neukim hodžama nisu zaostali ni oni laici iz džematskog medžlisa sarajevskog. Oni su pozivali svoga vjerskog poglavicu (Džemaludina), da u roku od 8 dana korigira svoje izjave.

Ali ni islamska omladina i inteligencija nije ostala skrštenih ruku, ona je pozdravila Džemaludinov energični istup i s velikim odobravanjem i oduševljenjem dala mu karakter autoritativnosti. Da to i javno manifestira, muslimanska je inteligencija sazivala konferencije, na kojima je osuđivala reakcionarnu čaršiju i ljude, koji joj služe, i pozivala ostalu inteligenciju da aktivno sudjeluje u Džemaludinovom reformatorskom pokretu. Sa tih konferencija slati su pozdravni brzojavi Džemaludinu. Takav je brzojav poslan iz Banja Luke polovinom mjeseca siječnja 1928. godine Džemaludinu s ovim sadržajem:

»Povodom kampanje preduzete od strane izvjesnih reakcionara, koji svijesno izvrnuše vaše plemenite misli, za kojima stoje svi svijesni muslimani, muslimanska inteligencija u Banjoj Luci, sa svoga današnjeg sastanka izražava vašoj Preuzvišenosti jednodušno svoje povjerenje i osobito poštovanje, smatrajući, da ste vi jedini kompetentni da tumačite naše vjerske propise. Molimo vas, da ustrajete i posvetite naročitu pažnju našoj vjerskoj obuci u duhu vaših intencija i podizanju najvažnije institucije vakufa, koja očevidno propada.«

Ova borba odjeknula je i u ondašnjoj štampi, i to sarajevskoj i beogradskoj (Jugoslavenski List, Večernja Pošta, Politika i dr.). Čak su o tome u ovom vremenu (1928. g.) pisane čitave knjižice (Bušatlić: Pitanje muslimanskog napretka u Bosni i Hercegovini; A. R. Karabeg: Rasprava o hidžabu i dr.). Držimo, da je od svih tih knjižica najdokumentiranija ona, koju je napisao odlični islamski pravnik (šerijatski sudija) A. Bušatlić.

Većina slobodoumnih i objektivnih naučenjaka a s njima i muslimanska inteligencija prihvatila je Džemaludinove reformističke ideje. Vrijeme je dalo pravo Džemaludinu: danas muslimanke — osobito mlađe i najmlađe generacije — idu otkrivena lica u škole i rade otkrivena lica u različnim poduzećima i u znoju svoga lica zarađuju hljeb svakidašnji.

Kuranom i njegovim zasadama mogao se služiti samo onaj čovjek, koji je dobro poznavao arapski jezik. Takvih ljudi kod nas imade vrlo malo, možda bi se mogli i na prste izbrojiti. Veliko bogatstvo arapskog jezika i teški stil kuranskog teksta, otežavaju prevođenje Kurana. Iz tih razloga kod nas nije se nitko usuđivao prevoditi Kuran na hrvatski jezik. Budući da se već odavno osjećala potreba prijevoda Kurana i kod Hrvata, toga se je mučnoga i odgovornoga posla primio Džemaludin Čaušević. Izdao je Kuran u ožujku 1937. godine, iako je kroz to vrijeme bio bolestan i prikovan uz postelju. Ovo svoje djelo Čaušević je načinio prema prijevodu i komentaru Kurana turskog učenjaka Omera Rize.

To Džemaludinovo djelo je po opsegu vrlo zamašno, jer imade oko 1050 strana velike osmine. Djelo nosi naziv »Kuran časni, prevod i tumač«, a sadržava opširan uvod, sav originalni arapski tekst u 814 klišeja, potpun prijevod i potreban tumač (komentar) Kurana. Uvod u prijevod i tumač, na gotovo punih 70 strana, opširno ocrtava, što je Kuran, što je kuranski red i njegova raspodjela, sadrži kuranska imena, poglavlja i pjeti, nadalje ocrtava suštinu Kurana, tumačenje Kurana, objašnjava odnos Kurana i suneta (djela Muhamedova), obrađuje temelje islama, iznosi Božje jedinstvo, kako ga Kuran naučava, objašnjuje Božja imena i njihov pojam, iznosi islamska vjerovanja o zagrobnom ili drugom svijetu, govori se o raju, paklu i o Božjim objavama. Na kraju uvoda iznesen je kratak kronološki životopis Muhameda.

U drugom dijelu Džemaludinova Kurana sadržan je glavni dio knjige: sadržaj teksta, čitav originalni tekst, prijevod i tumač Kurana. Pred svakim poglavljem je sadržaj, zatim dolazi originalni arapski tekst u klišejima; uz tekst je doslovni prijevod Kurana pisan krupnim slovima, a ispod teksta i prijevoda je potreban komentar. Na kraju knjige je sadržaj i indeks, s pomoću kojega može čovjek naći svaku riječ i svaki pojam, o kojemu se u Kuranu govori. Ovaj glavni dio djela zauzima nešto manje od tisuću strana (970) velikog oktava.

Ovim grandioznim djelom Džemaludin je dao hrvatskoj književnosti djelo koje ona do sada nije imala, a muslimanskom svijetu, naročito muslimanskoj inteligenciji, najpotrebniju knjigu.

Još kod uvađanja »arebice« vidjelo se, kako se junački držao Džemaludin. Jačina njegove volje, postojanost njegova karaktera i njegova odlučnost i nepopustljivost ogleda se najbolje u 1927. i 1928. godini, kad su neobra-

zovani svećenici, ulica i čaršija ustali protiv Džemaludinovih reformističkih pogleda.

Poslije prevrata učestali su napadaji i progoni muslimana. To je dalo povoda, pa je Džemaludin dao francuskom novinaru izjavu o progonima muslimana u čitavoj zemlji, koja je kasnije i štampana. U toj je izjavi između ostaloga kazao i to, da se nada, da će jaka ruka velikoga i kulturnoga francuskog naroda stati ovome na put. Poslije toga beogradske su novine osule žestoku paljbu na Džemaludina. S izvjesne strane pokušavalo se utjecati na Džemaludina, da opovrgne date izjave. Ali Džemaludin je bio čovjek, na kojega se nije moglo utjecati.

Jedne godine krajem trećeg decenija 20. vijeka Džemaludin je bio u audienciji, i tom prigodom dao je pristanak za izmjenu autonomnog statuta, ali uz uvjet, da on dade projekat, prema kojemu će se napraviti nov statut. Za to Džemaludinovo obećanje neki su odmah doznali, pa su ga u saboru pitali: Čuje se, da ste obećali izmijeniti autonomni statut islamske zajednice. Na to je Džemaludin odgovorio: Jest, to je istina, ja ću to učiniti, i mislim, da možete vjerovati, da pri tome ne ću ništa učiniti, što bi bilo na štetu islamske zajednice. Džemaludin je izradio projekat novog statuta. Kad je statut objavljen kao zakon, odmah je zapaženo, da su unesene promjene i odredbe, koje ne konveniraju interesima islamske zajednice i koje su u suprotnosti sa predloženim projektom. Tada je Džemaludin tražio, da se to izmijeni, a kad se to nije htjelo izmijeniti, onda se Džemaludin zahvalio na časti reisuleme i pored prijetnje, da mu ne će dati mirovine. Tom zgodom — kako je Džemaludin i piscu ovih redaka govorio —ponosni Čaušević rekao je ministru Srškiću: Dok sam ja reisulema i dok nosim ovaj fes sa ahmedijom na glavi, dotle ja odgovaram za islamsku zajednicu; ako ti, Milane, misliš, da odgovaraš za islamsku zajednicu, onda ja više ne ću biti reisulema, pa ću skinuti sa svoje glave fes s ahmedijom i tebi ga na glavu metnuti.

U 1930. godini Džemaludin je učinio posljednju posjetu Beogradu i ujedno posljednju audienciju, u kojoj je tražio, da se u vojsci ukinu krsne slave, jer muslimani kao i katolici nemaju niti poznaju ikakve slave.

Nakon petosvibanjskih izbora 1935. godine početkom mjeseca kolovoza vodili su se stranačko-politički pregovori. Kad je predstavnik j. m. o. došao k Džemaludinu i obavijestio ga o toku pregovora, onda mu je Džemaludin odgovorio: prevarit će te, kao što su i mene prevarili; mi bosansko-hercegovački muslimani moramo s Hrvatima, jer jedino s Hrvatima moći ćemo doći do svojih prava.

Ovo nekoliko primjera iz života i rada Džemaludinova karakterizira ga kao čovjeka čvrste i jake volje, postojana karaktera i velikog pouzdanja, čovjeka do skrajnosti dosljedna u svojim djelima i riječima, čovjeka s izgrađenim kriterijem, koji nikada nije zapadao pod utjecaj drugih, čovjeka od djela i uspjeha.

Omladini, narodnoj uzdanici, Džemaludin je posvetio punu brigu. O odgoju muslimanske omladine i njezinu usavršavanju uvijek je — do svoje smrti — vodio računa i nastojao da je sa što boljim znanjem uputi u narod i u zabitna neprosvijećena sela. Zato je gotovo s prijetnjama i silom natjeravao roditelje, da svoju djecu školuju. Kao vrlo napredan i dalekovidan čovjek on se svojski zauzimao za svjetovno školstvo, pa je pobijao i odbacivao krivo mišljenje, da svjetovno školovanje i odgoj ide na štetu vjerskoga.

Džemaludin je posvećivao veliku pažnju uopće svim školskim knjigama. Ako je u njima što bilo što vrijeđa muslimane, on je to odmah zapazio i tražio na odgovornim mjestima, da se te knjige izbace iz upotrebe. Na tome poslu neumorno je radio i u teškim časovima bolesti, sve do same smrti.

Veliki dio odgovornosti nosi i muslimanska inteligencija, osobito izobražena inteligencija, za kulturnu zaostalost islamskog svijeta u Bosni i Hercegovini. Većina bosansko-hercegovačke inteligencije iškolovala se za to, da sebe uhljebi. Dobivanjem mjesta u kakvoj javnoj ili privatnoj službi prestaje svaki kontakt te školovane inteligencije s narodom, a naročito sa širokim seljačkim slojevima. To je zapazio i Džemaludin i osudio riječima: islamskoj inteligenciji može se predbaciti, što se ona previše udaljuje od naroda...

Kad je Džemaludin 1927. godine objavio islamskom svijetu svoje reformističke poglede o otkrivanju muslimanske žene, o potrebi jače radne aktivnosti muslimanske i o racionalnom iskorišćavanju vakufa, koji treba da služi samo narodnom dobru i napretku, onda je Džemaludin uputio muslimanskoj omladini, intelektualcima i inteligenciji ove značajne riječi:

Dužnost je muslimanskih intelektualaca, koji krče put napretku bez obzira na mišljenje masa, da to pitanje pokrenu i na njegovu oživotvorenju rade.

Vidi se, da je Džemaludin kao veliki učitelj i pastir upućivao dragu mu omladinu na pravi put, na put istine. A ta omladina odužit će se svome velikom i dobrom učitelju, ako nepokolebljivo ostane na onom putu, kojim ju je poveo Džemaludin.

*

Muhamed, veliki svetac iz Meke, dao je o vrijednosti čovjeka ovu definiciju: najbolji je od vas onaj, koji je najviše dobra učinio čovječanstvu. Ako se s toga socijalnoga — i jedino ispravnoga — gledišta ocjenjuje i Džemaludin, onda se može mirne savjesti reći, da je Džemaludin najveći i najvredniji čovjek, koji je izišao iz islamskog elementa ovoga kraja. Nije bolji i veći čovjek gazio zemlju ponosne Bosne i kršne Hercegovine. Muslimanska omladina u njemu je izgubila najvećega svoga učitelja i pastira, a čitav hrvatski narod vrlo zaslužnoga i velikog muža.

Kasim Gujić

IZ HRVATSKE KULTURNE HISTORIJE

»Vrela i prinosi«, zbornik za povijest Isusovačkog reda u hrvatskim krajevima. Uredio Dr. Miroslav Vanino D. I. — Sarajevo 1938., br. 8.

Poznati historičar dr. Miroslav Vanino izdaje već osmu godinu ovaj zbornik. Nedavno je izašao 8. svezak. Kao i u dosadašnjima, tako je i u ovom svesku izneseno mnogo materijala o kulturnom djelovanju isusovaca u hrvatskim krajevima.

Osmi broj ima 184 strane i donosi devet studija od osam autora.

Prof. Vjekoslav Štefanić iz Zagreba piše o »Bellarmino - Komulovićevu Kršćanskom nauku«. Godine 1597. izdao je kardinal Roberto Bellarmino »Kratki kršćanski nauk«, a već 1603. preveo ga je i izdao u Rimu naš isusovac Aleksandar Komulović. Bellarmino-Komulovićev katekizam ima naslov »Nauch charstyanschi chratach«. Poznata su samo dva primjerka ovoga djela, pa prof. Štefanić čini uslugu nauci, kada taj katekizam u cijelosti donosi.

Isusovac Lovro Grizogono napisao je najveće djelo o Bl. Djevici Mariji pod naslovom »Mundus Marianus« (Marijin svijet). Djelo ima 3000 strana, a podijeljeno je u tri sveska. Grizogono se rodio u Splitu 1590. god. Josip Predragović D. I. (Zagreb) u odličnoj studiji prikazuje život i rad Grizogonov i sadržaj njegova djela, možda najvećeg, što ga je jedan Hrvat napisao.

Don Josip Zovko, župnik u Ravnom, piše raspravu »Boškovići u selu Orahovi do«. Već je dr. Vanino u jednom predavanju održanom u Sarajevu dokazao, da kao rodno mjesto oca Ruđera Boškovića ne dolazi u obzir Orahovo, nekoć katoličko, a danas pravoslavno, nego samo Orahovi dô u župi Ravno. Zovko dolazi do istih rezultata.

Don Mitar Papac je skupa s još dva svećenika sređivao arhiv trebinjske biskupije u biskupskoj kuriji u Dubrovniku. Tom prigodom namjerio se je na vrlo vrijedan povijesni spomenik. Radi se o referatu, što ga je o. Vinko Basile kao apostolski vizitator podnio Propagandi u Rimu 1856. god. Papac donosi taj izvještaj, iz kojega doznajemo mnogo o stanju zapuštene trebinjske biskupije za vrijeme osmanlijske vlasti u Hercegovini.

Dr. Tomo Matić piše u zborniku tri rasprave. U prvoj objavljuje »Abecevicu« iz XVIII. vijeka za analfabete u požeškom kraju. Ta »Abecevica« služila je isusovcima u širenju pismenosti. Druga Matićeva rasprava odnosi se na isusovački kolegij i akademiju u Požegi iz godine 1773. Iznesena je povijest ovoga važnog naučnog zavoda. U trećoj raspravi govori o spomenici varaždinske gimnazije 1636.—1936., koju je napisao profesor K. Filić.

Možda najvažniji prilog ovoga broja zbornika jest studija dra. Fanceva, sveučilišnog profesora iz Zagreba. On naime priopćuje tekst Kašićeve duhovne tragedije »Sv. Venefride«. Taj je rukopis nađen u književnoj ostavini Jakše Čedomila. Dr. Fancev je posredovao kod zagrebačke sveučil. knjižnice, i ova je od baštinika pok. Jakše Čedomila otkupila ovaj dragocjeni rukopis.

Na kraju zbornika urednik dr. Miroslav Vanino donosi biografske podatke o glasovitom naučenjaku i sveučilišnom profesoru isusovcu Franji Zdelaru, koji se je rodio u Križevcima 1685., a umro u Ljubljani 1745.

Juraj Jurjević

GLASNIK BOSANSKOG MUZEJA

Glasnik bosanskog muzeja, god. XLIX. Uredio dr. Mihovil Mandić. I. svezak, historija i etnografija. Državna štamparija, Sarajevo 1937. Str. 108 i 12 tabla slika.

Na pragu pedesete godine svoga života izašao je Glasnik bosanskog muzeja s ovim sadržajem: Oliver Davies, Predhistorijski bakreni rudnik u Jarmovcu blizu Priboja na Limu (engleski). — M. Mandić, Skeletne gromile halstattskog doba u okolici Livna i Rogatice, nađene 1937. — D. Sergejevski u njemačkom članku opisuje ostatke rimskoga svetišta posvećenog persijskom bogu Mitri, nađene 1931. ispod grada u Jajcu na zemljištu Hadži Mustajbega Kapetanovića. Ovaj mitrej iz III. ili IV. stoljeća bio je neznatna građevina, no zanimljiv je relijef Mitre, koji ubija bika, usječen u živu stijenu. Relijef je bio bojadisan, kao što su u starom vijeku umjetnici često bojadisali svoje kipove: tuniku ima Mitra modru, plašt i hlače crvene, vo je bio čini se crn, a pozadina zelena. Sunce i mjesec bili su bojadisani crveno. — R. Tunguz Perović prikazuje pokušaj Dobromira Hrsa, malog dinaste macedonskoga, koji je na kraju XII. stoljeća za opće slabosti grčkog carstva pokušao osnovati samostalnu državu na Vardaru. Po imenu Dobromir pisac naivno sudi, da se pouzdano može tvrditi, da su roditelji Dobromira Hrsa bili Srbi. A što kad Bugari iznesu nekoliko pregršti Dobromira iz srednjeg vijeka nesumnjivih Bugara? — Zanimljiv je članak A. Lovrića, Glagoljski natpis na kamenu iz okolice banjolučke. Pošto je autor toga članka, kako se kaže u bilješci urednikovoj, umro, pregledao je članak prije štampe gimnazijski direktor dr. M. Lopac, i konačno ga za štampu priredio urednik Bosanskog Glasnika. Spomenik, o kojemu se ovdje govori, nađen je prije nekoliko godina u Slatini u okolici Banje Luke. Pisan je na mekanom kamenu (muljici) i osim pet redaka natpisa urezano je na tom kamenu nekoliko grubih crteža. Natpis je prilično čitljiv, ali nerazumljiv, jedino se dobro razbire »leži«, riječ karakteristična za stare nadgrobne spomenike bosanske, koji nose natpise. Inače su slova onakva, kako ih znamo iz spomenika glagoljskih na papiru pisanih, iz različnih perioda. Ispitujući natpis i analizirajući pojedina slova, dolazi autor do zaključka, da spomenik ne će biti stariji od polovine XV. stoljeća, i u tom ima pravo, da će to biti termin ante quem non. No granicu prema sadašnjosti nije pokušao povući, pa ćemo to učiniti mi i reći, da

ovaj natpis nije nastao mnogo prije nego ga je pokojni Lovrić počeo proučavati. Likovi su kraj natpisa razbacani bez ikakva reda i smisla za simetriju. Ističe se jedino konjanik, koji probada jelenu vrat kopljem i kukasti križ u četverokutu povrh onog lovca na konju. Pošto je iz Bosne poznato mnogo grobnih natpisa na kamenu, trebalo je ispitati, ima li kakih dodirnih točaka ili sličnosti u izradbi između ovoga kamena s glagoljskim i onih mnogih stećaka s ćirilskim natpisima. Bosanske stećke izrađivali su posebni majstori, zvani kovači. Ovaj banjolučki spomenik nije rađen od majstora, koji obično radi dlijetom, nego je obrađen od čovjeka, koji je prvi put uzeo neko kameno oruđe, da njim našara ovaj natpis i crtež, koji se predstavlja kao najgrublja črčkarija djeteta, što je tek naučilo držati pero u ruci. Obični bosanski stećci, i kad su prosto otesani i kad imaju najjednostavnije ukrase, odaju ruku vještih majstora, no ovaj banjolučki odaje se na prvi pogled kao moderna patvorina. Pisao sam nedavno o novoskovanom zlatnom novcu, koji profesor Ivan Renđeo drži za pravi novac posljednjega kralja bosanskog Štefana Tomaševića, i koji je također nađen u misterioznim okolnostima. (Vidi »Hrvatsku Stražu« od 10. listopada 1938.) I ovdje se ne kaže ništa, kako je taj kamen s natpisom nađen, tko ga je našao, je li bio na kakvom grobu s kostima ili nije, sve je to obvijeno mrakom. Razlika je između tih dvaju falsifikata ta, što je onaj zlatnik djelo vješta majstora, načinjen uz sudjelovanje vrlo obrazovanog poznavaoca starina i historije, dok je ovaj natpis s crtežima stvorio nevješt početnik u kamenoj tehnici. Prema tome ova nespretna patvorina ne zaslužuje više vjere nego je zaslužuje preklani nađeni glagoljski natpis na tobožnjem grobu Svetog Metodija kod Velehrada u Moravskoj, pun grubih anakronizama. — V. Skarić pišući o staroj župi Zemaljniku i nahiji Zmijanju u banjolučkom okružju ispravlja donekle sličan članak M. Karanovića u Glasniku bosanskog muzeja za 1936. Pošto se ta župa, koja je na sjeveroistoku obuhvatala zemljište današnje Banje Luke, u srednjem vijeku zove Zemlnik, valja je po modernoj fonetici zvati Zemunik (isporedi Zemun od Zemln i Zemunik u Dalmaciji), a ne Zemaljnik, kako pišu Karanović i Skarić. — D. Mazalić nastavlja svoje zanimljive ikonografske studije u članku o sarajevskim slikama kretske škole. — M. Karanović opisuje u jednom članku drvene rezbarije iz Ćemalovića kule u Buni kod Mostara, koje su sada prenesene u sarajevski muzej, a u drugom dodaje nekoliko bilježaka svojemu prvom članku o župi Zemuniku. Na kraju se nalazi oglas 1. i 2. broja »Umjetničkog pregleda«, koji izdaje muzej princa Pavla u Beogradu, a uređuje ga Milan Kašanin, direktor muzeja. *Antun Šimčík*

IZ ČEŠKOGA UMJETNIČKOG ŽIVOTA

Cijelo 19. stoljeće školovali su se češki likovni umjetnici u radionicama njemačke umjetnosti u Beču ili Münchenu. Jaroslav Čermak i Pinkas, zatim Hynais i Chitussi bili su prvi češki slikari, koji su došli u direktni doticaj s francuskom umjetnošću. Unatoč snažnoj tradiciji njemačkoga umjetničkog milieua javlja se kod njih utjecaj novije francuske umjetnosti. Manesu pripada zasluga, da je češki likovni umjetnički život podigao na niveau zapadne umjetnosti. Rodinova izložba u Parizu godine 1903. postala je kamen međaš na tom putu u razvitku moderne češke umjetnosti. Društvo čeških likovnih umjetnika Manes slaveći pedesetu obljetnicu svoga rada priredilo je retrospektivnu izložbu francuske umjetnosti, koja je u središtu duhovnog interesa glavnoga grada.

U zgradi Myslbeka Na Příkopje u Pragu izložila su četiri priznata slikara starije generacije svoja najnovija djela. Ta je izložba nadopunjena radovima kipara K. Tomana, bivšeg asistenta kiparske škole na praškoj tehnici. Izlagači su već stekli priznato ime u kronici umjetničkog života. Prvi je likovno-umjetnički pripovjedač, filozof-pjesnik, ilustrator Rudolf Adamek, drugi slikar portretist i figuralist Bohumir Čila, zatim pejzažist slikar Jadrana i Bosne Láďa Ehrlich i napokon prof. Ot. Sedlonj, koji slika prizore iz narodnog života u Čehoslovačkoj i izvan nje.

Izložba je u svakom pogledu uspjela i daje temeljit pogled u umjetničku radionicu slikara, od kojih svaki ima svoj izražaj i svoju individualnu notu. I u Alešovoj dvorani u Brnu izložili su neki češki slikari (Klimova, Podešva i dr.) svoje umjetnine, za koje ih je inspirirala Dalmacija. Láďa Ehrlich se rodio 1886. godine u Dobrovicama u Češkoj. Poslije svršenih studija arhitekture posvetio se u tridesetoj godini života slikarstvu. Učio je kod prof. Engelmüllera (Praha) i Eugena v. Brachte (u Münchenu). Posljednjih godina iz žeđe za znanjem Ehrlich se dao na putovanja, i to gotovo po svim zemljama Evrope. Već kroz dvanaest godina svake godine dolazi u naše krajeve. »Čestita patrijarhalnost, jednostavna nepokvarenost, čuvanje starih običaja i obreda, orijentalni kolorit (Bosne i Hercegovine) privlače me uvijek iznova i iznova,« priznaje L. Ehrlich u svojoj autobiografiji.

Ehrlich je dostojan nasljednik slavnih čeških slikara Jaroslava Čermaka, Zvjeržine, Vješina, Mrkvičke, slavnoga muzikologa i slikara, člana zagrebačke akademije Ludvika Kube, koji su na slavenskom Jugu, osobito u Dalmaciji, nalazili obilje znatnih slikarskih motiva.

Svojim umjetničkim radom, koji je pronio ljepote naše Dalmacije i ostalih naših krajeva po cijeloj Čehoslovačkoj, stekao je L. Ehrlich kod nas velik broj prijatelja, s kojima je u neprekidnom kontaktu. Slike s našim motivima izlagao je Ehrlich u Engleskoj i Francuskoj. »Slikam onako kako vidim i osjećam, i to u glavnom zato, jer bez slikanja ne bih sada mogao ni živjeti,« veli Ehrlich u svojim zapamćenjima.

Ehrlich je član odbora S. V. U. »Myslbek« u Pragu, a sada sprema izložbu svih onih slikara i kipara, koji su u Pragu studirali i retrospektivnu izložbu glavnih predstavnika naše umjetnosti.

Dr. Ivan Esih

MODERNA DRŽAVA U NOVOJ FRANCUSKOJ ENCIKLOPEDIJI

Encyclopédie française permanente, Tome X : L' État moderne

Zahvaljujući utjecaju enciklopedista iz XVIII. vijeka, naziv »enciklopedija« je u Francuskoj popularan. Ali osim naslova nova francuska enciklopedija ima malo dodirnih točaka s idejama enciklopedista. Pa dok su se oni protivili dotadanjem sistematskom duhu i svoje nazore stavljali u budućnost, dotle nova enciklopedija ne samo da želi pokazati izvjesnu sistematičnost, nego i idejno crpe snagu iz sinteze revolucionarnih ideja u prošlom stoljeću i konkretnih manifestacija francuskog duhovnog i društvenog života. Zamisao je izdavača, da sama enciklopedija bude u prvom redu pokretno ogledalo života i da učini razumljivim sve odnose čovjeka kao socijalnog bića i sve prilike, u kojima se kreće u suvremenom životu. Zbog toga i nisu članci svrstani alfabetskim redom, nego se oko pojedinih područja socijalnog života okupljaju i povezuju pojedini problemi, te se tako u svakom svesku pokušava dati izvjesna zaokružena cjelina i sistematski grupirana građa. Zamišljeno je izdati u svemu 21 svezak, od kojih se osam već raspačava. Kako danas država dobiva univerzalni značaj i kako se njen pojam sve više produbljuje i njeni zadaci proširuju, nije ni čudo, da su dva sveska rezervirana problematici moderne države. Ovaj prvi svezak, u redakciji poznatih francuskih javnih radnika A. de Monzie-a, H. Puget-a i P. Tissier-a, bavi se državom kao takovom, pisanom s velikim D, te nosi karakteristični podnaslov: uređenje — kriza — mijena. Ali prije nego što prijeđem na prikaz toga opsežnog kompendiuma od po prilici 600 stranica velikog leksikonskog formata, u kome je dalo svoju suradnju preko 120 učenjaka (od kojih dobra desetina inostranaca) u stopedesetak rasprava, potrebno je da napomenem, da se ovaj svezak odnosi u biti na pravnu formulaciju države, kako je shvaća francuska jurisprudencija, te da uzima u obzir samo Evropu i Sjedinjene Američke Države s naročitim osvrtom na Francusku. Nadalje nije bila namjera istaknuti kakvu posebnu doktrinu, nego je glavna težnja bila sačuvati što veću nepristranost.

Sama se knjiga dijeli u tri dijela. Prvi se bavi elementima, koji sačinjavaju, i momentima, koji karakteriziraju državu. O ovim posljednjima pod značajnim naslovom »Država je ograničena pravom« piše majstorski uvaženi francuski pravni teoretičar A. Hauriou, dok o prvima ne manje poznati Le Fure razvija latinsko shvaćanje, prema kome se država smatra pravnom personifikacijom naroda, i gdje se glavna uloga daje teritoriju (odatle još i naziv teorija stabiliteta). U prvom se dijelu još raspravlja o odnosima javnog života, predstavljenog u državi, prema privatnom i ekonomskom životu, te vojnoj vlasti, pa o lokalnim i individualnim slobоštinama. U čiju se korist danas pomjera ravnovjesje, najbolje će nam ilustrirati, postavljene jedna do druge, dvije rečenice, i to jedna iz »Deklaracije prava čovjeka i građanina«: »Cilj je svakoga političkog udruživanja čuvanje prirodnih i nezastarivih prava čovjeka«, i druga iz fašističke doktrine: »Sve u državi, ništa izvan države, ništa proti državi«. Nije ni čudo, da L. Blum u svom članku o značaju deklaracije za sadašnjicu kaže, da od demokratske konstrukcije ne ostaje više ni kamen na kamenu. Spomena su vrijedni još interesantni prikazi flamanskog i katalonskog autonomističkog pokreta. Drugi dio ove knjige može se staviti pod izreku: država egzistira, djeluje i — troši! U centru razmatranja nalazi se pojam »javne službe«, koji je francuska jurisprudencija razvila do suptilnosti i na kome je izgradila svu djelatnost države u bitne i običajne funkcije državne vlasti. U novije vrijeme pridružilo im se i suvremeno proširivanje državnih funkcija: promicanje i zaštita privatne privrede, te potpora prosvjetne djelatnosti. Među sredstvima, kojima se država služi, naročita je pažnja u knjizi obraćena činovnicima. U vezi s time na kraju ovoga dijela raspravlja se o Ahilovoj peti svake državne uprave, o pribavljanju potrebnih novčanih sredstava i o rukovanju i nadzoru nad njima.

U trećem, najraznovrsnijem dijelu govori se o tome, tko upravlja državom i kako. Baš na tome se području najjače očitovala kriza države i tu je došlo do najživljih promjena, pa stranice, posvećene tim problemima, najdublje zalaze u srž suvremenog zbivanja. Nije ni čudo, da je zbog pažnje, koja se ukazivala ovom kompleksu problema, sve više kod nekih modernih teoretičara počela prodirati misao, da je ovo područje bitno za njeno biće i da su mu podloženi problemi, koji se javljaju na sprijeda spomenutim područjima. Pitanje opstanka i opravdanja države akcentuira se baš najviše kod toga ljudskog supstrata države, koji upravlja njome. U ovom se dijelu ponajprije govori o izvoru vlasti, a zatim o njenom ograničenju, te se potanje obrađuje zakonodavna i izvršna vlast. Iz njihove suradnje nastaju različiti sistemi vlada; posebni je odjeljak posvećen klasičnim formulama vladavine. Najinteresantniji je među ostalim člancima članak Mirkine-Guetzevitscha o poratnim ustavima; po njemu je njihova najvažnija crta racionalizacija vlasti, koja se ogleda u političkom primatu egzekutive. Ali dosljedno taj zahtjev nije nigdje proveden, te se javlja gotovo svagdje kriza i slabost državne vlasti; u naročitom odjeljku govori se o aspektima krize vlasti u Francuskoj i o pokretima, koje je neposredno ugrožavaju: s jedne strane se to ogleda u istrošenosti i pohabanosti sredstava

za djelatnost države, a s druge u nemoći onih, koji vladaju.

Zadnji odsjek trećega dijela bavi se »novim formulama«. Najkonciznije je obrađen nacionalsocijalizam (što — radi naročitog interesa Francuza za Njemačku — nije ni čudo), kod kojega H. Jourdan ističe mit evropske misije, i značaj rase, narodne zajednice i vođe za doktrinu, a H. Brunschwig prikazuje ekonomske i socijalne peripetije režima. Među ostalim autoritativnim režimima nalazi se i oveći članak o Jugoslaviji iz pera M. Pernot-a, koji ne prelazi prosječno francusko mišljenje. Sve poratne političke promjene ilustrirane su još napose s desetak vrlo instruktivnih karata. Kao uvod tim poremećenjima i preobražajima nalazi se vrlo interesantan članak W. d'Ormessona, koji ističe važnost principa »prava mase« u današnjem životu. Suvremena se tragedija sastoji u sukobu dviju suprotnih fenomena: socijalne i nacionalne ideje. Uspjeh modernih diktatura leži u adaptiranju tih fenomena makar i silom. Čini se, kaže pisac, da bi bez nacionalizma socijalizam bio tek kolektivno samoubistvo, a da bi nacionalizam bez socijalizma bio izazov cijelom svijetu. Na kraju toga dijela H. Fevre rezimira poratnu psihozu u Evropi i stanje nastalo oživotvorivanjem novih formula, te na pitanja, kakav je odnos između principijelnih deklaracija i potreba realnog života, da li je državni politički život autonoman, t. j. kako utječu ekonomske i socijalne sile na političke odluke, da li nove formule važe za sve države ili su samo izraz naročito neuravnotežene situacije pojedinih država, zaključuje, da se sile faktičkoga života, oličene u ekonomskim zahtjevima i socijalnim potrebama, uvijek uzdižu nad ideološke političke koncepcije i reguliraju ih. Stoga je uvijek konačno bolja samostalna borba u slobodi s teškoćama, nego predavanje svoje sudbine u ruke jednoga čovjeka, diktatora. Završni članak ovoga sveska pod naslovom »Sudbina države« daje A. de Monzie: ideja države se uzdigla čak do mistike i kulta države; ona se smatra jedinom sigurnosti u carstvu prolaznosti, na svim područjima samovoljna odluka državne vlasti zamjenjuje nadlični sud (l'arbitraire remplace l'arbitrage). Intelekt je uvidio tu mnogostrukost i autarhičnost u svijetu: možda će sentiment pokušati i uspjeti da je svlada.

Redaktori »Moderne države« išli su za tim, da se istakne sve, što je najkarakterističnije za razumijevanje našeg doba; ništa se nije smjelo prikriti, što bi bilo bitno za stvaranje individualnog suda. Ipak duh francuskog tradicionalnog mišljenja o osnovnim pravima i dužnostima pojedinaca prožima sve autore, te nema u osnovi fundamentalne razlike među izlaganjima recimo Bluma i Crouzila; osnovno jedinstvo knjige je tako sačuvano. No to je dovelo do odviše velike opreznosti u zaključivanju i do slabijeg uvažavanja tendencija suvremenoga francuskog društvenog života. Promjene, nastale pojavom »pučke fronte«, jedva da bi se mogle iz ove knjige nazreti. Ali usprkos svemu tome ovaj svezak, po sakupljenoj građi, razvrstanom materijalu i slobodom izražavanja čini čast francuskom duhu, a svojom opremom i tehničkom izradbom može da služi svakom sličnom pothvatu za uzor.

z. g—ić

KONCERTI

Početkom travnja bili su kroz deset dana, izuzevši nedjelju, svaki dan koncerti. Naravno da su se posljedice toga opažale i kod posjeta tih koncerata. Pošto su — osim Cortota — koncertirali domaći umjetnici i društva, to se je dogovorom među njima pitanje dana održavanja koncerta moglo riješiti uspjelije i povoljnije po njih same.

Prvi je koncertirao francuski glasovirač Alfred Cortot, poznati Chopinist i uz guslača Thibauda danas najpoznatiji predstavnik francuskih reproduktivnih umjetnika. Karakteristike Cortotova sviranja jesu majstorske gradacije i slobode u interpretaciji, koje u njegovoj izvedbi djeluju uvjerljivo. Chopin se danas vrlo mnogo izvodi i rado sluša. Tokom ove sezone izveli su već gg. Dumičić, Uninsky i Koczalski koncerte isključivo Chopinovih skladba, a i Cortot je veći dio svog koncerta posvetio Chopinovim djelima. Dok je muževno izveo naročito I. stavak, prikazavši svu borbu Chopinovu znamenitu B-mol Sonatu (s poznatom posmrtnom koračnicom, u velebnoj gradaciji), šest valcera bili su puni poezije, suzdržljivo u pogledu jakosti izvedeni. Osim toga bile su na rasporedu još Schumannove Simfonijske etude. Debussyjev Children's Corner, šest nježnih malih priča posvećenih kćeri i poznata Chopinova A-mol Poloneza.

Prof. Matz, koji je već u više navrata pokazao svoje organizatorske sposobnosti, osnovao je »Zagrebački komorni orkestar«, i time dao našoj sredini komorno glazbeno tijelo, koje će ispuniti prazninu što se osjećala i koje će blagotvorno djelovati kako u produktivnom tako i u reproduktivnom djelovanju. Orkestar je sastavljen od 6 prvih violina (sve đaci prof. Humla), 4 druge, 3 viole, 3 violoncella i 1 kontrabasa. Vrlo je sretno bilo glazbeno vodstvo povjeriti g. Matačiću — to je jamstvo za uspjeh. I zaista, orkestar već prigodom svog prvog nastupa — nekoliko mjeseci nakon svog osnutka — nije davao utisak, da je tek osnovan. Lijepim tonom, smislom za komorno muziciranje i stil izvedena su djela Purcella, Boccherinija, Corellija, Händela i Dvořaka. A g. Matačić, koji je istina mnogo zaokupljen, našao je jedno kod nas još neobrađeno polje rada, na kojemu će mnogo moći učiniti i čija je zadaća veća i dalekosežnija od uspjeha pojedinog koncerta.

Na sedmom društvenom koncertu Hrvatskoga Glazbenog Zavoda izvedena su djela (klasične forme) članova »Kluba hrvatskih kompozitora«. Bili su zastupani skladatelji Franjo Dugan st., čija se dotjerana i znalačka djela rijetko čuju, svojom Sonatom op. 38 za violinu

i glasovir (izveli gg. J. Kürschner i Č. Dugan), koja se uz spomenute prednosti odlikuje invencijom i ravnopravno violinskoj dionici obrađenom glasovirskom pratnjom; dr. Božidar Širola s dvije uspjele kratke, pregledne Sonatine (izveo g. M. Feller), od kojih će naročito prva, puna Domjanićevskog ugođaja, a tehnički lakša, dobro moći poslužiti i u nastavne svrhe; Krsto Odak sa svojom violinskom sonatom op. 1 (izveli gg. Kürschner i Feller), djelo još iz školskih dana, koje je tada svojim suvremenim nastojanjima imalo velik uspjeh, a odlikuje se poznatom Odakovom kompaktnošću. Sonatina O. Jozefovića (izveo g. Dumičić) rutinirano je pisana s uspjelim malim imitacijama u prvom, a puna živog kretanja u trećem stavku. Koncerat je završen triom Mila Cipre, jednog od najtalentiranijih mladih skladatelja, koji je proniknuo u duh narodne glazbe i daje vrijedna djela. Đak pok. Berse, vješto vlada instrumentalnom tehnikom, tek je ovaj trio nešto prerazvučen.

Gđa Božica Mužević-Sitarić (sopran) nastupila je u istom tjednu u kazalištu i na koncertu. Pružiti štimung koje male, po opsegu nepretenciozne pjesme odgovara njenom glasu, pa je na koncertu postigla veći uspjeh. Uz pratnju dra. V. Šafraneka izvela je pjesme domaćih skladatelja, što je svakako pohvalno, iako je izbor po vrijednosti bio dosta nejednak.

Dora Gussich-Feller imala je u kratkom razdoblju drugi svoj koncerat. Na ovom je koncertu dotjerano izvela, osim Sukova op. 28 »O majčici«, inače konvencionalan glasovirski raspored: Bach, Beethoven, Liszt i Chopin. Za razumijevanje izvedene Beethovenove Sonate op. 31 br. 2 navodno je Beethoven uputio Schindlera da čita Shakespeareovu »Oluju«, a o konstrukciji forme, naročito početka prvog stavka mnogo se pisalo (Marx, Riemann, Nagel, Reinecke).

Nada Tončić, priznata operna pjevačica, prvi put je nastupila na samostalnom koncertu. Glasovno s mnogo svježine, te njoj svojstvenom srdačnošću u predavanju izvela je — uz pratnju Stanke Vrinjanin — pjesme Lisinskoga, koje se već vrlo rijetko čuju na koncertima, pa dotjerane Musorgskoga i osebujne — naročito ritmički — de Falle.

Katedralni zbor Ćirilo-Metodova kora izveo je pod ravnanjem svog dirigenta prof. B. Komarevskog na Veliku srijedu oratorij S. Rahmaninova »Svenoćno bdenje«. To opsežno djelo u 15 pjesama ispunjuje čitavo veče, a obrađuje Večernju (pjesme 1—6; o stvorenju svijeta do dolaska Spasitelja) i Jutrenju (pjesme 7—15; Život Kristov do osnivanja njegova kraljestva na zemlji). Rahmanjinov, rođen 1873., istaknut skladatelj, glasovirač i dirigent, razvio je veliku djelatnost i na polju crkvene glazbe, a izvedeni oratorij — u kojemu je upotrijebio stare crkvene motive — pruža dokaz o njegovom tehničkom znanju.

I izvedba djela zaslužuje pohvalu. U razmjerno kratko vrijeme svog opstanka (od 1931.) Ćirilo-Metodov zbor uspio je temeljitim i savjesnim radom da se podigne među naše reprezentativne zborove, te je i u inozemstvu postigao zaslužena priznanja. Prof. Komarevski dotjerano je izveo to djelo, koje je do kraja podržavalo interes. U petoj pjesmi istaknuo se profinjenošću predavanja g. Marion Vlahović, a u drugoj tamno obojenim glasovnim materijalom altistica. Tek pljesak iza pojedinih pjesama — iako zaslužen — kvari utisak.

Među odličnim stalnim koncertnim gostima spada među prve svakako Nikolaj Orlov. Njegova interpretacija, plastična izrađenost svake izvedene skladbe, tehnička dotjeranost i slavenska mekoća čini njegove koncerte jakim umjetničkim doživljajem. Na prvom koncertu izveo je Händel-Halvorsenovu Passacagliu, Beethovenovu Sonatu op. 31 br. 2, te Chopina, dvije skladbe Medtnera (prva, »Priča«, pod utjecajem Chopina), Glazunovljevu etudu Noć, te Lesginku Ljapunova, efektno obrađen orijentalni ples. Na drugom koncertu izveo je uz pratnju filharmonije Chopinov F-mol koncerat (naročito lijepo izveden drugi stavak) i koncerat C-mol op. 18 Rahmanjinova. Chopin je napisao dva koncerta za glasovir i orkestar, no oba — prvi u E-molu, a ovaj u F-molu — mladenačka su djela. Koncerat Rahmanjinova — Orlov ga je kod nas već pred par godina izveo — ima sve preduvjete, da i kod općinstva postigne popularnost Čajkovskoga. Pun, sočan zvuk, pjevan II. stavak, zanimljiv treći, a orkestar je tretiran ravnopravno glasoviru. — Orkestar pak filharmonije izveo je pod ravnanjem g. Matačića ouverturu-fantaziju Romeo i Julija od Čajkovskoga. To djelo napisao je Čajkovski 1870., četiri godine prije svoga znamenitog I. glasovirskog koncerta, u vrijeme dok je boravio kao profesor konservatorija u Moskvi. Sam početak i jedna kasnija pjevna tema nose obilježja kasnijih djela Čajkovskoga, premda tu još nema onog za Čajkovskoga toliko tipičnog razrađivanja. Uzrok je tome i sam sadržaj, koji crta više različnih štimunga (stoga i oznaka »ouvertura-fantazija«). Kao tolikim drugim skladateljima, Shakespeare je i Čajkovskome dao pobude: osim spomenutog djela izradio je 1874. fantaziju »Oluja«, a 1888. scensku glazbu za Hamleta.

Prigodom 60-godišnjice života Antuna Dobronića izveo je Hrvatski glazbeni zavod na svom VIII. društvenom koncertu njegova djela, većinom praizvedbe. Najuspjelija su mu od izvedenih djela svakako ona sa zborom. Izvedena je Suita pastorale za ženski zbor i orkestar (ističe se osobito poletni treći dio »Na livadi«) i Dubravka za mješoviti zbor i orkestar, sastoji iz četiri pjevanja, orkestar počinje pastoralnim štimungom, a tek tada zbor. Dok je Concertino na nacionalnu temu (za violinu i orkestar) dosta fragmentaran — s tipično naglim svršetkom I. i III. stavka, a u II. prevladava elegični ugođaj — u Dubravki prevladava u glavnom jedno temeljno raspoloženje i unutarnja povezanost. Orkestar je izveo »Svatove«, tri kraća stavka, drugi staložen, a treći ele-

mentaran i buran. Zatim su na rasporedu bile »impresije« za violoncello i glasovir »Iz pučke melodike« te »Skice iz našeg Primorja« za violinu i glasovir; obje stvari na poznat Dobronićev način obrađuju pučke melodije iz Koruške, Međimurja, Hrvatske, Bosne i Slavonije odnosno Primorja. Uz koncerat održani su i govori i predani darovi i vijenci, pa je Dobronić tako prigodom svoje 60-godišnjice dobio priznanje za svoj obilan skladateljski i idejni rad, kojim je dao poticaje i sugestije mnogim mlađim i kasnijim skladateljima. Obilan i ne lagan raspored izveli su Lj. Dobronji, F. Matheis (violine), Z. Vukelić (violoncello), R. Herzl (glasovirska pratnja), te zbor i orkestar Drž. muzičke akademije pod ravnanjem rektora F. Lhotke. Pohvalno je, da orkestar akademije svake godine izvodi djela svojih profesora.

Mala Nada Branković (glasovir) izvela je na svom ovogodišnjem koncertu pretenciozan raspored, dostojan i velikih glasovirača (Bach-Tausig, Gluck-Brahms, Scarlatti, Beethoven, Schumann, Chopin, Debussy, Tajčević i Toch). S obzirom na mladost ima vrlo energičan udar, a težak je raspored napamet i tehnički svladala, tek je njena interpretacija odveć slobodna.

Dr. Hubert Pettan

KULTURNA KRONIKA

HRVATSKI KNJIŽEVNICI NA SLOVAČKOM. U 17. broju nitranske »Nezávislosti« od 28. travnja o. g. preveo je vm (Vojtjeh Měrka) jednu novelu Alije Nametka. Novela je štampana pod natpisom »Matkino srdce« (K Sviatku matiek).

Isti je prevodilac publicirao u istom broju i dvije pjesme Ante Cettinea pod natpisom »Ked sa ukl'udním ...« i »Od dreška«, te jednu pjesmu Bože Lovrića pod natpisom »Pred odpočinkom«.

NOVO DJELO IZ PODRUČJA SLAVISTIKE. Nedavno je izašla iz štampe nova radnja na ukrajinskom jeziku iz područja slavistike: »Postanak abecede i književnog jezika kod Slavena« od poznatoga ukrajinskog filologa prof. dra. Ivana Ohijenka. (Prof. dr. Ivan Ohijenko: Povstanja azbuky j literaturnoji movy v slovjan 1938, str. 300 sa 75 snimaka u tekstu iz drevnih uspomena, format 22,5 × 15,2 cm.) Ovo djelo je kao IV. svezak između 12 svezaka njegove velike radnje »Povijest crkveno-slavenskog jezika« (»Istorija cerkovnoslovjanskoji movy«). Spomenuto djelo je prvi sistematski pokušaj prikazati i reasumirati svestrano dosadanji rad u području slavistike. Djelo obuhvata jedanaest razdjela, kojima je priopćena velika bibliografija. Knjiga je pisana veoma pristupačno i zanimljivo. (i)

KULTURNI ZAHTJEVI UKRAJINACA U ZAKARPATSKOJ UKRAJINI. Ukrajinci u Zakarp. Ukrajini (»Podkarpatskoj Rusiji«) zatražili su od Čehoslovačke, da se odmah ukine odsjek ministarstva školstva za Zakarp. Ukrajinu i da se dodijeli guvernerskom uredu. Dosada je sva vlast u školskom pitanju u Zakarp. Ukrajini bila podređena češkom ministarstvu, a zakonski bi trebala biti u rukama gubernatora tog dijela zemlje. Dalje se traži osnutak sveučilišta u Užhorodu s pravničkim, filosofskim i bogoslovskim fakultetom. Osim toga zahtijevaju Ukrajinci, da se provede revizija češkog školstva u Zakarp. Ukrajini, te da se na osnovu toga ostave češke škole samo ondje, gdje to zahtijeva potreba. Isto tako se zahtijeva uspostavljanje školskog vijeća (»Školjna Rada«), te anuliranje školskog plebiscita, koji je bio tamo nezakonski proveden. Osim tih zahtjeva traži se saziv sabora Zakarpatske Ukrajine. (i)

UKRAJINCI I SVJETSKA IZLOŽBA U NEW-YORKU U 1939. G. Ukrajinska emigracija u Americi odlučila je, da Ukrajinci sudjeluju u svjetskoj izložbi, koja će se održati 1939. g. u New-Yorku. Ukrajinski paviljon i njegovo uređenje stajat će oko 125 tisuća dolara. Novac sabira među sobom ukrajinska emigracija. Već se je osnovao odbor za tu svrhu s predsjednikom D. Halyčynom. (i)

OPERA »NIKOLA ŠUBIĆ ZRINSKI« U AMERICI. Hrvatski iseljenici u američkom industrijskom centru Detroitu izveli su na Uskrs 17. travnja o. g. veliku operu Ivana pl. Zajca »Nikola Šubić Zrinski«. Prema podacima i izvještajima muzičkih kritičara prvih američkih novina izvedba je doživjela potpun uspjeh. Operu »Nikola Šubić Zrinski« organiziralo je i priredilo hrvatsko pjevačko društvo »Slavulj« uz suradnju centralnog odbora hrvatskih organizacija. Opera je izvedena u reprezentativnom Orchestra Hall u Woodward Ave, a prema stiglim podacima bili su hrvatski iseljenici tom priredbom neopisivo oduševljeni. H. W.

JULES ROMAINS U ZAGREBU. Dne 18., 19. i 20. travnja boravio je u Zagrebu poznati francuski književnik i predsjednik francuskog PEN-kluba Jules Romains, koji je ujedno i predsjednik svjetske konfederacije PEN-klubova. Romains je u Pučkom sveučilištu održao predavanje o temi »Autor i njegove osobe«. U Zagrebu mu je bio priređen vrlo lijep doček, a održana je i večera u PEN-klubu, na kojoj je Jules Romains govorio o slobodi govora i stvaranja. Jules Romains je vrlo poznat u svjetskoj literaturi. Napisao je oko pedeset svezaka, od kojih mu je najznačajnije golemo djelo u 14 svezaka pod naslovom »Ljudi dobre volje«. To se djelo sada prevodi na češki, pa je već prevedeno šest knjiga.

CHARLIE CHAPLIN PIŠE PRIČU. Prema vijestima američkih novina glasoviti filmski glumac i režiser Charlie Chaplin — o kome je zanimljivo pisao Egon Ervin Kisch u svojoj reportaži »Raj Amerika« — dovršio je priču pod naslovom »Ritam«. Priča obrađuje neki tragični sujet iz građanskog rata u Španjolskoj. Kažu, da je Chaplin izjavio, da je ova priča njegovo prvo i posljednje literarno djelo.

ZABRANJENI LISTOVI. Odlukom ministarstva zabranjen je listovima »Fraternité« (Pariz) i »La Giovane Italia« (Pariz) ulaz u Jugoslaviju.

THOMAS MANN ZATRAŽIO ENGLESKO DRŽAVLJANSTVO. Poznato je, da je Thomas Mann svojedobno — kad je emigrirao iz Njemačke — došao u Čehoslovačku i zatražio čehoslovačko državljanstvo. Nedavno je otputovao u Englesku i zatražio englesko državljanstvo. Ovaj se čin velikog pisca, i velikog pobornika demokracije, komentira na različne načine. Neobično svijetlo na tu činjenicu baca suvremeni politički položaj Čehoslovačke.

NORVEŠKA DAJE MIROVINE SVOJIM PJESNICIMA. Norveški parlament donio je odluku, da se velikom norveškom liričaru Areulfu Querlandu daje godišnja mirovina od 2.000 norveških kruna. Odluka je primljena sa 77 : 71 glas.

STJEPKO TRONTL U INOZEMNOJ ŠTAMPI. U posljednjem broju rimskog časopisa »L'Europa Orientale« (god. XVIII. sv. 3—4. za ožujak-travanj 1938.) napisao je ugledni talijanski slavist prof. Enrico Damiani prikaz Trontlove zbirke novela »Pet cigareta«, u kojemu ističe, da Stjepo Trontl ima osobine dobrog pisca kako s obzirom na ugodnu i jednostavnu formu, tako i s obzirom na sadržaj, iz kojega prosijava jedna osnovna misao, određen pogled na svijet i ljudsku savjest, ličan stav prema životu. Ispod vela fantastičnih pričanja Trontlovih nazire se nešto realno i nešto subjektivno, susrećemo se s kontrastima između apsolutnog i relativnog, pa tako u nekim momentima tih Trontlovih novela ima i nešto pirandellovskoga. Sviđa se i sam način Trontlova prikazivanja, koji nam čini njegove novele prijatnim štivom.

Trontlovu novelu »Dvije proslave« u prijevodu dra. B. Vybírala donose »Moravskoslezský deník« (Mor. Ostrava, 24. travnja 1938., god. XLV. br. 112.) i »Pozor« (Olomouc, istog datuma), pod natpisom »Dvě oslavy«. Novela je ilustrirana i popratnim crtežem.

TALIJANSKA NAGRADA PROF. M. DEANOVIĆU. Među dobitnicima talijanske nagrade San Remo za 1938. nalazi se i dr. Mirko Deanović, profesor talijanskoga na sveučilištu u Zagrebu. Tim povodom priopćio je prof. Enrico Damiani u rimskom časopisu »L'Europa Orientale« za ožujak-travanj 1938. (god. XVIII. sv. 3—4) vrlo prijateljskim tonom pisani članak pod natpisom »Mirko Deanović, premio di San Remo 1938.«, u kojemu iznosi zasluge prof. M. Deanovića za razvoj talijanistike.

UMRO ETTORE ROMAGNOLI. 1. svibnja umro je u Rimu u 67. godini života talijanski akademik Ettore Romagnoli, pisac čuvenih djela o grčkoj literaturi.

PREDSJEDNIK POLJSKE REPUBLIKE DOPISNI AKADEMIK. Predsjednik republike Poljske Moscicki izabran je dopisnim članom madžarske akademije znanosti.

HERRIOT DR. HONORIS CAUSA. Predsjednik francuske komore Edouard Herriot promoviran je početkom svibnja na čast počasnog doktora egipatskoga sveučilišta.

IZLOŽBA LEONARDA DA VINCIJA. U mjesecu lipnju otvorit će se u Milanu kolektivna izložba slika velikog majstora Leonarda da Vincija. Posebni odbor je poveo pregovore s francuskim mjerodavnim vlastima, da se neka da Vincijeva umjetnička djela iz francuskih muzeja pozajme za tu izložbu.

UMRO RUDOLF STAMMLER. Dne 25. travnja umro je u Berlinu u 83. godini života sveučilišni profesor dr. Rudolf Stammler, poznati njemački pravni pisac, osnivač njemačke idealističke pravne filozofije.

»Hrvatska Revija« izlazi pomoću Matice Hrvatske. — Vlasnik izdavač i odgovorni urednik: Dr. Mile Starčević, Zagreb, Đorđićeva 8a. — Umjetnički uređuje: Vladimir Kirin. — Tisak Zaklade tiskare »Narodnih novina«, Zagreb, Frankopanska ul. 26. Za tiskaru odgovara Vladimir Kirin, Deželićeva ul. 2. — Cijene za pretplatu: na godinu 200 d za članove Matice Hrvatske i đake 180 d. — Uprava: Zagreb Matičina ul. 2., telef 3382. — Uredništvo ne vraća rukopise ne odgovara na pisma

ČASOPISI, KOJI DOLAZE UREDNIŠTVU:

Beograd: Ruski arhiv. — Sokolska prosveta — Srpski književni glasnik. — Studentske novine. Umetnički pregled.

Borovo: Izbor najboljih savremenih članaka.

Cetinje: Zapisi.

Chicago: Jugoslavenski glasnik.

Dubrovnik: Hrvatska Dubrava.

Fiume: Termini.

Lwów: Kwartalnik Historyczny. — Ruch słowiański.

Ljubljana: Dom in svet. — Ljubljanski zvon. — Radio Ljubljana. — Sodobnost.

Nitra: Nezávislosť. — Slovenská brázda.

Olomouc: Časopis vlasteneckého spolku musejního. — Filosofická Revue.

Praha: Československo-jihoslovanská revue — Prager Presse. — Slavia — Slovanský přehled.

Sarajevo: Glasnik društva Prosvete. — Muslimanska svijest. — Napredak. — Novi Behar. — Pregled. — Prosveta.

Sofija: Italo-Blgarsko spisanije. — Izkustvo i kritika. — Obzor. — Otec Pajsij. — Slavjanski vesti. — Stožer. — Straž. — Zlatorog.

Split: Jadranska straža. — Jadranski dnevnik. — Podmladak Jadranske straže.

Sušak: Mornar.

Vilna: Kalosѣse.

Visoko: Franjevački vijesnik.

Zagreb: Alma Mater Croatica. — Arhiv Jugoslovenske Narodne obrane iz Južne Amerike. — Bogoslovska smotra. — Ekonomist. — Glasnik heraldike. — Grafička revija. — Hrvatska danica. — Hrvatska prosvjeta. — Hrvatska smotra. — Hrvatska tamburica. — Hrvatski akademičar. — Hrvatski jezik. — Hrvatski planinar. — Hrvatski radiša. — Internacionalne književne novosti. — Književni horizonti. — Luč. — Mlada hrvatska. — Napredak. — Narodna starina. — Obitelj. — Obrtnički vjesnik. — Priroda. — Savremeni hrvatski medicinar. — Savremenik. — 7 dana. — Sklad. — Zlatno klasje. — Teozofija. — Vegetarizam. — Život.